

ISSN 1331 - 5439

prosjeta

BR 110/111
ОКТОБАР 2012

**POSILIJE DVADESET GODINA
INTERVJU: ANĐELKA MARTIĆ
ĐILASOV SAN O TORTURI
PREKO PARADIGME *GODO*
POEZIJA ANE RISTOVIĆ**

просвјета

NOVINE ZA KULTURU

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skdprosvjeta.com

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕБУЈЕ РЕДАКЦИЈА:

Борис Рашета, Милош Ђурђевић, Раде Драгојевић,
Милорад Новаковић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ И ПРИПРЕМА:

Барбара Бласин

НА ОВИТКУ: Анђелка Мартић с пријатељицом у Загребу
након ослобођења, 1945. (из приватног албума)

ТИСАК: Intergrafika d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 482 / +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4872 484

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске
под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за
националне мањине Владе Републике Хрватске. Излази
у наклади од 1 500 примјерака.

итпресут

Музеј пропалих веза

Прије двадесет година, теза Жељка Керума према којој Срби и Југославени владају хрватским банкама и медијима била би, са стајалишта јавног мнијења и службене политике, доживљена као плаузибилна теорија. Банкама и медијима придодали би се још и судови, милиција, КОС, Удба и војска.

Прије десет година та теза изговарала би се, можда, на десним политичким маргинама у полушапту, с прстом на устима, као још једна од оних истина које сви знају али их ето, због пријетње репресијом, није упутно изговарати.

Данас је теза Жељка Керума у већем дијелу јавности дочекана с подсмјехом и чуђењем, на центру и левици и уз тихе осуде – полугласне управо зато што се сматра да је друштво надрасло дјечје болести шовинизма, па би нека силна реакција харлекину само дала на важности – а тек у Керумову селу и по дубини Морлакије (која овдје није мишљена као географски појам, него стања духа) доживљена је ова нацистичка јудаизација Срба и Југославена као спомена вриједна процјена. Нитко се, углавном није око тога превише узнемирио и то колективно слијегање раменима сугерира закључак како је у колективној свијести такозвано српско питање дефинитивно скинуто с дневног реда.

Достојевски је једном проницљиво примијетио како супротност љубави није мржња, него равнодушност. То је оно што се у односима Хрвата и Срба збива пред нашим очима у овом хисторијском тренутку. Хрвати и Срби, два, како би рекао Доминик Мандић, стара и различита народа, много су се и силно вољели и из те љубави много и још силније мрзили. Од тривијалних разлика стварали су непомирљиве супротности. Некоћ давно су, како је примијетио John Stuart Mill, схватила да се не могу растати па су од присилног заједништва створили врлину, но наредне су генерације већ пронашле начин да обаве развод, по формули – до истраге, наше или ваше... И то се у задњем рату догодило. Хрватима је српска књижевност данас углавном „булгарица“ док им је укупно српско друштвено искуство ирелевантно. Понешто емоција осјети се још у спорту, нарочито ногомету, и каткад, кад „комшији цркне крава“, ван зеленог терена. Но, та бура у чаши воде никад не траје дуље од дана.

Хрвати и Срби, повијест љубави и мржња, повијест траума и ратова, градње и разградње идентитета, данас су тек виртуални изложак у Музеју прекинутих веза, мртва повијест, фантомски уд који само још у интелектуалних крипла попут Керума, могу произвести реалну бол.

Само још ориџинали попут сплитског градоначелника могу Србима приписати својства која Daniel Gold-hagen, говорећи о нацистичком поимању Жидова, описује као „корозивну друкчијост“, као штеточинство. Какво олакшање! Која слобода! Хрватска се, и не примјећујући то, вратила у аустро-угарски контекст. Двије кључне империјалне афере – протагонист је у обје исти, Иво Санадер – Нуро банка и Mol - показују да је добро позната монархија на западном Балкану ускрснула у старој, добро познатој форми. У том је смислу позиција Срба у Хрватској данас лагоднија но икад у повијести – лишени осјећања кривње за било који актуални проблем, солидно удаљени од позиције жртвеног јарца, Срби се могу посветити себи као грађани, као јединке, као медресни Бугари, којима је на жалост тек „мир гробља“ осигурао нормалан живот. А што ћемо сад, кад барбара више нема, и они су били какво-такво рјешење, пита се Кавафис. Не тиче нас се. Није наш проблем. Што смо се ћерали – ћерали смо се, штафета је враћена Бечу и Пешти а ми ћемо, како би рекао Rick из Casablance, „гледати своја посла“.

(p.)

foto: Nenad Jovanović, Dan žetve u Donjim Dubravama, 2012.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESU
SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb
TEL / FAX: + 385 1 4872 480
skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 100 kuna, a uplaćuje se na žiro račun SKD "Prosvjeta": 2360000-1101412121 Zagrebačke banke.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inozemstva se vrše na devizni žiro račun: 21000239490, SWIFT ZABA HR 2x: 2500-3466540 s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Za međunoradnu transakciju preko Zagrebačke banke potreban vam je i broj IBAN: HR3623600001101412121 (2100066252).

Pretplate za zemlje Europske unije za godinu dana iznosi 30 EUR, SAD 40 USD, Kanada 50 CAD, Australija 50 AUD.

пpетплатa

- 04 POSLIJE DVADESET GODINA**
Čedomir Višnjić
OBLJETNICA
- 09 KRONIKA**
Nenad Jovanović
- 12 DJECA MISLE ONAKO KAKO IH NAUČIŠ**
Jelena Svirčić
INTERVJU S KNJIŽEVNICOM ANĐELKOM MARTIĆ
- 18 NITKO IH NE DIRA,
ALI IH NITKO NI NE VOLI!**
Mirna Jasić
REPORTAŽA
- 25 POGLED IZ SAVEZNE ULICE:
OD JUGOSLAVIJE DO EUROPSKE UNIJE**
Aleš Debeljak
(DEZ)INTEGRACIJA
- 28 MJERA ZA MJERU**
Đorđe Matić
DOMOLJUBNA LIRIKA
- 33 ĐILASOV SAN O TORTURI**
Dragoslav Mihailović
TOTALITARIZAM I PSIHIJATRIJA
- 40 PRAZNO VRIJEME SOCIJALIZMA**
Rade Dragojević
HRVOJE KLASIĆ: "JUGOSLAVIJA I SVIJET 1968."
- 42 KOLIKO UTJECAJA?**
Suzana Milevska
BLOGOSFERA, PROJEKT SKOPJE 2014
- 47 O KNJIGAMA I LJUDIMA**
Igor Marković
LIBRICID
- 49 PREKO PARADIGME *GODO***
Miško Šuvaković
ESEJ

- 58 DRAGULJ NA OBALI UNE**
Milan Tadić
BAŠTINA, RMANJ – MARTIN BROD
- 59 DAN ŽETVE U DONJIM DUBRAVAMA**
Nenad Jovanović
TRADICIJSKA KULTURA
- 61 ODUZETO VIŠE OD 50
VOZAČKIH DOZVOLA**
Milan Cimeša
KRONIKA
- 62 HRASTOV OSUĐEN NA ČETIRI GODINE**
Milan Cimeša
KRONIKA
- 63 PRIČA O DVA GRADA**
Paulina Arbutina
TEATAR RUGANTINO
- 68 METEORSKI OTPAD**
Ana Ristović
POEZIJA
- 72 REDAKCIJA "URLIKA ZAUMLJA"**
Mirko Demić
PROZA
- 74 TRAG U SNIJEGU**
Sonja Krstanović
POEZIJA
- 75 PREPORUKA ZA ČITANJE**
Čedomir Višnjić
KNJIGE
- 76 PREMA TEORIJI :
IZVEDBA PJESME I POETIKA IZVEDBE**
Jasmina Bosančić
OGLED
- 78 PANOPTIKUM**
Goran Borković

ПОСЛИЈЕ ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

Чедомир Вишњић

Двадесет година је прошло од оног обновитељског скупа у дворани на другом кату Бериславићеве 10. Дobar повод да се запитамо; у што смо потрошили двије деценије својих и туђих живота? У мјери у којој смо о томе одлучивали, али и у целини. Далеко би нас одвео покушај да макар скицирамо друштвене и политичке прилике у том бурном периоду

Крајем идуће зиме навршиће се тачно 20 година од, за сада, последње обнове рада Српског културног друштва „Просвјета“. Дobar повод да се запитамо; у што смо потрошили двије деценије својих и туђих живота? У мјери у којој смо о томе одлучивали, али и у целини. Далеко би нас одвео покушај да макар скицирамо друштвене и политичке прилике у том бурном периоду, па ћемо овдје радије претпоставити озбиљно предзнање и мисао слободно развијати из средишта клупка, или, с нама ближег краја. Салдо је то потребнији, што су видније присутни знаци још једног прелома у нашем раду и ономе што, без патетике и алузија, смијемо назвати, нашем борбом.

Дакле, двадесет година је прошло од оног обновитељског скупа у дворани на другом кату Бериславићеве 10. Друштво је било шаролико; шачица у Туђманове структуре мукотрпно интегрисаних сународника, нешто нас из крајева које Крајина није дохватила, Загребчани, Ријечани... Са зида нас је оштро гледало Маршалово око са великог Тарталиног портрета. Након 1950-е и 1971-е он је у овој просторији углавном био изгубио утјецај, али, нешто због става према окружењу, а нешто и због става већине присутних према једном времену (уз изузетак Владе Ивковића, Бране Ђелапа...), он ће још дуго висјети на свом мјесту, узалуд по дворани тражећи погледе вјерних сабораца, Раде Ђанице, Душка. Било је у том скупу, у том акту обнове, више памети и храбрости него што смо ми то тада могли разумијети. Данас је то лакше препознати, једноставно и уопштено говорећи; вријеме нам је дало за право кад је о том окупљању ријеч.

И то не зато што смо у међувремену нешто коначно ријешили, створили, дефинисали. Зато, свакако, не. Али смо, захваљујући постојању и раду институција своје вријеме дали за опстојност српске културе у Хрватској и преживљавање националног идентитета. Ако кључну тезу смијемо поставити унапријед. Тада, прије двадесет година, вртјели смо се и физички и ментално, на малом простору и у уском кругу, тражећи излаз, затварали смо прозоре да нас не чује неко на улици, гатали у којем је лустеру и којем телефону микрофон; али смо почели и радити, и радећи све ово вријеме, помакли смо се унапријед тачно онолико — колико смо урадили. Наравно, народ је више користи имао од развоја општих прилика у друштву, него од нашег рада, али њиме је, тим радом, опстојао један субјективитет у дугом настајању. Излаза на начин какав

смо тада знали замислити и какав смо жељели, није ни било. Европски су политички трендови окренули другим смјером и на нама је једино било да одлучимо у којој ћемо им се мјери супротстављати. Њемачка је опет ојачала, и изворно антигермански пројект Југославије, дошао је у питање. Из јединствености реакције наших људи могло се исчитати само једно; да смо свијет какав је постојао до 1990. године сматрали — својим. Иако је такав став и Београда и Требиња и Војнића представљан као еманација нашег националног идентитета и цивилизацијског круга, било је лако видљиво његово протурјечје баш у односу на институције каква је била „Просвјета“. За којом је у том старом свијету мало ко жалио и мало ко је зазивао, која је створена у условима хрватског пораза, вегетирала у вријеме хрватског опоравка, а сад је морала тражити свој пут кроз хрватске политичке, па онда и војне побједе.

Једно је сигурно, а баш то је лекција коју наши људи најтеже савладавају, нема будућности за Србе у Хрватској, са погледом упереним у недавну прошлост. Нема за нас овдје више отворених сукоба са Хрватима; напосок су обадвије стране слободне

Једно је сигурно, а баш то је лекција коју наши људи најтеже савладавају, нема будућности за Србе у Хрватској, са погледом упереним у недавну прошлост. Нема за нас овдје отворених сукоба са Хрватима, јер томе нисмо дорасли, а ако нема сукоба, нема ни љубави, која више ником није политички потребна и напосок су обадвије стране слободне. (Дио наших проблема напросто проистиче из чињенице генерацијског дебаланса: међу нама, нарочито у градовима, претеже старија генерација, која пред собом и не види ништа друго него прошлост.) Наша је евентуална будућност у пуном кориштењу европске понуде за овај простор, у европском откривању природе као пријатеља, земље као завичаја, у исељавању па повратку, у продаји па поновној

куповини, кад у Канади или Норвешкој схвате што су имали и што су дали будућности. У овом тренутку не могу се тек тако обновити наша села, а поготово не, градови и људи.

Што је то што се поуздано може утврдити да смо направили? Стотињак људи редовно пише и сурађује у овдашњим српским и „Просвјетиним“ издањима, неколико хиљада то чита и идентификује се на неки начин и у некој мјери са једном позицијом, политичком и друштвеном. А тога није било од времена „Србобрана“, кад смо били најјачи. Истина, појединим важним подручјима се не бави нико, неким се бави по један човек и то повремено, али као један од резултата искорјењивања и изгона, маркиран је готово цијели фронт. И то не значи да је питање идентитета Срба у Хрватској ријешено у смислу „производње традиције“, али учињено је у кратком времену много. Усвојена је и научена једна врста интимистичке географије, већина наших људи данас зна имена и локацију свих иоле значајних српских мјеста, и села у Хрватској, знају мјеста страдања, мартирологија им је фаворитни слој идентитета. Они образовани, који углавном не живе у мјестима поријекла, знају и за писце, сликаре, глумце... Процес барем дијелом тече готово по обрасцу. Уз локални, врло је јак регионални слој идентитета, нарочито код регија које су биле етнички већинске. Код оних који раде у мјешовитим или доминантно хрватским срединама, а једино су такве средине радне, идентитет је у латентном стању. Чека се пензија, повратак на село, кад ће и гдје ће бити више времена и слободе, а мање страха од радозналих поштара и сусједа.

Овдје једна напомена у посвету средњој генерацији која је остала овдје. Тог повратка на село ће бити за оне који су свјесни борбе која је пред већином од њих. То је распетљавање имовинско-правних односа, земљишне књиге, катастар, тиха државна пљачка нарочито шума, али и земље, ријека, млинова, ловишта. Однос је још увијек такав да се „бранитељима“ поклања туђе, а Срби морају доказивати да је нешто њихово. Земљишно власништво је често несређено, од крајишких времена, продавано и насљеђивано без обзира на државе и државне органе, уступано за привремене бенефиције попут дјечјег доплатка и слично. У појединим селима, попут Доњих и Горњих Дубрава, све црквене матице, темељем којих би се једино могло поузданије говорити о прошлости, које су биле тапија за живот и значиле коријен породицама и родовима, једном заувјек су спаљене у Другом свјетском рату, а земљишне књиге су стављене ван снаге 1885. године, наводно, због трошности и оштећености хартије. Ионако немарни, сад и дословно беспомоћни и препуштени сами себи.

У овом погледу још је тежа ситуација са оним радно најспособнијим слојем бивших крајишника, који је сасвим бесконфликтно усисан од западноевропских привреда и друштава; Канада, Скандинавија, Италија, Аустралија. Лондон. А људи одлазе још и данас, повлаче једни друге. Школске свједоцбе из Југославије им значе мало или нимало, вратили су се вјештинама и занатима предака, открили у својим рукама увијек потребну вјештину обраде дрвета или напосто раде оно што домаћини не желе радити. Увјерени су да тако плаћају улазницу за своју дјecu, састају се у завичајним друштвима, пјевају тешке пјесме, говоре немогућ енглески и распитују се за цркву у свом селу. Не треба се ни њих одрећи. Нама се одавде тај њихов одлазак не чини ни толико

судбински ни дефинитиван, колико се њима чини, на темељу трагике њихове одлуке о одласку. Све је то данас много релативније и много тога може бити спашено за оне који у свијету успију да зараде новац. Новац са Запада, који је увијек покретао овдашње људе и догађаје. Оно што се успут намеће као питање, можда је конструкција, али инспиративна; да ли је могуће малу домовинску тријаду, слојевитост у распореду, која нам је пресудила (етнички доминантан крајишки простор – мјешовити простори – хрватски градови) замијенити великом (наши у свијету – наши у Србији – ми преостали овдје), која је свакако потентнија и озбиљнија, и неизбјежна за онога ко данас жели мислити о целини.

Посебно је поглавље улога и судбина Српске православне цркве у Хрватској. Њена темељна животна протурјечја у сељачком војничком друштву добро је изразио у својим дјелима један од њених синова, Никола Беговић. Сама се стварајући готово из ничега, од времена Симеона Вретанијског, и његових насљедника, већина којих је којекако се пробијајући по босанским врлетима, ишла у Пећ по благослов подвизавајући се сваког дана свог живота, она никад није до краја успјела прожети то друштво. Донијело је то прегршт слободарског

Прича наше будућности, ако је има, прича је генерације која не сања обнову прошлог свијета и која своје истине не извлачи непосредно из искуства тог свијета. Ни тамне ни свијетле истине. Будућност припада генерацији вољној и способној да ради у српским институцијама у Хрватској, способној да се постави тако, да вријеме ради за њу

духа, и терор свакојаке несолидности у ту заједницу. Била је и остала идентитетски бедем, инсистирајући у том погледу на разлици у односу на римокатолике. „Инсистирали“ су понекад свештеници, понекад раја „рада кавзи“, интерпретирајући свој интерес и кроз вјерску дистанцу. Оно о чему обично причамо и пишемо данас у потрази за коријенима, то је њен живот у градским, српским заједницама Тројединице и окружења. Отуђење, које се дуго спремао, а које је избило почетком 20. вијека, на једној страни неумитном модернизацијом, а на другој, настојањем јерархије да се ослободи стега црквено-народне аутономије, избијајући тако себи темељ испод ногу, радикализовано је комунистичком револуцијом, кад је на сцену у пуној снази провалила сељачка вјерска индиферентност, а градске српске заједнице уништене. (Уништавање те старе елите у пуној је мјери усташко-комунистички потхват, ма колико то љевичарима опором звучало. Овдје јој је само донекле мјесто, али прича је занимљива. Разговарали смо ово љето поводом злочина у глињској цркви, са једним од посљедњих живих кордунашких првобораца. Изванредно је било његово сјећање на те дане, на људе који су једва дочекали понуду власти и похрлили у Вргинмош да покрстом

заштите породице и разбију пријетећу неизвјесност. Био је тада „слуган“ код попа у Подгорију, сјећао се поповог старијег сина капетана, који је покушао помоћи младом Теслићу, сисачком индустријалцу, смјестивши њега, жену и двоје дјеце у „врачаричину кућу“ у Подгорију. Сјећао се да су дошли великим мерцедесом у село. Неко је јавио усташама, и нестали су преко ноћи. Попови синови, старији капетан и млађи поручник, успјели су побјећи у Србију! Покушали су се вратити после ослобођења 1945. Била је то грешка. Породица им је траг пратила негдје до Загреба, а онда су нестали заувјек.) Срби, сељаци, партизани би, додуше, радо порушили и католичке цркве, као што су своје занемарили, да су смјели...

Данас се једном од неизбежних потреба намеће снажније укључивање наших епархија у друштвени живот српске заједнице у Хрватској и њихова интензивнија координација. Српска православна црква у Хрватској мора бити способна за живот у овој држави, мора бити способна да мисли о искуству карловачке митрополије, њеном времену, о досезима народноцрквене аутономије, узроцима њеног краја и заборавља.

Каквог смисла и поштења има у плачу над судбином крајишника, ако у програму лектире у Србији нема ни једне приповијетке Буде Будисављевића о животу у Крајини?

Што се тиче наше национално матичне државе Србије, процеси су протурјечни. Највећи (и наш) проблем је њено материјално сиромаштво. А опет, сви смо тога свјесни, да није тако, да се случајно ради о проспективној економији, мало ко би од нас остао овдје. Дакле, то је тако, јер је заправо увијек тако било и тако ће, сва је прилика, остати. А ко друкчије каже, игра се друштвених игара. Преостаје нам значи једино памет. На нивоу „државног размишљања“ о српској дијаспори, данас је сваком лако видљиво да наше питање у свакој од јужнословенских република има изразите специфичности и да је мало јединствених мјера и принципа, изузев најопштијих, под које се све то даде подвести. (Безусловна подршка опстанку и слободи босанских и херцеговачких Срба, у политичкој форми коју сами изаберу један је од тих принципа и приоритета, то је бити или не бити пречанског Српства.) Да не говоримо о нашем исељеништву, у којем се опет, бар у првој генерацији, оштро издавају избеглице насељене после овог задњег рата. У сваком случају, једно је битно: принцип националне политике не смије бити свеопшта мањинска нивелација и свођење на једносмјеран однос према Србији, већ очување посебности и настојање матичне државе да истински интегрише у нову целину те за живот способне специфичности. Или барем, трагове прошлости. Јер, каквог смисла и поштења има у плачу над судбином крајишника, ако у програму лектире у Србији нема ни једне приповијетке Буде Будисављевића о животу у тој Крајини? На примјер.

Дилеме, отворена подручја, неизвјесности, покушаћемо, овом приликом прикладно формулисати као питања. Чини нам се да је то форма и мјера до које су те теме дорасле међу нама и да се тиме нећемо огријешити о очекивања читалаца овог текста. Уосталом, питања ћемо и коментарисати.

Зашто и коме антифашизам? Или, боље речено, само, односно, прије свега антифашизам. Истина је да хрватски хисторијски ревизионизам којем је циљ затирање и успомене на наш народ, изазива такву реакцију, а све на темељу истине да је партизанија за Србе у Хрватској заиста имала иницијацијски карактер у смислу каквог-таквог приступа друштвеној моћи. Али ни једна се озбиљна политика не смије свести на реакцију, чак и кад настаје у дефанзивној позицији, стјерана у кут! Или још горе, да буде присиљена опет другом објашњавати што је, наводно, његов најбољи и најдубљи интерес. Неоспориво је данас у озбиљном разговору, да је антифашизам хисторијска категорија, којој је немогуће одредити прецизне политичке границе, ако ни због чега другог, а оно зато што је у савремене демократске системе уграђено много тога из обадва тоталитарна покрета, а који су се у „антифашизму“ нашли на супротним странама, и да он у сваком свом кориштењу формулише и један интерес! И нешто говори о друштвеном тлу на ком се упорно појављује. Али на страну то. Политика „интензивног антифашизма“, иначе врло захвална јер брзо маркира једну вредносно сигурну позицију, вишеструко је ограничавајућа и опасна по нас Србе у Хрватској. Она, прије свега, сасвим анулира наше старије народно-црквене и грађанске традиције, тако да данас већина наших људи нема никаквог озбиљнијег знања о њима. Тиме се даје наш прилог наставку политике организованог брисања и заборавља, започете у прољеће 1941. године и задржава нас се у борби за права пензионисаних сељачких синова који су сами рушили своје цркве, прогонили своје попове и учитеље, заборављали своју мртву браћу и међу којима је мало који био дорастао и вољан поштено мислити и говорити о својој војсци и позицији. У реду, бранићемо их гори од њих, али ваљда то није сва истина! Једино што дугујемо себи и потомству у овој теми, пуно је истина о свим актерима. Посебно је потпоглавље прича о цивилним жртвама тог рата и њиховом броју. Овдје само толико да смо властитом самопоштовању, колико и окружењу, дужни крајњу скрупулозност у овом питању. И на крају крајева, сасвим искрено, службена „антифашистичка“ верзија је нама неприхватљива и због инзистирања на сродству партизанске и искључиво Туђманове војске. А заправо је истина да је Титова војска у Хрватској у свом нуклеусу садржавала и Туђманову и Кадиевићеву и Мартићеву војску. Али то је питање за дужу елаборацију.

Дакле, антифашизам уважавати као хисторијску вриједност, увијек истицати да су усташки злочини мрачна прекретница у хрватско-српским односима која их је скренула на ирационалан пут, али дати свему своје мјесто и оквир одговарајућих димензија. Није истина да смо у рату 1941-1945. сви били партизани и комунисти. Шта с оним младим људима, који су побјежавши у Србију од усташа, као избеглице логично завршили у Љотићевим добровољцима? И који су потом поклани на Кочевском Рогу или неком сличном мјесту. Које они данас припадају? И зашто и они не би били дио наше повијести? Или, шта са оним жандаром, избеглицом из Лике, којег је 4. јула устријелио Жижица

Јовановић Шпанац? Зашто не казати како су дјеца у Дубравама послуже рата са страхом гонили говеда у шуму Лужањак, бојећи се да ће благо ископати плитко закопане људске кости, да су их мајке затварале у куће да не чују јауке оних који су одвођени на кратак задњи пут, да су та иста дјеца саосјећала са њемачким заробљеницима који су на својим рукама подизали мост на локалној рјечици... И још пуно тога што нитко није записао. Ревизионистима се једино истином може сузити поље дјеловања.

Како се вратити политици? Велики, по ширини или дубини, војнополитички сразови увијек доводе до бијега од политике. Порази на један, побједе на други начин. Тренутно је стање такво да се међу Србима из Хрватске, ма гдје били, мало ко од млађих нуди за политику, не отимају се ни за лидерска мјеста. То довољно говори о стању морала заједнице у целини, али, на жалост и о знању и образовању тог младог свијета. Јер без активног бављења политиком и ужем страначком, или ширем (интер)националном смислу бољитка за народ не може бити. Што се тиче могућности озбиљнијег масовног образовања, као претпоставке јавног ангажмана, ситуација је забрињавајућа. Овај бијег од политике је и проузрочен свеколиким недостатком друштвене сређености и солидности, било да се неко затекао у поратној Хрватској, Србији или свијету. Барем једна млада генерација остала је без могућности солиднијег образовања, са крупним посљедицама и по идућу генерацију. Што се тиче истраживачког рада на нашим, данас локалним темама, све је ово још уроњено у атмосферу, на једној страни – пренаглашености, а на другој – дугорочне безизгледности, хуманистичких погона малих нација и њихових културних индустрија.

Оваком ставу према политици допринијело је још нешто, што се исто може формулисати као питање: како заправо вредновати трговање наших политичких представника са нашим колективним, националним интересима? Да ли је то трговање, барем дијелом, водило ка осмишљеним, иманентним циљевима, или је било напросто обављање заданог посла и начин опстојања на сцени. И постоји ли уопште реална алтернатива, или је то једини начин њиховог и нашег опстанка? Јесу ли били трговци без новца, запосленици политичког шопинг мола? И могу ли бити нешто криви, што је то тако?

У сваком случају, позитиван одговор на питање о могућности алтернативе садашњим односима претпоставка је жељеног повратка политици, односно, активнијем бављењу добробити Срба у Хрватској међу младим људима. Један од ријетких преосталих простора тој алтернативи проналазимо у већој јавности у раду и интимнијем односу с народом.

Колико далеко отићи? Односно, колико далеко треба са идемо у (ре)конструисању властите традиције? Ослоњени при том примарно на данас опустјела подручја сјеверне Далмације, Лике, Кордуна, Баније, западне Славоније... Ми једини радимо с крхотинама тог несталог свијета, али куд нас води та архитектура прошлости, ако као озбиљни људи свој рад озбиљно схватио? Јасно је, ако је о истраживачким пословима ријеч, да се наше тематско подручје не да оградити, а онда томе мора бити примјерена и наша културна и образовна политика. Никанор Грујић мора бити истражен и изнова објављен, али тешко је вјеровати да ће његове књиге кад их буде, нарочито броје читаоце имати у данашњем

Пакрацу, или стихотворенија Лукијана Мушицког, у Плашком. Свако продубљивање наших тема неминовно значи и њихово временско и просторно проширивање. Односи се то и на све друге националне субјекте, али ми се не можемо и не смијемо у том погледу ни на тренутак заваравати. У овом тренутку смо јединствен феномен; бавимо се као преживјели свијетом, дијелом Европе, који је недавно пред нашим очима нестао. Зато, иако се стално морамо питати: што то говори, не само природно незаинтересираним људима у Београду и Загребу, него и нама самим у Книну и Вуковару; треба објављивати преписку Раде Булата и Ђанице Опачића. Нека нам они послуже као примјер људи који се баве истином прошлости. Данас, кад је Ђаничина кућа у Тушиловићу, којом се дичио јер је грађена у стилу крајишког чардака са гањком на све четири стране, кад је она продана босанском досељенику, његова етно-збирка нетрагом нестала, а аутобуска станица испод куће са спомен-плочама посвећеним српском сељачком задругарству на Кордуни, стоји олупана, ишарана и ван функције, пута и сјећања. Иако добро видљива. И кад се јавна улога генерала Булата своди на улогу осумњиченог за ликвидирање припадника злочиначке војске. Одговор на насловно питање би могао гласити: ићи далеко, али без илузија и са свијешћу о повијести и позицији.

Какве нам културне политике требају? У какве културне националне политике Хрватске и Србије може и треба да се бесконфликтно и активно укључи „Просвјета“, и остале овдашње српске институције? Како надићи позицију, још и данас мање-више актуелну, у којој Србија мукотрпно обавља своје минималне унутрашње, наслијеђене функције, а Хрватска се исцрпљује у свјесном и организованом забору свих периода, акција и личности хрватско-српског заједништва у посљедња два вијека? А кад смо ми у питању, задовољава се прецизно provedеним излучивањем. Питање је то и ове фазе међусобног односа двију култура и њихових матица, које су након периода полуприсног заједништва, сад готово већ четири деценије вриједно радиле на међусобном раздвајању. У том погледу се не треба заваравати, кад се поштено сабере и анализира салдо двадесетог вијека, изузев идеалистичког заједништва из првих његових деценија, а које ни тада није било једини глас на сцени и унаточ периода државног јединства и наметане јединствене образовне и културне политике, и временски и радно, пуно се више и здушније радило на раздвајању хрватске и српске културе, него обратно. Процеси су текли паралелно, људи су један крај другог радили за различите циљеве и господаре, често сједећи у истим редакцијама, петљанци су своје циљеве накнадно цртали и препознавали кад би у новинама прочитали резултате, немогуће је све прецизно развагати, али данас је резултат рада прошлог вијека, пред нама. Потпуна политичка раздвојеност, и то клето језично јединство, које још увијек води борбу на свој начин и незауостављиво, са непредвидивим резултатима. Па је занимљивија антологија поезије Горана Бабића, него небројене националне. Што друго чинити у таквој ситуацији, него користити велики остављени простор и чекати да се „матичари“ евентуално дозову памети. Српски однос према југославенској баштини од „Српског Кола“ до Срва католика у Дубровнику, баштини, било краљевској било социјалистичкој, може бити једино афирмативан. Наш је народ присутан у њој на начин и у мјери која не оставља друге могућности. Настанци и нестанци

Југославије наша су стожерна тема, али историјског карактера. А спомињање културне политике су у настајању и највише ћемо утјецати на тај процес и највише добра донијети једнима и другима, ако се будемо користили својом слободом.

Којим језиком говоримо? У овоме су садржана сва претходна и будућа питања. Сами смо себи одговорни да напоскон отворимо расправу о овом раскршћу нашег идентитета. Суочавамо се с њим на свим ралинама, од теоријске до свакодневне, уредничке, лекторске... У складу са њеном важношћу, ваљда, тема је до сада само спорадишно спомињана и никад није била ни истјерана на чистац, него се вукла на репу целине хрватско-српских односа, директно овисна о развоју унутрашњих хрватских прилика. Уосталом, читаво је ово наше подручје лингвистички слабо истражено. Оно што ипак знамо да се једноставно изрећи: ми смо Срби и говоримо српским језиком! Али о свему што произлази из тога, тек морамо разговарати, међу собом и са онима око нас!

Тренутно је стање такво да се међу Србима из Хрватске, ма гдје били, мало ко од млађих нуди за политику, не отимају се ни за лидерска мјеста. То довољно говори о стању морала заједнице у целини, али на жалост и о знању и о образовању тог младог свијета. Јер без активног бављења политиком у ужем страначком, или ширем (интер)националном смислу бољитка за народ не може бити

Какво је наше мјесто у туристичкој индустрији? Каква је уопште судбина овог дијела свијета, у недавној прошлости темељито деаграризованог, а потом и деиндустријализованог, у новој европској констелацији? Што заправо можемо понудити образованим Европљанима? У овом тренутку смо велика туристичка дестинација за купање мање захтјевног слоја гостију, земља изразитих природних љепота за оне имућније, и земља из које одлазе најталентованији и најобразованији домаћи синови. Каква је у таквом, за сад неумитном, развоју догађаја, судбина наших малих овдашњих културних индустрија, студија кроатологије, марулологије и сличног? А онда се неки у Хрватској још љуте кад их подсетимо на кључне изборе „праваца развоја“ почињене 1991. и 1995. године.

Можда и ми морамо прилагодити очекивања и размишљати овако: како да језгро наше повијесне судбине, искуство Границе-Крајине, прилагодимо туристичкој индустрији? Још увијек то звучи као шала, још увијек смо радије конобари и собарице на туђем терену, макар наше

било пусто, још се не умијемо самотрансформирати. А да, рецимо, обновимо крајишке чардаке као ресторане и кафиће, можда да Србе повратнике „умондуримо“ по старински и договоримо мјеста гдје би се турнирски тукли са „Турцима“ из Кладуше и Цазина? Тако би то могао бити прекогранични пројект, Нијемци, Словенци и Турци из Анадолије би гледали, а Фикрет Абдић би могао производити храну за једну и другу војску. На мору се оваква „роба“ већ продаје, на копну је то још помало стидно...

Је ли могућа поштена прича? Још једном о већ реченом, на други начин. Да ли је хрватско друштво способно (довољно снажно) у својим политичким, моралним и иним темељима, да издржи поштено постављену причу – повијест Срба у Хрватској? Та могућност директно овиси о количини добра и истине уграђених у темеље овог друштва – државе. Не треба бити престој, вријеме је чудо, земањ змије, земањ разграђује, али није лако бити оптимиста.

И тако смо се након пар постављених питања вратили на почетак, на питање од кога смо кренули. Јесмо ли се у ових двадесет година реално помакнули од повијесног и политичког минимума што смо га рефлексно дефинисали у оним ратним данима: да покушамо спасити што се спасити даде? Да ли се притисак на нас смањио, или је примијенио квалитет, сад с акцентом на забораву? Мирно можемо одговорити да је у саморазумијевању наше прошлости и садашњости, напредак реалан. А то и јесте задаћа „Просвјете“. У свему осталом ми исувише овисимо о контексту и оквиру и ту је наша одговорност посве ограничена. Све што видимо око себе говори о катастрофалним посљедицама државног дробљења извршеног прије двадесет и неку годину, а пратимо и упорно одбијање да се очигледне чињенице признају. Много тога нас у овом нашем времену подсећа на рад идеолошког механизма из социјалистичког периода. И тада смо упорно тражили и проналазили вриједности које нису биле самоодрживе и које су дијелиле неизбежну судбину свих кула од карата.

Дио наших људи, притиснут поразима, од српских институција, па и од „Просвјете“, очекује превише, оно што им није задаћа и што им није у пољу могућности. Такво се незнање и избегавање личне одговорности одлично комбинује са самозадовољством с оним што сами раде. Нама треба мирног и нормалног живота колико је то могуће, нама треба култура на њеним изворним, животним позицијама, а не култура као замјена за живот, као сатисфакција. Учинили смо што смо могли у раскринкавању највећег проклетства наше крајишке прошлости – (прво)борачког статуса као залога моћи и власти, јањетине у љето и одојка у зиму, како то лијепо дефинишу наши сељаци.

Прича наше будућности, ако је има, прича је генерације која не сања обнову прошлог свијета и која своје истине не извлачи непосредно из искуства тог свијета. Ни тамне ни свијетле истине. Будућност припада генерацији вољној и способној да ради у српским институцијама у Хрватској, способној да се постави тако, да вријеме ради за њу.

KRONIKA

Nenad Jovanović

BJELOVARSKO PRVO PA MUŠKO — Prvi Dani srpske kulture 1. juna u Bjelovaru ponudili su izložbu slika akademske slikarice iz Daruvara Perside Žutinić Larma, dječju igraonicu i svečanu liturgiju u crkvi Svete Trojice, a osim što je sadržaj bio izuzetno kvalitetan, bio je i prvorazredni društveni događaj.

CICAMA PROTIV BOLESTI — U dvorani SKD-a Prosvjeta u Zagrebu održana je izložba "Moje cice" poznate dizajnerice Ivane Popović koju čini više ženskih poprsja od terakote i porculana u kombinaciji s haljinama koje je kreirala, velik broj portreta i oko 4.000 malih glinenih figurica. Otvaranje je Ivana dopunila i prigodnim performansom s troje manekena, ističući da je izložba priča o bolesti koju je proživjela i koju će, kako kaže, pobijediti.

SKOK IZ DALJA DO HVARA — SKUD "Branko Radičević" iz Dalja učestvovao je na četvrtom festivalu folkloru u Vrboskoj na Hvaru 8. i 9. juna. Ovo je prvo gostovanje društva s kontinenta i sa srpskim predznakom na tom festivalu što je od velikog značaja za čitavu zajednicu, rekla je predsjednica Jasmina Kolundžić, ističući gostoprimstvo domaćina i aplauze publike.

JUBILARNI MESDAM — U Pačetinu su održani deseti Međudržavni susreti dramskih amatera (MESDAM) u organizaciji KUD "Branko Radičević" i pododbora "Prosvjeta" u tom mjestu. Tokom deset dana festivala, publici su se predstavile dramske grupe iz Petrovca na Mlavi kojima je to bilo prvo gostovanje u Hrvatskoj, Beočina, Prijepolja i Retkovaca. Posebna gošća ovogodišnje jubilarne manifestacije bila je pozorišna glumica Jelisaveta Seka Sablić, s monodramom o životu jedne žene. Monodrama je publiku bacila u delirij.

DJEČJA SMOTRA U GAREŠNICI — U Garešnici je 17. juna, u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjete" održana treća smotra Dječjeg kulturnog stvaralaštva "Garešnica 2012.", na kojoj je učestvovalo 230 mališana iz Garešnice, Okučana, Daruvara, Međeđe i Brežićana u BiH, Krnjaka, novog Graca i Bršadina.

Održano je takmičenje u starim dječjim igrama, a nagrade su otputovale na sve strane. Predsjednik garešničkog pododbora Zoran Blanuša izrazio je zadovoljstvo uspjehom smotre iako je deset dana prije manifestacije odustalo šest društava.

ĐEDOVA KOSIDBA — U Vrginmostu, koji se otnedavno tako i službeno zove, održana je treća po redu manifestacija Đedova kosidba. Manifestacija je okupila zavidan broj izvođača i posjetilaca. Program je obuhvaćao defile svih društava i folkloriša, pokaznu kosidbu, pojedinačno i grupno takmičenje i večer pjesme i igara. Tu je manifestaciju, još jednu od onih koje su se održavale prije rata, pa privremeno ukinute, vodio poznati glumac Dušan Bučan.

LUK I VODA – U Zagrebu je promovirano drugo, dopunjeno izdanje zavičajnog rječnika "Luk i voda" Đorđa Nešića. Predstavljajući knjigu, predsjednik SKD Čedomir Višnjić istaknuo je da ta knjiga, od ukupno 130 izdanih naslova u 15 godina, spada među deset najboljih. Ta knjiga približava sliku istočne Slavonije svijesti onih koji žive u drugim krajevima, a iako je po formi rječnik, ona je zapravo lijepa književnost, rekao je Višnjić.

Knjiga ima 1.676 obrađenih riječi i pojmova dok je prvo izdanje imalo 115 riječi manje.

VIDOVDANSKI SABOR U BOBOTI – Ovogodišnji trodnevni 31. vidovdanski sabor u Boboti bio je izuzetno bogat različitim sadržajima, od pjesničke večeri i nastupa bobačke etno-grupe "Đurđevak", do likovne kolonije, šahovskog turnira, prezentacijom rada udruženja žena iz Bobote, Trpinje i Ostrova i nastupa dječje dramske grupe iz Pačetina.

Centralni i najposjećeniji program manifestacije bilo je folklorno veče, na kojem su se uz domaćine predstavila društva iz Beograda, Beočina, Bačkog Gračaca, Prijepolja i Obudovca

Organizatori manifestacije koja je okupila preko 700 učesnika su KUD "Đoko Patković" i bobački pododbor Prosvjete.

KURSADŽIJE U VIROVITICI – Desetero učenika osnovnih škola iz Virovitice i okolnih mjesta odlučilo je da u organizaciji tamošnjeg pododora "Prosvjete" ljetne školske praznike iskoristi za učenje ćirilice. Učenje ćirilice omogućeno je zahvaljujući poticaju generalnog konzula Srbije u Vukovaru Živorada Simića, koji je "Prosvjetu" poklonio tri kompleta "Početnice za srpski jezik" za prvi razred osnovne škole.

Prve sate učenja djeca su izrađivala azbucna slova od tvrdog kartona po principu slagalice.

JOŠ JEDAN JUBILEJ – Jubilara petnaesta manifestacija "Dani Borova – Borovsko leto" bila je bogata kulturnim i zabavnim sadržajima koji iz vikenda u vikend okupljaju brojne posjetioce iz Borova i okoline. Među tim događajima značajno mjesto pripada 13. Međunarodnom festivalu folklor, koji je ove godine okupio oko 200 učesnika iz Hrvatske, BiH-a i Srbije.

Osim festivala folklor, održana je i pjevačka priredba Prvi glas Borova i Međunarodna likovna kolonija, ali i druge manifestacije.

BIJELO BRDO U CRVENOJ ISTRI – Na poziv Zajednice Srba Istre, SKUD "Jovan Jovanović Zmaj" Bijelo Brdo učestvovao je na Danima srpske kulture u Istri 29. i 30. juna.

Dok su folklorši svojim nastupima oduševili mještane Vodnjana i Umaga, kao i brojne goste, među kojima i diplomatske predstavnike Srbije, gastronomski dio ekipe omogućio im je spoznaju da je i pržena riječna riba i fiš paprikaš barem tako dobra kao i morska.

MALOGRAĐAČKI JUBILEJ – U Malom Gracu 28. jula održani su jubilarni deseti Susreti na Baniji na kojima je učestvovalo 11 ansambala iz Hrvatske i Srbije. Osim ljudi iz tog kraja susrete je pratilo i mnogo onih čiji su korijeni na Baniji. Manifestacija je od svog prvog izdanja prerasla regionalne okvire, postajući jedan od brendova, kako Prosvjete, tako i Srba u Hrvatskoj.

Osim nastupa folklorša, publika je mogla da vidi i 35 narodnih nošnji iz cijele Hrvatske u revijalnom dijelu programa. Predstavljena je i knjiga "Krkan" književnika Milana Krkovića, rođenog u Malom Gracu koji sada živi u Golubincima kod Jagodine. Knjiga pisana dijalektom tog kraja govori o događajima pred rat 90-ih.

— Iz godine u godinu ovdje je sve više publike i izvođača, pa Banijski susreti prerastaju u svojevrsan sabor koji nadilazi mogućnosti ovog malog sela, rekao je predsjednik Prosvjete Čedomir Višnjić koji svake godine dolazi u mali Gradac. A svake godine nagrade s malonogometnog turnira na kome je ove godine bilo 14 ekipa, odlaze u Krnjak, pa ni ova godina nije izuzetak.

Ove godine Milica Sanković koja je i idejni začetnik i glavni nosilac ove manifestacije inicirala je i otvaranje malogradačke sobice u zgradi Doma kulture u kojoj su izloženi primjerci ručnih radova, malog alata i sitnica koje su se nalazile u domaćinstvima tog sela.

SRBOVANJE — Obilježavanje godišnjice ustanka u Lici u narodom ispunjenoj varošici Srbu imalo je i svoju folklornu komponentu jer su svoje vještine prikazali KUD "Drvar", KUD "Sveti Sava" iz Tenje kod Osijeka i vokalna ženska grupa iz Gračaca, pri čemu su uz narodne pjesme i plesove, bile zastupljene i poznate partizanske pjesme.

DARĐANSKA ŠESTICA — U Dardi je održana šesta po redu Međunarodna smotra folklor nacionalnih manjina. U kulturno-umjetničkom programu učestvovalo je osam KUD-ova iz Hrvatske, BiH i Srbije s oko 250 učenika, a njihove je nastupe gledalo gotovo 1500 posjetilaca. Publika je osim u majstorskim koreografijama imala prilike da uživa i prilikom defilea učenika po mjestu.

LIPOVLJANSKI SUSRETI — Zadnji avgustovski vikend prošao je u znaku Lipovljanskih susreta, manifestacije prožeta tolerancijom i međusobnim uvažavanjem, koji su po treći puta ugostili folklorne ansamble Hrvata i nacionalnih manjina po kojima je poznata ova varošica u zapadnoj Slavoniji, ali i njihovu gastronomsku ponudu.

Predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Aleksandar Tolnauer izjavio je da su multietnički susreti u Lipovljanima najveća smotra te vrste u Hrvatskoj.

Srbe je ove godine predstavljao garešnički pododbor Prosvjete, ali ne dječji ansambl već odrasli članovi koji su izvođenjem igara iz Mačve i nakon toga bečarce razgalili publiku.

PREOBRAŽENJE U KISTANJAMA — Pododbor "Prosvjete" u Kistanjama obilježio je crkveni praznik i slavu Preobraženje nizom priredbi. Tako se sedam dana mogla obići izložba Savremenog stvaralaštva Bukovice i Ravnih Kotara. Na izložbi su prikazani radovi slikara, ali i bukovički suveniri i makete dalmatinskih kuća, kao i pjesnički prvijenac Dejana Bezbradice iz Kistanja, učenice petog razreda osnovne škole sa kojim je osvojila treću nagradu na županijskom takmičenju. Na sam praznik, 19. avgusta održana je promocija "Knjige o Kistanjama" Ljupčeta Mandića i "Zvona svetog Arandela" Mileta Marka Mažibrade.

Te večeri održan je bogat kulturno-umjetnički program u kome su učestvovali KUD "Piskavica" Banja Luka, KUD "Bogatnik" Žegar, KUD "Golubić" iz Golubića, glumac Milan Bradaš i estradna umjetnica porijeklom iz ovih krajeva Nina Sladković. Manifestacije su organizirali pododbor "Prosvjete", općina, VSNM i crkvena opština uz velik broj posjetilaca.

DJECA MISLE ONAKO KAKO IH NAUČIŠ

ANĐELKA MARTIĆ, KNJIŽEVNICA

Anđelka Martić ušetala se s *Pirgom* u književnu vječnost, ali joj je – po ružnoj navici netom minulih nevremena – bilo uskraćeno pravo na sadašnjost. Njezin je roman, remek-djelo dječje književnosti, nekim dekretom preko noći izbačen iz lektira, unatoč činjenice da su ga djeca obožavala. Doživio je 54 izdanja, među kojima su pojedina išla i u 40 hiljada primjeraka. Dolaze vremena u kojima će, nadamo se, odnekud izbiti osjećaj stida zbog protjerivanja jednog partizanskog laneta i njegove književne majke iz školskih programa, u koje u međuvremenu sigurno nije uselilo ništa bolje, nježnije i plemenitije od ove plahe životinjice, koju smo svi obožavali i sanjali. Anđelka Martić u slobodnom nam je razgovoru ispričala niz svojih zgoda i nezgoda iz prošlosti, koja se u aktualnom kontekstu sve više doimlje boljom, a i nije moglo biti drugačije, kad su gospodari naše epohe nedužnu lanad prepoznali kao neprijatelje... (r.)

Razgovarala: Jelena Svirčić

Foto: Srđan Kovačević

Prva novinarska iskaznica Anđelke Martić; dopisnica lista "Za pobjedu", 1944.

Cijelo svoje zagrebačko siromašno djetinjstvo ispisali ste u svojim pričama i knjigama za djecu. U četvrtom razredu osnovne škole objavljeni su vam prvi stihovi u tadašnjem *Jutarnjem listu*. Često niste imali vlastite cipele i kaput, ali ste zato glumili glavne uloge u školskim predstavama?

Anđelka Martić: Kad sam bila dijete, uvijek su mi govorili da najbolje recitiram i glumim. U to vrijeme svakog sam dana boravila, poslije škole u Gradskom dječjem skloništu, ustanovi u kojoj su preko dana učila, igrala se i hranila siromašna djeca. Ta su skloništa u Zagrebu u to vrijeme bila podignuta uz gotovo svaku osnovnu školu. Jednom ili dvaput godišnje djeca iz skloništa davala su predstave u Malom ili Velikom kazalištu i gotovo se nikad nije dogodilo da ja ne bih imala glavnu ulogu. Jednom sam na predstavu došla bosa jer nisam imala cipele i kasnije na ulici čula ljude kako govore da je princeza bila odlična, a ja sam stajala pored njih i nisam se usuđivala reći da sam ta princeza bila ja.

Što ste sve čitali u to vrijeme?

Anđelka Martić: Čitala sam, gotovo pohlepno, priče, bajke i druge knjige za djecu, a kad sam malo porasla brat mi je od prodavačice u antikvarijatu u Masarykovo posuđivao razne knjige. Nikad nisam mogla odoljeti riječima i kao dijete gutala sam sve knjige do kojih sam mogla doći, a one rijetke koje sam imala uvijek sam iznova čitala. Uglavnom su to bila djela Krleža, Cesarca, Tolstoja, Dostojevskog, Gorkog, Travena. Tada sam mnoga od tih djela čitala više osluškujući muziku riječi, koje su me svojom ljepotom često ushićivale, negoli shvaćajući sadržaj. Najviše sam sanjara o Ivani Brlić Mažuranić, ona mi je jednostavno bila najmilija.

Već te prve ratne godine jedne noći odveden je i moj brat kojeg sam jako voljela i koji mi je bio uzor i oslonac u svemu. Imao je samo 21 godinu i već je uzdržavao cijelu našu obitelj. Mom očajanju nije bilo kraja. Mnogi su tada već bili uhapšeni, odvedeni u logor, streljani

Još jednoj ikoni, ali antifašističkog pokreta ste pomogli u bijegu. Malo je poznata priča o tome kako ste kao sedamnaestogodišnja skojevka odnijeli sat u ustaški pritvor narodnom heroju Nadi Dimić?

Anđelka Martić: Sjećam se da je bio šesti mjesec 1941. i da je bilo jako vruće, jedan partijac, Keko Erbežnik, mi je po skojevskoj vezi javio da dođem na početak Svetog Duha, i rekao da su me na sastanku odredili da jednoj drugarici koju drže ustaše na zatvoreničkom odjelu odnesem sat koji je bio podešen točno sa satovima drugova koji su organizirali njezin bijeg. Imala sam samo 17 godina i čudila se kako su baš mene odabrali, ali sam bila i jako ponosna pa sam otišla u bolnicu potpuno nepripremljena, ali bez nekog velikog straha. Stražar me pitao kuda idem, a ja sam mu rekla da idem na operaciju mandula. Izgledala sam jako sitno i djetinjasto pa pretpostavljam da u meni nije vidio neku opasnost. Kad sam došla gore, iz jedne prostorije je

izašla omalešna, nježna djevojka u svojoj zatvorskoj haljini, pogledale smo se kratko, ona je polako prošla pored mene, a ja sam joj gurnula u ruku sat i otišla. Godinama nisam znala tko je bila ta djevojka dok jedan novinar, mislim Ante Kesić, nije u školi Nade Dimić koja je tada bila u Varšavskoj ulici, pričao o tome kako je jedna drugarica odnijela Nadi Dimić sat, a ja ga slušam i gledam u čudu i viknem – pa to sam bila ja!

Kako su u to vrijeme izgledali sastanci SKOJ-a? Gdje su se održavali?

Anđelka Martić: Svake, ali baš svake nedjelje bili smo na Sljemenu, družili se, pjevali, plesali. Nije se tamo radilo o ničemu političkom, nisu nam držali predavanja o Marxu i Engelsu ni ništa slično. Druženja su nam služila da se sastanemo i podijelimo između sebe što smo imali. Svi smo bili jednaki, prijatelji i drugovi, i to je trajalo sve do 6. aprila 1941. kada nas je rat zatekao baš na povratku sa Sljemena.

Tada su krenula hapšenja i puno nas se više nikad nije vidjelo. Već te prve ratne godine jedne noći odveden je i moj brat Ivica kojeg sam jako voljela i koji mi je bio uzor i oslonac u svemu. Imao je samo 21 godinu i već je uzdržavao cijelu našu obitelj. Mom očajanju nije bilo kraja. Mnogi su tada već bili uhapšeni, odvedeni u logor, streljani. I meni je prijetila opasnost pa je odlučeno da idem u partizane.

Time počinje novo razdoblje moga života.

U autobiografiji pišete da ste postali partizanka kad vam je ljubav prema književnosti već bila duboko ukorijenjena i kad više niste mogli zamisliti život bez knjiga, olovke i papira. Kad ste shvatili da pisanjem možete pomoći borbi i kako je uopće izgledao život kulturnih radnika na fronti i u oslobođenim teritorijima?

Anđelka Martić: Ubrzo nakon što sam došla u partizane pročulo se da pišem pjesme i da u maloj bilježnici opisujem sve što mi se događa, pa sam dobila i svoje partizansko zaduženje. Pisala sam pjesme i crtice za zidne novine, a zatim za četne i bataljonske listove, da bih uskoro počela uređivati brigadni list *Dvadesetiprva*.

U agitpropu (medijskoj sekciji) nas je bilo nekoliko koji smo radili sve, uređivali brigadni list, zidne novine, pisali letke za narod, prepisivali materijale koji su dolazili iz glavnog štaba Hrvatske. Održavali smo kulturne sastanke na kojima se pjevalo, plesalo kola, recitalo. Postojalo je i kazalište, osnovano u glavnom štabu Hrvatske. U partizanima je bilo mnogo umjetnika poput Ede Murtića, Zlatka Price, Vlade Popovića, Franje Majetića, Jože Horvata. Bez svih njih ne bi bilo moguće održavanje 1. Kongresa kulturnih i javnih radnika Hrvatske u Topuskom.

Na tom Kongresu bila ste jedna od najmlađih sudionica. Kako je došlo do toga da vas pozovu?

Anđelka Martić: Pjesme koje sam pisala često su recitirane na partizanskim priredbama i susretima s narodom. Neke od njih objavio mi je Grigor Vitez u časopisu Kulturni prilozi, a izlazio je na oslobođenom području, na Papuku. Neke pjesme je pročitao Vladimir Nazor i predložio je da me se pozove na Kongres.

I tako su me jednog proljetnog dana obavijestili u štabu 28. slavonske divizije da sam pozvana u Topusko da kao delegat prisustvujem I. Kongresu kulturnih i javnih radnika Hrvatske. Pješačili smo teških petnaest dana do

tamo, a kad smo stigli, morali smo odmah nastaviti dalje jer nas je iznenadila neprijateljska ofenziva koja je trebala spriječiti održavanje Kongresa. Bila sam jako uzbuđena što ću napokon upoznati pjesnika Nazora.

Prvog dana Kongresa pokušavala sam ga prepoznati. Ispred mene je sjedio pogureni stariji drug za kojeg sam pomislila da je možda Nazor. Onako, sva na iglama pitala sam ga – druže, jesi li ti Vladimir Nazor, a on se okrene, nasmije se i kaže mi – drugarice, fala bogu nisam. Ja sam Moša Pijade.

Vaš prvi intervju imali ste upravo s Titom?

Anđelka Martić: Da, bilo je to na Sremskom frontu i bila sam jako uzbuđena zbog toga. Srela sam ga ranije u Šidu kada su moje drugarice postavile prekrasne čilime od stepeništa preko hodnika do ulice, sve do auta kako Tito ne bi gacao po bljuzgavici izlazeći iz kuće. Sjećam se da je, kao i svaki kajkavac kad je uzbuđen, na kajkavskom tada rekao – kog ste vraga to si metnuli.

Na sremskom frontu me pitao odakle sam, a ja sam mu rekla – moja mama je od tamo odakle je vaš tata, a moj tata je od tamo odakle je vaša mama. A Tito mi je rekao – ko bi rekel da ću na sremskom frontu naći svoju *landsmanku*.

Nikad nisam mislila da ću postati književnica. U partizanima mi je postalo jasno da ću biti novinarka, ali književnica...to mi ni na kraj pameti nije bilo. Da nije bilo rata i partizana, ja bih vjerojatno bila nešto u obrtništvu ili nekakva činovnica

Sudjelovanje u kulturnim i propagandnim djelatnostima nije bilo vaša jedina preokupacija u partizanima, volite naglasiti da ste ravnopravno sudjelovali u borbama na frontu?

Anđelka Martić: Bila sam u brigadi i u četi kao borac. Sudjelovala sam, naravno, i vrijedila u borbi, ali nisam bila kao neke moje drugarice koje su nosile mitraljeze i bile pravi borci.

Jednostavno nisam to imala u sebi i znala sam da mogu više koristiti pisanjem nego puškom. Jednom smo u Slavoniji slavili Osmi mart i nakon što sam izrecitala svoje pjesme dosta djevojaka je odlučilo otići u partizane.

U biti ste mobilizirali narod, posebno žene?

Anđelka Martić: Da, gdje god je bilo teško s narodom mene su slali da razgovaram sa ženama, odlazila sam u njihove kuće i pričala im o našoj borbi i životu. Inače sam bila pričljiva po prirodi i znala sam s ljudima, ali nitko me nije tome naučio, imala sam to u sebi.

Kada smo prvi put došli u centralnu Bosnu narod nas se užasno bojao zbog neprijateljske propagande. Mene su drugovi odredili da pričam s narodom i govorim im o našoj borbi. I ljudi bi me stvarno prihvaćali i dijelili su sa mnom sve što su imali. A to što su imali je bilo jako malo. Jednom smo

hodali u brigadi i ja sam bila negdje u redu kada je odjednom do mene istrčala mlada seljanka i pružila mi koricu kruha. Valjda zato što sam bila tako sićušna.

Kakav odnos ste imali s drugovima?

Anđelka Martić: Uvijek sam se šalila i smijala se, a voljeli su me jer sam bila otvorena i pričala sa svima jednako bez obzira radilo se o komandantu armije, desetaru u četi ili zadnjem mobiliziranom borcu, nije mi predstavljalo nikakvu razliku. Prešla sam sve bosanske planine, osim Kozare, često bosa jer nije bilo cipela broja trideset i šest. Drugovi su mi onda napravili cipele baš za mene, ali kad smo gazili rijeku Bosnu skinula sam ih i prelazila bosa. Međutim, poskliznula sam se, pale su u vodu i izgubila sam ih. Na Ozren planini su mi prišle dvije blizanke, čobanice Ozrenka i Koviljka i odlučile da će mi svaka dati jedan svoj opanak. Tako sam završila s jednim lijevim i jednim desnim opankom. Rat je oduran, ali isto tako tek u ratu shvatiš tko si i kakav si.

Prva zbirka pjesama trebala vam je biti štampana u Loznici, na tzv. oslobođenoj teritoriji?

Anđelka Martić: Da, sve je već bilo spremno za štampanje u decembru 1944. godine, ali je sve i propalo u zadnji čas. Morali smo napustiti Loznicu i krenuti dalje jer su nas napali Nijemci. Dobili smo naredbu da se ne borimo jer se spremalo oslobođenje Beograda i nismo smjeli imati ranjene drugove. Beograd smo uskoro i oslobodili. Poslije rata poeziju gotovo nisam ni pisala, ostao mi je samo jedan notes ratnih pjesama kao uspomena.

Kada ste shvatili da želite postati književnica i pisati za djecu?

Anđelka Martić: Nikad nisam mislila da ću postati književnica. U partizanima mi je postalo jasno da ću biti novinarka, ali književnica... to mi ni na kraj pameti nije bilo. Da nije bilo rata i partizana, vjerojatno bih radila nešto u obrtništvu ili bila činovnica. U partizanima sam bila sretna jer su recitali moje pjesme i s oduševljenjem ih čitali. To je naprosto bilo vrijeme radosti, dijeljenja i velikog drugarstva.

Počela sam pisati za djecu na nagovor Grigora Viteza koji me zamolio da napišem nešto za časopis Pionir koji je uređivao. Začudo sam mu kazala da nikad nisam ništa napisala za djecu, a on mi odgovorio tako što je rekao da po onome što sam dotad napisala vidi da bi mogla pisati i za djecu jer mi je stil jasan i jednostavan i sve što sam napisala bi mogla razumjeti i djeca.

Dugo vremena meni književnik uopće nije bio živi stvor, nisam mogla zamisliti kako izgleda pisac. Kada su me Grigor Vitez i Josip Cazi na Papuku pozvali u redakciju *Kulturnih priloga*, došla sam više obučena kao civil nego kao partizanka jer nije bilo malih uniformi za mene i onda me neki deblji, omanji drug pitao kuda ću. Kada sam mu rekla da su me pozvali drug Vitez i Cazi zbog mojih pjesama, on je rekao: »Ja sam drug Cazi«, a ja sam se počela smijati i rekla – ti, pjesnik?! Ne možeš ti biti pjesnik, pjesnici su visoki i imaju divne plave oči!

Tu sposobnost s vama nije dijelio i Ivo Andrić koji vam je rekao da mu je teže bilo napisati slikovnicu za djecu nego *Na Drini ćupriju*?

Anđelka Martić: To je bilo kada sam bila glavna urednica časopisa *Radost* i izdavačke kuće Naša djeca. Slikar Vilko Gliha, Gustav Krklec i ja smo odlučili odštampati slikovnicu o djetinjstvu Ive Andrića. Otišli k njemu u Be-

ograd gdje nas je dočekala i počastila kolačićima njegova žena Milica. Ja sam ga onda zamolila da nam napiše slikovnicu o svom djetinjstvu, na što je on rekao da on ne zna pisati za djecu i da ne može vjerovati kako sam uopće napisala tako lijepu knjigu.

Bila sam iznenađena i počašćena što je uopće pročitao *Pirga*, na što je on rekao da mu ga je dala njegova Milica. Onda sam mu rekla – družu Andriću, ja kad sjednem i pišem, uopće nisam osoba od ovoliko godina. Pišem jezikom odraslog čovjeka ali osjećajima djeteta. Nakon toga je pristao, uz uvjet da bude štampana na ekavštini. Kasnije me nazvao da mi kaže da mu je te priče bilo teže napisati nego *Na Drini ćupriju*. Ne znam zašto je to tako, ali neki pisci jako teško pišu za djecu, i ako pišu, to onda često i nije za njih.

Dječji pisci uvijek su bili manje plaćeni i nikad nisu bili cijenjeni kao pisci za odrasle, koji su se prema nama odnosili kao da smo manje vrijedni. Jedino smo na kongresima i književnim promocijama bili svi jednaki i prema nama su se odnosili kao prema jednako vrijednima. Ipak, jako se pazilo kako će izgledati dječja književnost i jako puno toga se štampalo

Kako se u to vrijeme nove socijalističke Jugoslavije doživljavala i tretirala dječja književnost kao bitna ideološka podloga poretka, da li je svejedno bila slabije vrednovana u odnosu na književnost za odrasle?

Anđelka Martić: Dječji pisci uvijek su bili manje plaćeni i nikad nisu bili cijenjeni kao pisci za odrasle, koji su se prema nama odnosili kao da smo manje vrijedni. Jedino smo na kongresima i književnim promocijama bili svi jednaki i prema nama su se odnosili kao prema jednako vrijednima.

Ipak, jako se pazilo kako će izgledati dječja književnost i jako puno toga se štampalo. Niknuli su tada brojni književnici i književnice poput Danka Oblaka, Vesne Parun, Gustava Krkleca. Vesna je na moj nagovor počela pisati za djecu. Nagovorili smo i Tadijanovića i Ivaniševića.

Isključivo smo se bavili dječjom književnošću Oblak, ja, Grigor Vitez, Zlata Kolarić Kišur i brojni drugi, a svi smo skupa bili jedna družina. Nitko nikom nije zavidio, nismo se natjecali u tome koga više djeca vole i slično. Ipak, koliko su me djeca voljela očitovalo bi se na tim susretima gdje su mi nastavnice govorile da sam najbolja s djecom. To je bilo zato jer sam u duši ostala dijete, a i imala sam im puno toga za ispričati.

U kasnijim fazama pisanja više ste okrenuli šumi, točnije vratili ste joj se, od ranog djetinjstva vam je bila inspiracija, a vaše knjige ispunjene su temom šume i šumskog života.

Anđelka Martić: Šumu su mi približili baka i djed koji su u selu Bizelj-skom kod Brežica imali malu kuću, hižu, prekrivenu slamom ispred koje je bila ogromna šuma po kojoj sam lutala i satima maštala. Djed mi bio skoro slijep i gotovo gluh, ali je stalno pričao priče. Od njega mi je ostala i ljubav

Anđelka Martić i Josip Broz Tito na Sremskom frontu, 1944.

prema slušanju jer mi je uvijek govorio da se i srcem sluša. Ljeta kod djeda i bake opisala sam u knjizi *Djedica pričalo i čarobni vrutak* koja mi je donijela nagradu Ivane Brlić Mažuranić.

Kako ste se osjećali kao žena u prvenstveno muškom, književnom društvu i svih književnih veličina nove Jugoslavije?

Anđelka Martić: Imala sam osjećaj da svi sve znaju bolje od mene i da svi pišu bolje od mene. Istovremeno sam bila otvorena i povučena. Uvijek sam se ustručavala nešto reći dok napokon nisam shvatila da i ja nešto vrijedim, posebno kad sam dobila Orden osmijeha od djece Poljske. Djeca su sama u jednom invalidnom domu predložila to odlikovanje, nisu odrasli, i onda kad se sjetim da su izabrala baš mene između stotina pisaca i knjiga koje su morali pročitati, shvatim da zbilja jesam radila nešto stvarno vrijedno.

Ipak, kao poznata dječja spisateljica obišli ste skoro sve škole u tadašnjoj Jugoslaviji, to su bile prave turneje u današnjem smislu te riječi?

Anđelka Martić: Da, od cijele Jugoslavije nisam bila samo na Kosovu i Metohiji, ali sam zato po ostatku zemlje bila skoro u svakom selu. Obilaske je tada vrlo često organizirao Zavod za školstvo, znalo se dogoditi da u jednom danu obiđem i po pet škola. Seoska djeca su uvijek bila znatiželjnija i željnija takvih susreta, sjećam se kako su me ganula djeca iz Otoka kraj Sinja iz škole Kamešnica koja su mi izvezla stolnjak sa svim svojim imenima. Zamislite da to djeca danas rade, da danima vezu nešto za nekog pisca! Cijeli stan mi je prepun uspomena koje su mi poklonila djeca. Čak su me znala zvati da idem s njima na izlete, razgovarala su sa mnom kao da sam dio njihovog razreda, kao da sam im teta, mama, sestra. Takvi susreti su mi uljepšali život, to je dokaz da nisam uzalud radila to što sam radila.

Današnja djeca rastu bez znanja o antifašizmu pa ne mogu ni imati mišljenje o značenju antifašističke borbe.

Anđelka Martić: Zbog toga mi nije žao mene nego današnje djece. Uvjeren sam da bi i ona prihvatila to što sam pisala i da bi razmišljala o tome. I djeci prije devedesetih nisam previše pričala o politici. Ona me nisu pitala o zasjedanju ZAVNOH-a ili o Užičkoj republici, najviše ih je zanimalo što se

Anđelka, brat Ivica, sestra Vilma i majka Vilma, Zagreb, 1940.

događalo u partizanima i zašto smo uopće bili partizani. A to sam im mogla ja ispričati jer su me doživljavala kao malu, kao jednu od njih. Današnju djecu jako malo poznajem, ne znam više ni što čitaju za lektiru. Kad bi današnjoj djeci pričali o partizanskom ratu i antifašističkim vrijednostima bolje bi o njemu mislili. Djeca misle onako kako ih naučiš.

Početak devedesetih izbačeni ste iz lektire i tim činom počinje proces zaborava i *Pirga* i antifašističkih vrijednosti i vrijednosti partizanskih priča. Kako ste doživjeli posljednji rat i sve što je došlo nakon njega?

Anđelka Martić: Duboko sam vjerovala da nikad više neće biti rata, da više neće ubijati jedni druge, međutim, to se totalno izjalovilo. Najgore je da su djeca koja su čitala *Pirga* kasnije sudjelovala, a i možda poginula u ratu. Pričala sam vam o stolnjaku koji su mi izvezla djeca iz Otoka kraj Sinja, za vrijeme rata uzela sam ga ispred sebe i svako ime pročitala poimence i mislila se — jesi li živ ili nisi živ.

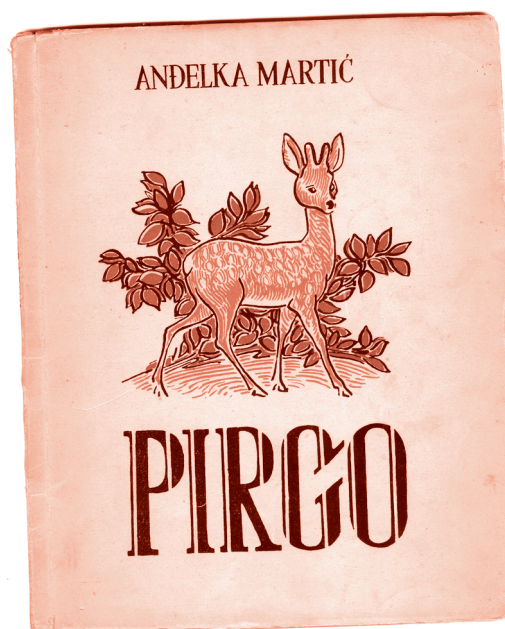
Otkad je počeo ovaj rat i sve nakon, niti jednom nisam pozvana k djeci kao pisac. Izbacili su me iz lektire, a da se nitko nije zauzeo za mene, čak ni Društvo književnika, čiji sam član pedeset i osam godina.

Na pedesetu obljetnicu *Pirga*, nakladnička kuća Golden marketing objavila je njegovo reizdanje?

Anđelka Martić: Jednom sam obećala da ću pisati bajke i napisala sam dvije knjige *Dječak i div* i *Tri lisice i šumski car*. Iako su me ranije neke izdavačke kuće tražile da im dam svoj rukopis, redom su me odbijale. Jedino je izdavačka kuća Golden marketing, 2002., prihvatila moje rukopise i tiskalo te bajke. Kasnije, 2004., unatoč svemu objavili su i knjigu *Pirgo* iako je bila, takoreći, zabranjena. I danas im hvala na tome.

Desanka Maksimović i Anđelka Martić

Pirgo, prvo izdanje, Mladost, Zagreb, 1953.

Desanka Maksimović, Mira Alečković, Vesna Parun i Anđelka Martić

Anđelka Martić, Mato Lovrak, Grigor Vitez i Danko Oblak

SRBI U ZADRU

NITKO IH NE DIRA, ALI IH NITKO NI NE VOLI!

Napisala i snimila: Mirna Jasić

Od jedanaest hiljada Srba koji su 1991. godine živjeli na području grada Zadra, prema popisu stanovništva iz 2001. godine, spali su na samo 2.400 stanovnika srpskog etničkog podrijetla, što čini tek 3,28 posto od ukupnog broja stanovnika Zadra, kojih je 73 hiljade.

– Nakon zbjegova i povratka, realna brojka Srba u Zadru kreće se oko tri, tri i pol hiljade – smatra Veselko Ćakić, tajnik županijskog i gradskog Vijeća srpske nacionalne manjine, predsjednik zadarskog SDSS-a i potpredsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH, i naš vodič u dvodnevnoj posjeti ovom gradu i okolici. Za razliku od sadašnjeg poraznog smanjenja građana srpske nacionalnosti u gradu Zadru, nekoć je u tom važnom dalmatinskom gradu postojala jaka srpska intelektualna zajednica. Njeni vrijedni članovi, umjetnici, obrtnici, industrijalci, političari, kroz povijest su 'dizali' ovaj grad na noge, razvijali ga svojom stručnošću i željom da po kvaliteti bude u rangu sa ostalim hrvatskim i jugoslavenskim gradovima.

– Srbi su imali jak utjecaj u kulturnom životu Zadra kroz stotine godina unazad. Prije proteklog rata preko stotinu firmi držali su Srbi, kako dućane i kafiće, tako i proizvodne pogone. Nažalost, u ratu su najsposobniji napustili ovaj grad, a sada je u njemu među Srbima najviše penzionera. Više nema Srba koji se bave obrtima, eventualno tek pojedinci imaju neku stolariju ili auto-mehaničarsku radionicu, ali se trude ostati 'nevidljivi' – navodi Ćakić.

Među Srbima koji su se u povijesti isticali svojim djelovanjem u javnom životu Zadra bio je političar Sava Bjelanović, koji je 1800. godine osnovao "Srpski list" koji je izlazio u Zadru sve do njegove zabrane, nakon čega je pokrenuo "Srpski glas", koji je izlazio sve do 1905. godine.

Igor Radeka, izvanredni profesor na Sveučilištu u Zadru, ističe kako je u Zadru još 1869. godine utemeljen Pravoslavni bogoslovni zavod, na kojem je nastava bila suvremenija nego na dotadašnjoj Klerikalnoj školi u Šibeniku.

– Studij u Zavodu trajao je četiri godine, a nastava se izvodila na srpskom jeziku. Studirati se moglo i redovno i izvanredno, a pohađalo ga je dvadesetak slušatelja. Profesori su morali biti pravoslavni sveštenici sa završenom bogoslovijom, koji su uz to bili austrijski podanici. Bogoslovija je godinama napredovala u svom nastavnom planu i programu, posebno nakon što je 1880. godine preimenovana u "Pravoslavno bogoslovno sjemenište". Pitomci sjemeništa bili su uglavnom iz Dalmatinske i Kotorske eparhije, a dio i iz sjeverne Hrvatske te iz Bosne i Gornjokarlovačke eparhije, a oni koji su pokazali uspjeh mogli su dobiti državne stipendije za nastavak studija na bogoslovnim fakultetima u Beču i Černovu – kaže Radeka. Bogoslovni zavod djelovao je na državnom trošku pod okriljem austrijske države i Mitropolije. Na njemu se stjecala naučna izobrazba sveštenika, a upravitelj mu je

bio zadarski episkop. Najzaslužniji za njegovo unapređenje bio je Nikodim Milaš, njegov prvi rektor, sve dok nije bio izabran za dalmatinskog episkopa. Također, Radeka navodi kako je ovim Zavodom otvorena nova stranica povijesti jer je njegovo djelovanje jedan od početaka vjerskog obrazovanja u dalmatinskoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Pravoslavni bogoslovni zavod u Zadru talijanske vlasti zatvorile su 1920. godine.

U Zadru je godinu dana živio i veliki srpski prosvjetitelj i osnivač moderne srpske književnosti Dositej Obradović. O njemu je u lanjskom Ljetopisu SKD Prosvjete pisao Igor Radeka, navevši kako je Dositej ostavio duboki trag na dalmatinsku prosvjetu.

Srbi su imali jak utjecaj u kulturnom životu Zadra kroz stotine godina unazad. Prije proteklog rata preko stotinu firmi držali su Srbi, kako dućane i kafiće, tako i proizvodne pogone. Nažalost, u ratu su najsposobniji napustili ovaj grad, a sada je u njemu među Srbima najviše penzionera

– U Zadar Dositej Obradović stigao je 1770. godine. Zadarski Srbi su čuli za njegove dotadašnje propovijedi po Dalmaciji, pa su ga zamolili da u pravoslavnoj crkvi Sv. Ilije održi nedjeljnu propovijed te je, oduševivši ih njome, prihvatio ponudu da u dalmatinskoj prijestolnici ostane godinu dana. Propovijedi su mu bile toliko zapažene da su ih slušali ne samo Srbi nego i Hrvati i Talijani. U Zadru, gdje je volio šetnje kamenim gradom, stekao je mnoge prijatelje. Tada je napisao i svoje treće djelo, koje je nazvao "Lazarove bukvice", prema svom zadarskom prijatelju trgovcu Lazaru. Nove bukvice, koje

Crkva Sv. Donata

je napisao dotad najčišćim srpskim narodnim jezikom bilo je jako cijenjeno štivo koje je kružilo Zadrom 'od ruke do ruke' – kaže Radeka.

Kao predsjednik Upravnog odbora Srpskog privrednog društva "Privrednik" Radeka navodi kako to društvo stipendira nadarenu djecu slabijeg imovinskog statusa po cijeloj Hrvatskoj, pa tako i na zadarskom području, jer im je prioritet ulaganje u znanje bez kojega nema budućnosti. Tako je "Privrednik" na zadarskom području u školskoj 2009/10. godini financirao jednu učenicu, a naredne 2010/2011. godine dvije učenice i jednu studenticu. Uz to svake godine stipendira i jednu studenticu iz Gračaca.

No, pored pomoći koja se pruža pojedinim mladim ljudima u njihovom školovanju, Srbi u Zadru posao ne mogu dobiti. Od 1995. godine do danas, kako u samom gradu tako i u cijeloj Zadarskoj županiji, u javnim službama, upravi i poduzećima na prste jedne ruke može se nabrojati koliko je Srba zaposleno. Time se zasigurno ne ostvaruje ustavno pravo načela pozitivne diskriminacije pripadnika manjina u pristupu radnim mjestima u javnim službama.

– Pravo koje imaju, kao pripadnici nacionalne manjine kojima se osigurava zastupljenost u tijelima državne uprave, pravosuđa te tijelima uprave jedinica samouprave, a s obzirom na učešće u ukupnom stanovništvu, Srbi u Zadru najmanje su ostvarili. Savjetovali smo ljude da se pozovu na svoju nacionalnu pripadnost pri traženju posla po članku 22. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina. No, u praksi je to nemoguće ostvariti. Iako u Zakonu stoji kako u popunjavanju mjesta, prednost pod istim uvjetima imaju predstavnici nacionalnih manjina, uvijek je za dobivanje posla ključan razgovor sa poslodavcem. I dok se sve drugo može objektivno bodovati i dokazati koliko je stručan neki kandidat, sam intervju je individualan i subjektivno ocijenjen od strane poslodavca te se kasnije teško može dokazati da li je netko primljen ili ne na neko zaposlenje baš zato što je Srbin – ističe Čakić.

Srbi u Zadru posao ne mogu dobiti. Od 1995. godine do danas, kako u samom gradu tako i u cijeloj Zadarskoj županiji, u javnim službama, upravi i poduzećima na prste jedne ruke može se nabrojati koliko je Srba zaposleno

No, istovremeno zakonsko pravo koje su Srbi u Zadru uspjeli ostvariti jest djelovanje zadarskog gradskog i županijskog Vijeća srpske nacionalne manjine, kojima je ured na Liburnskoj obali osigurao Grad Zadar, dok im je sredstva za rad osigurala Zadarska županija. Svoj dan Vijeća obilježavaju 13. januara, no za neke velike kulturne aktivnosti nemaju mogućnosti. Mladih ljudi zainteresiranih za njegovanje srpske kulturne tradicije kroz folklor nema. Kako Čakić navodi "zasad ne možemo privući ljude da nam se priključe kako bi organizirali kulturne aktivnosti, a kamoli one političke". Zadarski ogranak SDSS-a okuplja tridesetak članova, koji se nalaze ovisno o aktivnostima, pred izbore, popise stanovništva i slično, pozivajući građane srpske nacionalnosti da se bez straha izjasne o svom identitetu. Bilo bi dobro kako bi ljude, smatra Čakić, zainteresirali na kulturni rad putem pododbora Prosvjete, a koji u Zadru ne postoji.

IGOR RADEKA

– Plan nam je u Zadru osnovati Pododbor SKD Prosvjete, na čemu radimo zadnje dvije godine. Želja nam je putem njega privući Srbe da bi krenuli sa predstavljanjem naše tradicije. Dosad tog društva nema ni na području Zadarske županije, a puno je razloga koji jasno pokazuju potrebu za njegovim osnivanjem – kaže Veselko, te navodi kako je nužna potreba da se zadarski Srbi počnu više okupljati, kao i nekoć prije rata, kao što se sada u Zadru bez problema okupljaju pripadnici drugih nacionalnih zajednica.

– Osnovna nam je želja da privučemo mlade i stare ljude, a mislim da bi se to moglo najbolje ostvariti kroz Pododbor Prosvjete, uz naravno dobivanje prostora u kojem bi mogli djelovati. U njemu bi organizirali razne oblike druženja, uz mogućnost igranja šaha, kartanja te gledanja televizije, a nudila bi se pića po povoljnijim cijenama. Za mlađe bi organizirali kulturne sadržaje poput folklor. Organizirali bi i zadarsko srpsko veče, kao i razne tribine, promocije i izložbe srpskih umjetnika. Želja nam je i sa crkvom dogovoriti aktivnosti, kako bi se ponovno оформio pjevački hor Svetog Ilije, koji je djelovao i prije rata. Dosad smo sve te aktivnosti pokušavali provesti putem stranke ili Vijeća, no sve se to odmah doživljava kao politika, što udaljava Srbe u Zadru da nam se priključe. Prosvjeta, kao jedna drugačija kulturna priča, smatra Čakić, zasigurno bi dala poticaj članovima da se okupe, posebno kroz izlete koje bi organizirali i na dalje destinacije poput manastira u Bosni. Zasad su izleti organizirani samo putem Vijeća i to na komemoracije u Jasenovac, Srb i Jadovno. No, i oni privuku pažnju zadarskih Srba, pa ih se sakupi dovoljno za jedan autobus.

VESELKO ČAKIĆ

I dok ne krenu sa vlastitim KUD-om, pripadnici srpske zajednice u Zadru rado sudjeluju u zajedničkim aktivnostima sa drugim manjinama. Specifičnost Zadra i jest što se, kako bi bili podrška jedni drugima, nacionalne manjine 'drže zajedno' kroz mnoga događanja. Njihova Koordinacija organizira kulturne događaje. Krajem maja tako se održavaju "Međunarodni dan kulturne raznolikosti" gdje se pripadnici svih naroda i narodnosti bivše države mogu upoznati sa tradicijama svojih susjeda, sugrađana, zemljaka sadašnjih i bivših odnosno sa plesovima i pjesmama njihovih KUD-ova te ićem i pićem, od sira i pršuta do vina i rakije. Već sedmu godinu zaredom održavaju te tradicionalne folklorne nastupe sedam nacionalnih manjina – albanske, bošnjačke, makedonske, mađarske, slovenske, talijanske i srpske, a s obzirom da niti jedno srpsko kulturno društvo ne djeluje na području Zadarske županije, na tim su događanjima redoviti gosti sa srpske strane i folklorasi zagrebačkog Pododbora SKD "Prosvjete".

– Nacionalne manjine u Zadru odlično međusobno surađuju kroz kulturne manifestacije, u kojima će nam se nagodinu priključiti i Crnogorci, koji su tek utemeljili svoju zajednicu u Zadru. Dvaput godišnje zajednički izdajemo i časopis "Most – zadarski most prijateljstva", a svaka manjina zastupljena je u njemu sa po četiri stranice. U njemu su najviše zastupljene vijesti iz kulture i aktivnosti rada naših zajednica, dok je politike najmanje – veli Čakić, predsjednik Koordinacije nacionalnih manjina Zadarske županije.

Pravoslavna crkva Svetog Ilije u Zadru, sagrađena 1773. godine na mjestu nekadašnje srednjovjekovne istoimene grčke pravoslavne crkve, nalazi se na Trgu serdara Stojana Jankovića u centru grada na poluotoku. U njoj je sveštenik zadnjih 14 godina protojerej-stavrofor Petar Jovanović. Do 1995. godine bio je sveštenik u Benkovcu, a potom četiri godine u Beogradu. Kako je rekao, sam je tražio da se vrati u Zadar, gdje je imao kuću, a koju mu je obnovila država.

– Krajem 90-ih godina u crkvu Sv. Ilije dolazilo je puno više vjernika nego danas. Razlog tome je što više nema mladih ljudi, a stari umiru. Sada se i 95 posto pravoslavnih vjernika u Zadru ženi u katoličkoj crkvi, bez obzira da li su u miješanom braku ili su oboje pravoslavci. Smatram da za takvo što nema opravdanja, jer da imaju vjere ne bi to činili. Na to ih nitko ne može natjerati, ukoliko se iz straha ili neprepoznavanja važnosti, na to sami ne odluče – smatra protojerej Jovanović. Također, navodi podatak kako godišnje ima tek desetak krštenja, i to uglavnom djece onih koji dođu iz zaleđa ili iz inozemstva, a koji žele da im se dijete krsti u njihovom rodnom gradu. Uz to, u godini dana ovaj zadarski sveštenik obično ima tek jedan obred vjenčanja i dvadesetak sahrana. Smatra da bi pravoslavnih sahrana bilo i više da se uvijek sveštenik pozove na ukop. No, često se događa da, iako je pokojnik bio pravoslavne vjere, njegovi potomci na sprovod pozovu katoličkog svećenika da vodi obred.

Zadarski Srbi su se asimilirali, bilo iz straha ili ravnodušnosti, pa ni crkvene običaje svojih predaka uglavnom ne prakticiraju, barem ne javno u mjestu gdje žive. Zbog takve specifične situacije, procjena je da se pet hiljada pravoslavnih vjernika prekrstilo na katoličku vjeru odnosno od stotinu Srba u Zadru, 95 posto ih se asimiliralo ili barem javno ne žele iskazati svoju pripadnost

Zadarski Srbi su se asimilirali, bilo iz straha ili ravnodušnosti, pa ni crkvene običaje svojih predaka uglavnom ne prakticiraju, barem ne javno u mjestu gdje žive. Zbog takve specifične situacije, procjena je da se pet hiljada pravoslavnih vjernika prekrstilo na katoličku vjeru odnosno od stotinu Srba u Zadru, 95 posto ih se asimiliralo ili barem javno ne žele iskazati svoju pripadnost.

– Mladi ljudi bježe od popa i od crkve, već dugo su ateisti. Vjera nije nestala, ali se ljudi jednostavno boje, još od rata strah im je u 'kosti ušao'. Mnogi zato u mjestu gdje žive ne ispoljavaju svoju vjeru, pa odlaze u manastir Krka, i drugdje gdje ih ne znaju. Napredak u tom smislu ne vidim. Crkva se još donekle popuni jedino na velike praznike – kaže stavrofor Jovanović. Dodaje kako je u Zadru "teško biti Srbin, biti sveštenik. Težak je život kad nemaš svoje pismo, svoju muziku... Nitko te ne dira, ali i nitko te ne voli. Ako znaju što si po nacionalnosti, odmah svaku priču okrenu na rat." S obzirom na pretežno stariju životnu dob građana srpske nacionalnosti u Zadru, nema niti dovoljno djece za koju bi se organizirao pravoslavni vjeronauk.

No, barem je povijest vidljiva u Zadru kroz svete predmete pravoslavne crkve koji će uskoro biti predstavljeni javnosti. Pravoslavni muzeji s raznim crkvenim eksponatima i umjetninama na proljeće se ponovno otvara u Crkvenoj opštini u Zadru. Otvoren još prije rata, tada kao jedini te vrste u Hrvatskoj, tokom ratnih zbivanja je devastiran, a sada ga je država obnovila. Stotinjak predmeta, antiminsa, knjiga, ikona i drugih svetih predmeta (metalni krstovi, kandila) restaurirani su, pa se na proljeće planira otvaranje muzeja.

Kao nadležan pop za selo Smoković, deset kilometara od Zadra, Jovanović je pokrenuo obnovu tamošnje crkve Svetog Georgija koja je u ratu srušena do temelja. Uz pomoć financija dijaspore ove jeseni crkva dobiva i krov. Kako Jovanović navodi, u njegovoj parohiji do temelja su srušene i crkva Sv. Petra u Crnom i ona Svetog Save u Zemuniku. I crkva Svetog Ilije u Zadru u proteklom ratu je bila devastirana. Iz nje je ukradeno pet srebrnih prestonih ikona sa ikonostasa, od kojih su dvije vraćene kad ih je Interpol pronašao u Trstu, dok se za ostalima još traga. Uz njih su nestale i mnoge stare knjige, male ikone, ukrasi i predmeti.

– Najžalosnije mi je što su za rata iz crkve Sv. Ilije odnesene matične knjige rođenih, krštenih, umrlih i vjenčanih, a koje su obuhvaćale period od 1946. do 1995. godine. Crkva je 90-ih godina bila otvorena i nezaštićena, a zahvaljujući katoličkom svećeniku, barem je nešto u njoj ostalo sačuvano. Kad smo je kasnije čistili, dva kamiona otpada smo iz nje morali odvesti – prisjeća se Jovanović.

I podaci koliko u rodni grad dolaze, barem u posjet, iseljeni Srbi, pa tako i Srbijanci kako bi iskoristili dane godišnjeg odmora u Zadru, na moru, dosta su porazni.

– Turisti iz Srbije u Zadar ne dolaze organizirano, uglavnom je riječ o pojedincima koji dođu privatno kod rodbine, i to uglavnom oni koji vuku korijene iz ovog grada. I oni se većinom smjeste negdje po zadarskom zaleđu, dok u grad dolaze samo nakratko, na kupanje. Tada izbjegavaju da dolaze svojim automobilima, pa ih doveze netko sa zadarskim tablicama. Zbog opreza automobile ostavljaju u garaži ili već iz Srbije dođu taxi-kombijem – kaže Veselko Čakić.

Nekoliko je razloga koji su Srbe u Zadru početkom devedesetih ponukali da odu iz njega. Dio njih jednostavno nije htio priznati novu državu i prihvatiti da živi u njoj. Drugi pak dio morao je otići pod prisilom. Uglavnom se radilo o imućnim Srbima, sa boljim kućama i poslovnim prostorima, a koje im je netko želio prisvojiti i useliti se u njih. Uglavnom je odlazak bio motiviran strahom od budućnosti i željom da se preživi, da se spasi život ne želeći izazivati sudbinu.

– Trećina stanovnika Zadra početkom devedesetih je otišla iz ovoga grada, a oni Srbi koji su ostali nisu niti imali novaca da započnu u novoj sredini. Iskustva iz tih godina su različita. Puno je ovisilo tko je živio u kakvom susjedstvu, da li su susjedi bili tolerantni ili su pak željeli da susjede Srbe 'isele' iz zgrade, pa su zbog toga znali i javljati da uz njih žive oni druge nacionalnosti. Naravno, ovisilo je sve i o samom pojedincu, koliko se dotad isticao u svom radu i mišljenju – veli Čakić. Sam odlazak ovisio je o puno stvari, a prema saznanjima i naknadnim pričama ljudi, i sam je čuo za 15-ak slučajeva odvođenja građana srpske nacionalnosti i neugodna iskustva koja su pritom imali.

– Dok su neki ratnih godina primali prijetnje telefonom, bilo je i onih koji su bili isprebijani. Masovnih odvođenja Srba na mučenja nije bilo kao u drugim gradovima, no bilo je pojedinačnih slučajeva batinanja. Prema nekim svjedočanstvima dio ih je odvođen u jednu osnovnu školu, a dio u policiju uz klasične optužbe da dojavljuju neprijateljima i ispitivanja znaš za 'ovog ili onog' – navodi Čakić.

Zadar je grad koji je do rata bio poznat po brojnim vazduhoplovnim i artiljerijskim srednjim školama JNA, školama za rezervne vojne oficire i vojnim akademijama. Puno je vojnika iz cijele Jugoslavije prolazilo te škole i ostajalo

raditi i živjeti u Zadru. Kako navodi Čakić, netko tko je u Zadru samo radio nije bio toliko povezan sa tim gradom kao onaj tko je u njemu rođen, samim time, ništa ih nije vuklo da se u njega vrate nakon rata.

No, Srbi koji su ostali u Zadru, kao i stotinjak njih koji su se u njega vratili, povučeni su u svoja četiri zida, u same sebe. Kažu, 'hoćemo svoj mir, ne želimo se isticati, ne želimo sudjelovati u ničemu što bi se ticalo ispoljavanja našeg identiteta'. Imaju li ga onda uopće, i identitet i mir koji toliko traže? Koliko je uopće moguće stvoriti mir dok se živi u strahu?

Čakić ističe – "Strah kod Srba u Zadru je evidentan, no po meni riječ je o iracionalnoj bojazni!"

– Pokušavamo ih upoznati s radom naših institucija, no oni se ne žele eksponirati. Neki zbog ravnodušnosti i nezainteresiranosti, a neki zbog starog straha. Srbi u Zadru trebali bi se ponašati kao svaki ostali građanin Hrvatske – da se slobodno i bez bojazni uključe u aktivnosti svoje zajednice, da se druže, za početak. Ne vidim razloga za drugačiju situaciju, da se boje uključiti, da im je nelagodno kad na izborima dobiju 'svoj' listić. Nedostaje im da se osjećaju opušteno, stalno su u grču – kaže Čakić.

Srbi koji su ostali u Zadru, kao i stotinjak njih koji su se u njega vratili, povučeni su u svoja četiri zida, u same sebe. Kažu, 'hoćemo svoj mir, ne želimo se isticati, ne želimo sudjelovati u ničemu što bi se ticalo ispoljavanja našeg identiteta'

Usprkos pokušaju shvaćanja razloga što Srbima u Zadru (još uvijek) utječe strah u kosti, zbog čega se slobodno ne mogu izjasniti da su građani Republike Hrvatske, ali srpske nacionalnosti i pravoslavne vjeroispovijesti, argumentiranih razloga za to nije bilo, već samo konstantna ponavljanja:

"Pustite nas da budemo samo građani, bez nacionalnog predznaka, bez isticanja, ne želimo se isticati i navoditi tko smo, samo želimo živjeti da nas puste. Nije nam to važno i ne želimo to nikome govoriti, jer ne želimo i da je to drugima važno. Radili smo i dosad i to nas nisu pitali, a ako jesu, to je uvijek izazvalo problema i nezadovoljstvo drugih kad su čuli što smo."

crkva Sv. Ilije

PROTOJEREJ-STAVROFOR PETAR JOVANOVIĆ

Uistinu, lijepo je ne pitati za nacionalnost, lijepo je kad smo građani svi-jeta i kad su svi ljudi isti. No, isto tako je lijepo ne bojati se i ne strahovati se, jer nitko još nije umro od hrabrosti, ali jest od straha. Uostalom, nije li bolje onda odlučiti se na drugačiji život i prestati biti ono čega se bojiš te prihvatiti neki identitet s kojim nemaš 'problema'? Ili jednostavno riješiti probleme u sebi i biti ono što jesi bez obzira što će drugi na to reći.

Čemu strah? Koliko se kvalitetno može živjeti dok si u strahu? Ili da odgovor potražimo u izrekama poznatog pisca Vladana Desnice, rođenog prije 107 godina u Zadru: "Ljudi vide sebe onakve kakvi bi željeli biti. Iz nekog razloga skoro svatko želi biti nešto što nije, netko drugi. Pitam se, zbog čega strah, zašto ljudi kriju svoje pravo lice? Boje li se da će biti povrijeđeni ili ispasti smiješni ako se pokažu u pravom svjetlu."

Kula Janković Stojana u Islamu Grčkom kod Zadra

Stotinu godina prije rođenja Stojana Jankovića izgrađeno je srednjovjekovno zdanje koje nosi naziv po ovom junaku, simbolu obrane tog dijela Evrope od Turaka. Kula Janković Stojana izgrađena je u 16. stoljeću, kao jedna od utvrda na tursko-venecijanskoj granici, koje su branile najzapadniji dio Osmanskog Carstva.

U 17. vijeku, u doba kandijskog i morejskog rata istakli su se morlački vođe Janko Mitrović i njegova trojica sinova Stojan, Zaviša i Ilija Janković. Sva četvorica zaslužni su za oslobođenje tog dijela Dalmacije od Turaka. Međutim, narodna predaja je zasluge prenijela samo na Stojana koji je junački poginuo na bojnopolju, o kojem postoji niz narodnih epskih pjesama od kojih je najpoznatija "Ropstvo Janković Stojana". Stojan je za ratne zasluge dobio

utvrditi sa zemljišnim posjedom te plemićku titulu Cavaliere di San Marco – Vitez Svetog Marka ili po turski, serdar. Po njegovoj pogibli titulu je dobio brat mu Zaviša, a njegovi potomci od Venecije 1705. godine titulu conte.

– Stojan je dobio ovaj posjed, no do njega nikad nije stigao, jer je mlad poginuo. U vrijeme ratova živio je u Zadru u palači u kojoj je danas konzervatorski zavod, a koju zovu "Grisogono ovo". Nju je Stojan kupio od udovice Grisogono, a Vovo je muž njegove nećakinje. Ne znam zašto ona nije zapamćena kao palača Jankovića – kaže Nataša Desnica Žerjavić

Stojan je imao devetero djece, ali unuka nije imao, pa su u Kuli idućih 300 godina nastavili živjeti potomci Stojanovog brata Zaviše. Zadnji grof Ilija Dede Janković pisac, publicist i političar, zadnji je muški potomak Jankovića, koji je umro 1874. godine. Bio je ugledna ličnost svoga vremena, u Kuli je utemeljio opsežnu knjižnicu, a u Islamu osnovnu školu. Među ostalim, predstavljao je dalmatinske Srbe na sveslavenskom kongresu u Moskvi 1867. godine, o čemu je pisao Simo Matavulj, kojem je prvo učiteljsko mjesto bio Islam Grčki, u školi koju je Dede Janković otvorio. Kao mlad čovjek Matavulj je tu dobio mogućnost obrazovanja kroz razgovore sa Ilijom i proučavanju njegove bogate biblioteke, gdje je naučio i francuski. Ilija, prepoznavši talent, Simu je ohrabrio da se bavi pisanjem. Simo Matavulj, poznati srpski realist s kraja 19. vijeka u biografskoj knjizi "Bilješke jednog pisca" dva poglavlja posvećuje upravo boravku u Islamu i grofu Jankoviću. Nataša Žerjavić Desnica navodi kako podaci u toj knjizi prikazuju Islam Grčki kao bogato i napredno selo, što je posve različito od stanja u kakvom se to mjesto našlo pola stoljeća kasnije.

Ilijina kćerka Olga udala se za Vladimira Desnicu, poduzetnika iz Obrovca, koji je 30 godina bio načelnik tog mjesta, a koji je, među ostalim, bio inicijator donošenja Zadarske rezolucije 1905. godine. Njihovi sinovi Uroš i Boško bili su pravnici i publicisti. Uroš Desnica bio je koautor Zadarske rezolucije, a nakon sloma Austro-Ugarske bio je potpredsjednik pokrajinske dalmatinske vlade i senator u Beogradu, kao i predsjednik Srpske banke u Zagrebu te izdavač "Zadarskog lista". Njegov sin Vladan Desnica bio je prevodilac djela sa francuskog, talijanskog i ruskog jezika. Pravnički posao rano je napustio te je postao pisac, koji je svoja najbolja djela poput "Proljeća Ivana Galeba" napisao upravo u Kuli Janković Stojana, u čijoj je crkvi Sv. Đorđa i sahranjen 1967. godine.

Obnova srednjovjekovnog zdanja

– S obzirom na devastaciju Kule Jankovića, dosad je napravljeno jako puno, ali puno toga se još treba obnoviti – navodi Vladanova kćerka Nataša Desnica Žerjavić.

Kompleks zgrada je pravokutnog oblika, 60 puta 80 metara. U centralnom dijelu su, među ostalim i tamnica i kuhinja, koje su imale kameni svod, pa jedine nisu izgorjele u *Oluji*, za razliku od ostalih koje su imale drvene krovne i podne konstrukcije.

– Pri obnovi prvo se krenulo od podruma, izbacivanja po dva metra šute, a onda stavljanja pod krov i zatvaranja otvora. Zaustavljeno je daljnje propadanje zdanja, a sada se dio po dio uređuje za upotrebu – navodi Desnica Žerjavić. Obnova se vrši sredstvima Ministarstva kulture, jer riječ je o kulturnom dobru odnosno o spomeniku kulture prve kategorije od 1946. godine.

S planovima obnove krenulo se 2005. godine, a iduće je krenula konkretno s volonterima koji su bili nezamjenjivi pri čišćenju zdanja, koje se moralo

ručno izvoditi. Tone građevinskog otpada belgijski i francuski volonteri izbacili su iz svake zgrade. Ovo srednjovjekovno zdanje nalazi se na ukupno deset hektara zemlje, na kojoj je i crkva Svetog Đorđa, krsne slave Jankovića. Crkva je prije rata građevinski sanirana, kao i Kula, s kamenim svodovima, pa su joj zidovi ostali učvršćeni. No u ratu je i ona oskrnavljena, srušena je preslica, odneseno je bakreno zvono sa grbom Jankovića.

Crkva je prije rata građevinski sanirana, kao i Kula, s kamenim svodovima, pa su joj zidovi ostali učvršćeni. No u ratu je i ona oskrnavljena, srušena je preslica, odneseno je bakreno zvono sa grbom Jankovića

— Iz crkve su ranije odnesene ikone iz perioda od 16. do 18. vijeka te su tako ostale sačuvane, kao i crkvene knjige. Najvredniji dio predmeta koji je stoljećima bio u Kuli srećom je ostao sačuvan, kao što su zbirke 40-ak ikona, sakralnih predmeta, knjiga i grafika, starog oružja, geografskih karata i planova, kao i katastarskih mapa. Isto tako tu su i različite druge zbirke, etnografska, katastarskih mapa i crteža, arhivska građa, albumi i stare fotografije te galerija umjetničkih slika, skulptura i grafika, kao i biblioteka sa pet hiljada knjiga. Za spašavanje velikog dijela tih vrijednosti zaslužan je nekadašnji kustos benkovačkog muzeja Milorad Savić — kaže Desnica Žerjavić.

Plan je da se u staroj kući uz Kulu, u prizemlju i na dva kata, izlože zbirke u sklopu budućeg Muzeja Vladana Desnice, kao i pohrani porodična arhiva umjetnina i cijela biblioteka. No, za taj se plan trebaju steći uvjeti za njihov smještaj jer građevinski taj prostor jest saniran, ali unutra je potrebno prostor obnoviti te osigurati zaštitu, kako bi se u njemu mogle držati umjetnine.

Krajem jula službeno su otvorene dvije obnovljene prostorije tog zdanja. U glavnoj sali postavljena je izložba o obnovi kule, koja prikazuje njenu historiju i ličnosti koje su je obilježile zadnjih 300 godina te jedan dio zbirke koja će tu tek biti izložena. Za javnost je otvorena i kuhinja, te kula i tamnica.

— Nažalost, sala teško da može poprimiti nekadašnji izgled, jer nema niti nekadašnjeg namještaja ni porodičnih portreta. Niti parket još ne možemo

Kuhinja u Kuli

Glavna kapija kule Stojana Jankovića

Tamnica u Kuli

NATAŠA DESNICA ŽERJAVIĆ

postaviti dok se ne završe ostali građevinski radovi – navodi Desnica Žerjavić. Kuhinja, lijepa prostorija sa bačvastim svodom i ognjištem, koja se koristila 300 godina u tu svrhu, sada je izložbeni prostor za etnografsku zbirku predmeta kakvi su se koristili u tom kraju.

Unutar Kule je drveno stepenište, izgrađeno preklani, dok je u podnožju tamnica, čiji je kamen ožbukani tako da se vidi masivnost gradnje. Kako kaže Desnica Žerjavić – “prostor je nazivan tamnica, no ona to vjerojatno nije bila. Ima debele zidove sa puškaricama. Prema epskoj predaji u njoj je Stojan, koji tu nije niti živio, bacao Turke žive”. Većina ostalog dijela zdanja, nije ruševina, ali je još uvijek gradilište. Privlačni ambijenti se tek trebaju obnoviti poput male avlije unutar zdanja koju treba popločati, dok se uokolo nje nalaze stambeni prostori namijenjeni stanovanju porodice Desnica.

Sa Zagrebačkim sveučilištem porodica Desnica je potpisala sporazum o izgradnji Međunarodnog sveučilišnog centra u bivšim gospodarskim zgradama (na sjevernom dijelu zdanja) koji je u veoma ruševnom stanju. U njima je planiran prostor za stanovanje, prehranu te dvorane. U Centru bi se izvodila terenska nastava za razne studentske grupe tokom cijele godine. No, potrebna su velika sredstva, puno veća nego što se ulaže u drugi dio zdanja, kako navodi Desnica Žerjavić, pa je Sveučilište u razgovorima da bi dobili sredstva za gradnju tog objekta za koji je već napravljen projekt o njegovoj namjeni i planiranim aktivnostima.

U samo prvih pola mjeseca od otvaranja dijelova Kule, posjetilo ju je više od 300 posjetilaca. No, velebnost i povijesni značaj zdanja privlačila je turiste i prije rata. Prisjeća se Nataša Desnica Žerjavić: “Ljudi su dolazili odasvud u posjet Kuli. U Francuskoj i Njemačkoj sam naišla na vodiče koji objašnjavaju kako doći od Zadra do Islama Grčkog. Mnogi gosti u Kuli su pri posjetu znali

citirati pjesmu “Ropstvo Janković Stojana”:

*Kosu reže ostarila majka,
Kosu reže, pa vinograd veže,
A suzama lozicu zaliva;
I spominje svog Stojana sina:
“Oj Stojane, jabuko od zlata! . . .”*

Aktivnosti u kuli

Na stotu godišnjicu rođenja Vladana Desnice, 2005. godine prof. Drago Roksandić zamislio je da se komemoracija održi u Islamu Grčkom, iako je cijelo zdanje bilo još ruševina.

– Na tom samom početku zbivanja u Kuli je samo kuhinja bila pod krovom, ali put do nje bio je urušen, sve dolje do tamnice, pa su se samo ‘najhrabriji’ usudili do nje doći preko postavljenih dasaka. I kroz avliju se teško hodalo jer je bila zarasla. Komemoracija je ipak održana u mračnom i uskom prostoru magacina, s rupom na krovu, i to uz baklje. Bilo je uistinu hrabro uopće sve to i zamisliti u takvom neraskrčenom prostoru bez ijedne klupe i čaše. Mislila sam, pa nitko se neće usuditi doći, no došlo je puno ljudi iz književnih krugova. Trebalo je samo osvijestiti ljude, i od tad je sve krenulo – ističe Nataša Desnica Žerjavić. Navodi kako je aktivno i društvo prijatelja Kule Jankovića odnosno Udruga Mostovi, u kojem su osim članova porodice i prijatelji koji su od početka sudjelovali u želji za obnovom Kule, a koja kao mala operativna grupa, uz razne partnere, javlja se na natječajima za sredstva za financiranje konkretnih aktivnosti u Kuli.

U Kuli Jankovića od 2006. godine odvijaju se “Desničini susreti”, koji se nakon događanja u Zadru ili Zagrebu, trećeg dana uvijek odvijaju u prostoru Kule. Od 2006. do 2010. godine održavani su Međunarodni volonterski kampovi tokom kojih su mladi iz EU pod vodstvom Centra za mirovne studije raščišćavali ruševine te uređivali okoliš

U Kuli Jankovića od 2006. godine odvijaju se “Desničini susreti”, koji se nakon događanja u Zadru ili Zagrebu, trećeg dana uvijek odvijaju u prostoru Kule. Od 2006. do 2010. godine održavani su Međunarodni volonterski kampovi tokom kojih su mladi iz EU pod vodstvom Centra za mirovne studije raščišćavali ruševine te uređivali okoliš. Kampovi sa različitim ljetnim školama nastaviti će se i u budućnosti, a dosad su se odvijali u organizaciji prof. Drage Roksandića, a potom i Centra za mirovne studije, koji je ovog ljeta u Kuli organizirao edukacijski program “Miramida” i ljetnu školu “Umjetnici u egzilu”.

– Želja nam je da paralelno sa obnovom Kule održavamo u njoj i aktivnosti za mještane ovog kraja. Lani smo tako krenuli sa Danima otvorenih vrata, događajem kojim želimo da Kula da nešto ovom kraju. Tada smo imali projekcije filmova o Kuli i predavanja, a sve s ciljem boljeg upoznavanja sa tom baštinom. I dalje ćemo ove dane održavati pred linije, kada sa svih pet kontinenata dođu potomci mještana Islama Grčkog – zaključuje Desnica Žerjavić.

(DEZ)INTEGRACIJA**POGLED IZ SAVEZNE ULICE:
OD JUGOSLAVIJE DO EUROPSKE UNIJE****Aleš Debeljak**

Slabost Europe leži u njezinoj nesposobnosti da ponudi koherentnu kolektivnu priču, integracijski model za zajedničke snove

Nomen est omen. Kako sam onda mogao previdjeti sugestivne i problematične konotacije u nazivu moje ulice? *Zvezna ulica* odnosno Savezna ulica dobro je mjesto za život moje peteročlane obitelji. To je slijepa ulica. Možda je zbog toga sigurna za djecu koja se igraju i ugodna za susjede dok prepričavaju tračeve preko niskih vrtnih ograda. Ulica vodi od glavnog gradskog groblja do tračnica po kojima tutnje vlakovi na relaciji Beč – Trst. Završava u tradicionalnom radničkom kvartu Ljubljane s obiteljskim kućama.

Naziv moje ulice ne označava samo neki opći savez, sponu koja povezuje "više od jednog" entiteta. Njezino primarno značenje još uvijek podsjeća na Jugoslaviju, političku uniju Južnih Slavena (osim Bugara), savez koji je nastao na razvalinama Austro-Ugarskog Carstva 1918. godine i nestao u plamenu jugoslavenske federacije koja se raspala 1991. godine. Sjetite se: Jugoslavija je bila politička zajednica koja je izričito osnovana kao transnacionalni savez država/republika. U protekla dva desetljeća, Slovenci su živjeli u neovisnoj državi, koja se prije osam godina svojevoljno priključila drugom nadnacionalnom savezu.

Sjetite se: Jugoslavija je bila politička zajednica koja je izričito osnovana kao transnacionalni savez država/republika. U protekla dva desetljeća, Slovenci su živjeli u neovisnoj državi, koja se prije osam godina svojevoljno priključila drugom nadnacionalnom savezu

I Europska unija je politička zajednica izričito ustanovljena kao transnacionalni savez država. Lako je povući paralele između Jugoslavije i Europske unije. Nije li to ipak neukusna usporedba? Pa, da vidimo. Odredimo političku narav titoističkog režima i usporedimo Jugoslaviju s Europskom unijom s gledišta kulture. Oba saveza štiju Abrahamove religije (judaizam, katoličanstvo, protestantizam, pravoslavlje, islam), imaju različite nacije i manjinske etničke zajednice odnosno "nacionalnosti", različite jezike i pisma, dijele naslijeđe antičkog Rima i srednjovjekovnog Bizantskog Carstva, logički um

zapadnog i mističnu teologiju pravoslavnog kršćanstva, Renesansu, Humanizam i Prosvjetiteljstvo. Te paralele očigledne su i glede muslimanskih zajednica. U Jugoslaviji muslimani su živjeli u povijesnom kontinuitetu u svim republikama, a ne samo u Bosni i Hercegovini. Jedinu iznimku predstavljala je Slovenija, koja je uživala dvojbenu reputaciju kao vjerski i etnički najuniformnija jugoslavenska republika.

Jedinstvo u raznolikosti?

Za obje političke zajednice karakterističan je manjak demokracije. Točno je da članice Europske unije funkcioniraju u kapitalizmu dok su jugoslavenske republike funkcionirale u socijalizmu. Da, "kult ličnosti" koji je obilježavao socijalističku Jugoslaviju nepoznat je u Europskoj uniji. Premda, s druge strane, podsjetite me, molim vas, tko je predsjednik Europske komisije odnosno Vijeća? Zatim, u kapitalizmu dolazi do eksploatacije čovjeka po čovjeku, a u socijalizmu je bilo obrnuto. To je stari vic iz doba hladnog rata.

Danas, "jedinstvo u raznolikosti" u Europskoj uniji jednako je neodređen koncept kao i "bratstvo i jedinstvo" u bivšoj Jugoslaviji. Objе su ideologije zaslon na koji nacije i pojedinci projiciraju svoje želje i očekivanja. Jugoslavizam je bio poražen. Europejstvo još uvijek obećava: ono sadržava krhku nadu da će većina građana i stanovnika Europe podržati njezinu dalekosežnu, inkluzivnu, utopijsku agendu.

Nažalost, do sada je vrlo malo učinjeno kako bi se pospješila konstrukcija zajedničkog narativa. Među brojnim nacionalnim, etničkim i kulturalnim tradicijama na kontinentu, europejstvo ne kotira visoko na bilo čijem meniju identiteta. Štoviše, ne bi bilo pretjerano reći da se sustavna i institucionalna integracija europskog kontinenta sve više udaljava od onoga što bi trebao biti njen komplementarni proces – kulturalna integracija.

Potonje je jednako važno kao i trenutna financijska kriza (premda mogući kolaps eura predstavlja daleko veću neposrednu opasnost). Ipak, s opravdanim žaljenjem moram ukazati na ono što je očigledno: Europska unija još nije uspjela izgraditi zadovoljavajući niz predodžbi, vrijednosti i ideala koji bi mogli nadići našu neposrednu lokalnu egzistenciju sa svim njezinim problemima i radostima. Europejstvo – kao konstelacija težnji, predodžbi, stajališta, uvjerenja i koncepcija koja bi mogla poslužiti kao izvor individualnog nadahnuća i osmisliti kolektivno ponašanje – takvo europejstvo još se nije ukazalo na obzoru.

– Rješenje za krizu je da se vratimo socijalizmu, a da naziv ostane kapitalizam...

A ipak, uvjeren sam da o tome trebamo zajedno razmišljati i osmišljavati ga; u suprotnom i bogati Europljani sa zapada kao i siromašni s istoka zateći će se u nezavidnoj situaciji. Na kraju ćemo imati zajedničke institucije i agencije postavljene da pospješe nesmetan protok financijskih transakcija i rada, ali naše kulturalne sfere bit će u najboljem slučaju osuđene da žive u recipročnom uvažavanju, dakle da uzajamno podržavaju pasivnost.

To uvažavanje neminovno je popraćeno pomanjkanjem aktivnog uzajamnog interesa za neposredno životno iskustvo. Bez općeg društvenog konsenzusa o legitimitetu, a s time i javno priznatom postojanju zajedničke priče u kojoj Europljani mogu prepoznati sebe upravo kao Europljane – a ne samo kao pripadnike neke etničke ili nacionalne zajednice – u svakom pokušaju konstruiranju te priče mora se poslužiti apstraktnim postulatima.

Transnacionalne identifikacije pretpostavljaju potrebu priznavanja višestrukih lojalnosti. Stvaranje novog europskog identiteta kao kompleksne, hibridne i izmišljene tradicije zahtijeva priznavanje nužno višestrukih lojalnosti od kojih bi europejstvo moglo biti sklopljeno. Tu, naravno, postoji i element priželjkivanja: višeslojni identiteti trebali bi omogućiti istodobno veličanje lokalnih, nacionalnih i kontinentalnih aspekata osobnosti. Naša temeljna privrženost ne mora biti isključiva ako je ostvarena u demokratskom obliku. Ne bi trebalo biti nemoguće da se istodobno bude, na primjer, kulturalno

Katalonac (etnicitet), politički Španjolac (državljanstvo) i mentalno Europljanin (stanje duha).

Nažalost, sadašnji pregovori oko oblika i karaktera "europejstva" velikim dijelom obilježeni su dubokim nepovjerenjem prema određenim etničkim i nacionalnim identifikacijama. To nepovjerenje je razumljivo zbog stravičnih pokolja koji su u dvadesetom stoljeću počinjeni u ime "Nacije", ali epistemološki je neprihvatljivo u globalizirajućem svijetu u kojem je "europejstvo" tek jedan od kolektivnih identiteta.

Ako se ne želi uvidjeti važnost kulturalnih navika i vrijednosti raznih nacija Europe, onda će "europejstvo" djelovati isprazno, simulirano i neuvjerljivo. Građane ne može nadahnuti ni autoritet Europske komisije ni transnacionalna tijela koja su slijepa za pripadnosti nekoj državi i etničkoj skupini. Te institucije su previše šuplje da bi mobilizirale društvo i previše apstraktne da potaknu spontane osjećaje.

Eluzivno lice Europe

U mojoj ulici, momci ispred kioska za novine i kavu piju vrelu smeđu tekućinu iz papirnatih šalica. I ja tu često svratim kad se na biciklu vozim do ureda da se okrijepim kofeinom i poslušam tračeve. Poznajem te momke: poštara, frizer, automehaničar i neki tip koji kaže da radi za "Upravu Sunca",

a to je lokalni izraz za vječne besposličare. Otprilike smo iste dobi, desetak godina više ili manje, drugim riječima svi smo rođeni i odrasli u Jugoslaviji, vidjeli smo nastanak neovisne Slovenije i sada živimo u Eurosloveniji.

Tu sam se zaustavio jednog maglovitog, bolećivo toplog ponedjeljka u prosincu. Sada se nešto veća skupina zgurala oko stolica na visokom postolju, a od ruke do ruke kružili su nekakvi papirići. Pokazalo se da je riječ o komičnoj nostalgiji: "upravitelj" je donio šaku tolara. Prekrasno dizajniran tolar, valuta neovisne Slovenije, zamijenio je još stariji jugoslavenski dinar, valutu propalog saveza Južnih Slavena. Na tolaru bili su prikazani sjajni portreti ikoničkih Slovenaca, pa su te novčanice predstavljale pravu galeriju iz povijesti nacionalne kulture. Kao valuta, nije dugo potrajao. Međutim, potaknuo je osjećaje jer su lica tih muškaraca i žena (ustvari, jedne žene) unijela živost kao podsjetnik na priču koju Slovenci pričaju o sebi.

Novčanice eura (s kojima sam platio račun u kiosku) nisu potaknule osjećaje. Dizajn eura morao je zadovoljiti brojne članice te je neminovno rezultat kompromisa. Predstavlja li novčanica eura zrcalo Europe i europejstva? Pogledajmo: novčanica od 5 € vizualno je prepoznatljiva po slici nekog neodređenog antičkog vijadukta koji je mogao biti sagrađen bilo gdje. Na novčanici od 10 € prikazan je neki romanički portal, a na novčanici od 200 € nalaze se nerazumljiva staklena vrata i nekakav željezni most. Euro se od nacionalnih valuta razlikuje po sramežljivom izbjegavanju lica i suzdržavanju od biografije, ne želi se točno locirati priča. Na tim banknotama nema ljudskih bića. Nesposobne da nadahnu bilo kakvu osmišljenu identifikaciju, neuspješne da zadovolje imperativ *de te fabula narratur*, te banknote su apstrakcija.

Uzalud ćete tražiti portrete poznatih likova kao što su Erasmus, Shakespeare, Michelangelo, Mickiewicz, Velasquez, Newton, Goethe, Andrić. Stupovi i lukovi na tim notama umjesto toga sugeriraju ruševine carstava, koje su pretvorene u čežnju za združivanjem i zajednicom. One rezignirano odjekuju nečim što je izgubljeno u pijesku nepovratne prošlosti bez temelja i bez prepoznatljivog krajolika. Drugim riječima, ikonografija novčanica eura predstavlja ničiju zemlju, lišenu povijesti i sjećanja.

Moramo li sa žaljenjem zamijetiti da je suvremena Europa zemlja bez utemeljujućih događaja, junaka ili bitke za neovisnost? Hoće li uskoro ostati i bez svoje valute? Bojim se da hoće i odmah dodajem da ne gajim iluzije o "prirodnoj", "vječnoj" ili "stabilnoj" naravi kolektivnih priča o događajima, junacima i bitkama. To su, naravno, uvijek privremena rješenja u trajnim javnim pregovorima o izboru građevnog materijala za konstrukciju kolektivnih predodžbi.

Rukovanje iz solidarnosti protiv tajnog rukovanja tržišta

U tom smislu, slabost Europe leži u njezinoj nesposobnosti da ponudi koherentnu kolektivnu priču, integracijski model za zajedničke snove. Dok toga nema, bujaju brojni izdanci političkog populizma. Huškači se vješto koriste metaforama o opsadi, kao što su "prekrzan brod", "tvrđava Europe", "zabarikadirano društvo", itd. Te konzervativne metafore prije svega imaju jedan cilj: da iza traženja čistoće prikriju jurnjavu za profitom, odnosno etničkim sloganima maskiraju se ekonomski interesi. Pozivanjem na isključivu brigu za vlastitu etničku zajednicu nastoje se prikriti učinci globalizacije na

raspodjelu bogatstva i dodatno se potkopavaju značajne europske tradicije, kao što su tradicija društvene demokracije i socijalna država.

Ta tradicija utemeljena je u kulturi povjerenja i solidarnosti. Međutim, kao i u mnogim drugim temeljnim društvenim koncepcijama, zapadna i istočna Europa razlikuju se po koncepciji osnovne društvene spona. U modernom zapadnom svijetu, solidarnost se shvaća pragmatično, dok se na istoku i jugu kontinenta solidarnost shvaća moralno. Za prve je tipično usklađeno nastojanje kako bi se združile snage u ostvarivanju zajedničkog cilja, koji s druge strane odražava zajedničke vrijednosti i interese sudionika. Na istoku i jugu kontinenta, solidarnost je po općeusvojenom vjerovanju utemeljena u imperativu o nesebičnom pomaganju jačega slabijem, čak i ako je jedina nagrada osjećaj moralne satisfakcije.

Solidarnost, nekad glavni potporanj društvenog poretka, sada se shvaća kao luksuz koji si pojedine nacije mogu, ali ne moraju priuštiti. To više nije ključna vrijednost. Umjesto toga, gurnuta je u drugi plan

Institucionalizirana solidarnost nesumnjivo je imala glavnu ulogu prilikom modernizacije Grčke, Irske, Španjolske i Portugala nakon pridruživanja zajedničkim europskim strukturama. Nažalost, solidarnost se nakon toga morala pokoriti zahtjevima za većom individualnom slobodom i ekonomskom dobiti koji su rasli zajedno s globalnim kapitalizmom. U zapadnoj Europi pobuna srednje klase protiv zajamčene socijalne pomoći politički je kanalizirana u restrikcije nacionalnog budžeta. Rezultat? Solidarnost, nekad glavni potporanj društvenog poretka, sada se shvaća kao luksuz koji si pojedine nacije mogu, ali ne moraju priuštiti. To više nije ključna vrijednost. Umjesto toga, gurnuta je u drugi plan.

Političke elite ne mogu se kritički odnositi prema transnacionalnim globalnim korporacijama, o kojima sve više ovisi njihov nacionalno utemeljen suverenitet, pa je onda najjednostavniji način za odvratanje pažnje javnosti ponuditi strance, useljenike i izbjeglice kao žrtvene jarce. Prosvijećeni dio javnosti ipak raspoznaje te ispade "nasmiješenog fašizma" kao poremećeno i neprihvatljivo ponašanje.

Izražavanje populističkog šovinizma i žrtvovanje "drugog" ne može se samo svesti na odstupanje od pravila. To su, nažalost, sastavni dijelovi dugotrajnog procesa koji je tijekom integracije Europe nakon Drugog svjetskog rata bio fokusiran na ekonomsku slobodu i nesputano tržište. Potonje je za uzvrat dovelo do korporacijske homogenizacije svakodnevnog života. Tajno rukovanje političke solidarnosti nekad zajamčene socijalnom državom i socijalnom pomoći postalo je zastarjelo.

Međutim, oni koji poriču nužnost rukovanja iz solidarnosti i radije se zaklinju na nevidljivu ruku tržišta, nisu u stanju vidjeti koji će oblik ta ruka poprimiti ukoliko postane vidljiva: pesnica s uzdignutim srednjim prstom!

DOMOLJUBNA LIRIKA

MJERA ZA MJERU

Đorđe Matić

O kakvim se to bakljama pjeva u *Bakljama ivanjskim* Tončija Huljića (Doris Dragović, Mladen Bodalec)? Ljubavnim? Ili onima koje su palile kuće u ludilu osvete? Pjeva li se ovdje o vatri života, ljubavi, ili o vatri artiljerije koja je osvjetljivala nebo onog paklenog kolovoza?

Uz 8. listopada

Theseus: *"The forms of things unknown, the poet's pen
Turns them to shapes and gives to airy nothing
A local habitation and a name."*

Midsummer's Night Dream, William Shakespeare

Tezej: *"Forme stvari nepoznatih, pjesnikovo pero
Pretvara u oblike i daje zračnome ničemu
Stanište i ime."*

Znamo već: svašta je bilo dopušteno reći i svašta je također bilo zabranjeno u ovih dvadeset godina. Svašta se otud i pjevalo dakako, od najotvorenijih neljudskosti, kanibalskih metafora, o »mesarima« s jedne, i »salati« s druge strane, do najzatvorenijih i suptilnih u zlu i manipulaciji (»i od Boga i Allaha«). Svakakvih smo u tom smislu pjesama imali, dakle. Ali nikada ovakve.

Nespreman, u kontekstu neverziran mogući slušalac mogao je zato samo tako proći pored nje a da je ne primijeti. Jedna obična duetska pjesma, balada – i od onih što ih Englezi zovu *power ballad* – o bivšim ljubavnicima koji opjevavaju uvjerljivu životnu i melankoličnu činjenicu da više nema vremena niti snage da se krene ispočetka jer se ljubav, kao što biva, potrošila. Najprije pjevačica solo pa pjevač, svaki ima po strofu, a onda u refrenu zajedno, nadopunjavajući se kroz obligata; ljubavnici govore svatko sa svoje strane o negdašnjim očekivanjima što su imali o sebi i jedno o drugom dok je ljubav trajala, oboje kažu da više ne mogu biti što su jedno drugom bili, da je stvar bez nade i da ne pokušavaju sjećanjem oživjeti davnu strast jer je ljubav »izgorila« - slikom po svim poetskim uzusima a naški lijepom i strastvenom – »kao baklja ivanjska«. I to bi bilo zapravo sve.

Nešto je u njoj ipak drugačije u odnosu na pjesme sličnog sadržaja i sličnih tema, koje su inače, kad se vidi, prilično rijetke u nas. Prvi mogući signal o toj drugačijosti bila je njena silovitost, prigušena i prikriivena uzbuđenost – ton bi s obzirom na poruku teksta trebao biti pomiren, melankoličan, a ne ovakav u kojem kontra očekivanja pjevaju – pošto se o njima radi - Doris Dragović, kao

vodeći, dominantniji dio dueta, i Mladen Bodalec, ovdje kao druga violina ali istom jednako važan, ako ne i važniji, kao nositelj tajne poruke.

Glavni motiv koji je poslužio kao osnova za tekst, kao naslov i metafora, došao je iz rituala vezana uz slavljenje naročitog kulta u (svim, pa i *onim*) našim krajevima: 23. lipnja, noć uoči Ivandana, tradicionalno se pale baklje, najčešće na uzvišenjima, brdima ili seoskim raskrižjima, a narodno je vjerovanje da ivanjske baklje služe odgonjenju svih zala. To jest, u izvornom obliku: dokle dopire sjaj i dim vatre, poljima neće štetiti zle sile, a pod zlim silama podrazumijevale su se navale skakavaca, gusjenica i sličnih – zapamtimo frazu – *prirodnih nametnika*.

Od svih mogućih godina i datuma *Baklje ivanjske* objavljene su u onom novom vremenu – započetom poslije ljeta 1995.

Uopćeno, i unatoč tome što su se u ono doba o ljudima krive pripadnosti, individualno i kolektivno, javno mogle reći i napisati zapanjujuće stvari – ima jedan trenutak naime kad se taj »višak slobode«, takvo rasulo reda i smisla i, kao posljedica, bezgranični nemoral u govoru, negdje mora zaustaviti – ne zbog onoga što se blati, objekta mržnje dakle, nego zbog kolektiva samog – on se sam mora ograničiti, zauzdati negdje jer ako se pređe zadnja granica dozvoljenog, onda je to mjesto iza čijeg ruba nema spasa, dokaz da je zajednica potpuno poživila. Ona bi *htjela* prijeći i tu granicu, ali to se ne može i ne smije, makar simbolično (jer je u praksi već izvršeno!), pa potisnuti sentiment buja u unutarnjosti kao bolesno tkivo. Zato se trebalo okrenuti zaobilaznim načinima, štoviše, oni su često bili i bez namjere – fantazija je našla strategije kojima je mogla izraziti istisnute, reprimirane, javno neprihvatljive osjećaje.

A osjećaj koji je izlazio iz ove pjesme bio je zastrašujući. Nakon kratkog gitarskog uvoda, prvo kreće pjevačica stihovima:

"Ugaslo je nebo svjetlo oka mog",

Užas se pomalja tu, kao pravi demon koji nam se kezi u lice uvjeravajući nas, iz starta, iz prvog koraka, da ga zapravo nema i da nam se stvari paranoidno samo čine; čak i strahobalna, do nevjerice strašna aluzija autorova – vjerovatno ipak nesvjesna, nadati se – na najpoznatiju *poemu* hrvatskog jezika. Asocijacija etablira i pokazuje pravila igre – to da je ovdje, u ovakvoj koketeriji, na nivou neizrečenom sve dopušteno.

Doris Dragović & Mladen Bodalec, iz video-spota *Baklje ivanjske*, 1996.

Ono što je htio reći, kompozitor je, kao i uvijek, provukao kroz ljubavnu pjesmu, skrio u ovu pastoralu – jer to je ona po svemu – u senzualniju, taktilniju među formama, žanr koji slavi idilu prirode i idealizirane osjećaje. Pošto je kompozitor kulturno to što jest, i od toga, kao nitko od nas tamo, ne može pobjeći, ona mu – kao Slavenu dakle – ionako lako ide i razumljiva mu je. Pastoral kao literarni žanr, sa slikama prirode, šuma i pastira i slavljenjem jednostavnog života, zaboravlja se stalno – izraz je gradskih ljudi: sofisticiranih ljudi, najprije dvorjana u elizabetinsko doba, koji odlaze u prirodu i tamo doživljavaju viši, drugačiji nivo komunikacije s njome, i komunikacije istovremeno s vlastitim emocijama i porivima. Iako *Baklje ivanjske* djeluju kao nešto žanrovski umjetno i kao takvo van vremena, isto kao i stil u kojem nastaju, one nisu bez literarnog korijena – kao što pop-tekstovi ionako nisu – nego su dio duge tradicije, u nju su ukopani. Bez obzira na opću kulturu i naobrazbu pojedinca, kulturna povijest ima utjecaj na svakoga – čak i na one slabo pismene, pa se i na autore ovdje po sili stvari nešto prelilo od toga. Zato ovdje ne može a da se ne pomisli na čtavu seriju literarnih aluzija i referenci: na Shakespeareov *San ljetne noći*, i mnogo bliže, na Gundulićevu *Dubravku* koja je formirala naše kulturno i nacionalno biće.

Ali, nasuprot stvaranju, ovdje djeluje destruktivni duh i kultura se u krivim, neznačajkim rukama pretvorila u ubilačko oružje. Duboko paganska,

ovaj put u negativnom smislu, u neprestanoj igri između slavljenja prirodnih sila i stanja današnje (tadašnje) kulture koju takve sile još uvijek nesvjesno određuju daleko više nego drugdje, pjesma ima neke zapanjujuće suprotnosti. Ispod mekoće, mirisa šuma ljeti, senzualnosti i svježine, topline godišnjeg doba, što sve donosi sobom – stoji u dnu prava poruka, u kojoj je nešto silno cinično, iz čega bije mrak i totalni pad. Sve što je lijepo, staro, arhaisko i arkadsko, i naše autentično, stavljeno ovako zajedno u skrivenu metaforu koja je, neshvatljivo, oda nedavnoj krvavoj historiji, sve to poništeno je do kraja, vidjet će se. Ružno je uprljalo čisto.

Ako pjesma zaista ima nešto od pastore, onda je element paganstva i paganski svijet u njoj vrijednost – također i kao vitalistička, obnavljajuća stvar – kao dobro energija koje dolaze iz prirode. Uzevši takav jedan životan, senzualan žanr – priroda magično i neobjašnjivo diše a s njome i ljubavnici, čula su probuđena, to je *“locus amoenus”*, daleko od grada i kompliciranosti urbanog života – upotrijebivši ga da u prenesenom značenju iskaže nesto drugo, autor je đavolski izokrenuo cijelu sliku, realnost, postavio premisu obrnutih, negativnih vrijednosti i time izvršio ne samo poništavanje visokog žanra iz kojeg je u pjesmu ušlo dosta, nesvjesno, nego i unizio sve pozitivne i životne vrijednosti i vrline koje on slavi.

To se vidi u trenutku kad krene prava poruka izrečena kroz markirane riječi u tekstu, što sve dolazi tek sa drugom strofom koju pjeva Bodalec – a da je baš on među svim pjevačima izabran za duet nije slučajno:

"Mislio sam da ću biti hrabar ja"

K'o oluja ponosna,

K'o oluja pobjedonosna.

I zadrhtao sam stoput, stoput zbog tebe..."

I ja sam zadrhtao, iskreno, nakon ovog. Pogotovo slušajući kasnije reakciju publike na pjesmu, na snimci sa živog albuma „Rođendan u Zagrebu”: sudeći po oduševljenom, odobravajućem klicanju ključnim stihovima, jasno je da (mahom mlada) publika nepogrešivo prepoznaje kôd, prepoznaje da se ovdje ne radi o oluji – prirodnoj pojavi.

Dragovička i Bodalec zajednički pjevaju refren, energično i poneseno:

"I ne pomisli na mene

kad te stignu uspomene,"

Kakav sarkazam – jel' se to ljubavnici obraćaju jedno drugome iz razdvojene budućnosti? Ili zapravo pobjednik, historijski, kolektivni, pjeva posprdanu pobjedom i otjeranom?

"i ne trudi se da znaš

gdje i s kim sam sad.

Ne raspituj se za mene,

sad je neko drugo vrijeme.

Davno sam za ljubav ja

izgorjela

(pa će on: "izgorio ja".)

kao baklja ivanjska"

Kakve baklje su to, dakle? Ljubavne? Ili one koje su palile kuće u ludilu osvete? Pjeva li se ovdje o vatri života, ljubavi, ili o vatri artiljerije koja je osvijetljivala nebo onog paklenog kolovoza?

Samo tko ne želi (a taj onda već ima problem) može ne vidjeti asocijativnu vezu između paljenja ivanjskih baklji i onoga što spominje pjevač – jer gdje se to još osim tada kod nas uz prirodnu pojavu, uz oluju, vezuju pridjevi 'hrabra', 'ponosna' i 'pobjedonosna'? Pojam bi se trebao pisati velikim slovom u stvari.

Uputiti na nivou simboličkog jezika, točno u onaj trenutak, takvu seriju znakova, kroz niz pseudonedužnih poetskih asocijacija kroz ljubavnu pjesmu, što publika onda prevodi u drugi, društveni kontekst, artikulira ih kao poruku, izvlačeći iz te ponuđene sugestije i zaključak i, najproblematičnije, užitak – kakva je to autorska i ljudska svijest?

Pomislio bi čovjek da je u pitanju netko kome je ovakav tekst izletio pod utjecajem vremena, njegovih takozvanih silnica i pripadajućeg vokabulara, pa su se pojmovi koji stoje u ovisnosti ovdje posložili kao sublimacija utjecaja jezika, govora i termina tog vremena. Mislio sam da je *songwriter* ne misleći, glupo nenamjerno, upleo stvari iz jezika i skupa vrijednosti što su mu ih, isto kao i drugima nalijevali u glavu na tratur, pa je zato, malo spontano a malo koketirajući, stavio »što treba« u tekst. Ali ne.

iz video-spota *Baklje ivanjske*, 1996.

Autor je čovjek za kojeg se ironično kaže da mu je prezime ujedno i program, jedna daleko najomrznutija pojava estrade, kojem se spočitava sve što se moglo spočitati: od spuštanja muzičkih, tekstualnih i produkcijskih standarda, povlađivanja niskim stvarima, preko pohlepe i dominacije muzičkom i estradnom scenom pa do društvenog oportunizma i utjecaja čak i na toj razini.

Toliko je lošega izgovoreno o njemu, privatno i javno, uporno, godina-ma, da je čovjeku nekako znalo doći da tu kipteću mržnju na njega malo relativizira – javio bi se spontani refleks da se stvar malo ohladi i stavi u kontekst, pa i da ga se pokuša obraniti barem do neke mjere, jer je, ako ništa, u pitanjima posla netko tko zna što radi i mnogo radi u kulturi gubljenja vremena. Uputio je ovaj javnosti i neke bitne riječi s kojima bi se mnogi složili; izgovorio i prilično artikuliranu kritiku vrlo važne stvari: govorio je naprimjer jasno o snobovštini i dubokom kompleksu niže vrijednosti onih koji stvaraju kulturu u zemlji, kako zvaničnih, iz institucija, ali i ovih neovisnih. Progovarao je jače, jer jednostavnije, direktnije i vidljivije, čak i od angažiranih kritičara, o problemu potpunog nedostatka kulturnog identiteta zemlje vani (progovarajući time i o dubokoj nelagodi u tom pitanju kulture u odnosu na sebe samu), o pomodnom oponašanju i pogledu odozdo ka razvijenim kulturama; hvalio ostale u »regiji« na pronalaženju modela i jasne prezentacije svoje kulture – što će gotovo uvijek reći folklor, lokalnog mirisa i »primitivnih« umjetnosti – i tako dalje.

Najgore u njegovu cinizmu je što se autor ne osjeća odgovornim za bilo šta izrečeno, tako ni za ovo konkretno raspirivanje ivanjskih baklji. On je pretpostavio i osjetio kut gledanja dijela ljudi pod traumom i odatle zapjevao kao njihov medij, znajući da im treba ventil za frustraciju, iako je od toga trebao bježati i smirivati stvar, pogotovo što mu se samom konkretno ništa nije dogodilo – naprotiv

Osim toga, istini za volju, u samom muzičkom smislu – ako je to ov-dje uopće važno – nije u pitanju netalentirana osoba. Od većine potrošnih, objektivno banalnih pjesama, i formalno, studijski i aranžmansi upadljivo jeftino napravljenih, znala se naći i pokoja zanatski prilično dobra pjesma. S njegovim prirodnim dalmatinskim osjećajem za melodioznost, te su pjesme zaista, ako ništa, bile pjevnije i pamtljivije u odnosu na većinu zabavne muzike. A poneka koju je dao dobrim pjevačima bila bi tako dobra da i neprijatelj po slušanje ne samo da ne bi prepoznali autorski rukopis, nego bi se čudili nad kvalitetom, kao što je bio onaj talijanizirani soul *Dvaput sam umra*, na primjer, koji je dao Oliveru.

Ne, u mržnji je bilo nešto drugo, van estetskih razloga: kao i mnoge pojave u nas, do dana današnjeg, autor je bio meta za projiciranje vlastitih grešaka, naročito onih kulturne zajednice i njene nečiste savjesti, mjera tojest vlastite pasivnosti napadača: bolji, takozvani misleći i kritični dio kolektiva, grupno i pojedinačno uglavnom se ni danas ne usuđuje reći ni riječ o biti čitavog našeg konstrukta i njegovim nužnim posljedicama u prošlim godinama. Zato se, potpuno u skladu, ovakav, društveno markiran, unutarnji sukob prenese na plan kulture, i napravi se od toga pseudoestetičko pitanje. To je najlakše. Zato, okrenuti stvar, i pokušati relativizirati autora značilo je ujedno ukazati na licemjerje najvećeg broja njegovih kritičara.

Kakva greška. On može biti lukaviji od drugih, sposobniji, štogod, ali bez obzira na to, na kraju ipak i jedino ostaje da se nekoga s ovakvom pjesmom teško može obraniti moralno.

Usput, to da tekst nije napisao on sam nego njegov životni partner, ovdje ne znači ama baš ništa. U pitanju su ionako, ne budi mi potuženo, 'dva oka u glavi', da ne kažemo baš 'dvoqlava aždaja'. Nema tu autonomnosti tekstopisca, stvar je dogovorena u startu – i namjera, i izvedba, i poruka, a i kojoj demografiji odnosno, kojoj 'ciljnoj grupi' da se sve podvali.

Najgore u njegovu cinizmu je što se autor ne osjeća odgovornim za bilo šta izrečeno, tako ni za ovo konkretno raspirivanje ivanjskih baklji. On je pretpostavio i osjetio kut gledanja dijela ljudi pod traumom i odatle zapjevao kao njihov medij, znajući da im treba ventil za frustraciju, iako je od toga trebao bježati i smirivati stvar, pogotovo što mu se samom konkretno ništa nije dogodilo – naprotiv.

Ni izvođači nisu slučajno izabrani. Za Bodalca je jasno što njegova pojava nosi i to je, za ovo što stoji u pozadini, za kontekst u kojem je pjesma kao ova jedino moguća, manje problematična polovica. Pjevačica je druga priča. Već na vizualno-simboličkoj ravni, i u jednom dramskom, upravo teatarskom ključu: sa svojim temperamentom, sa svojim grčkim, arhajskim izgledom, ona izaziva naglu citatnu reakciju koja proširuje kontekst i, možda, vodi u pravom smjeru. Kao simbol južnjačke ženstvenosti, s onim bičevima crnih kovrdža, što aludiraju na silovitost, senzualnost, na podivljale emocije i iracionalne snage u čovjeku – ima nešto u pojavi što pripada ovom narativu. Jedna tajna istina: druga pjevačica nije mogla biti ovdje.

U nakaznosti Baklji, u izokrenutosti njena pogleda, umjesto estradne pjevačice i banalnosti toga svijeta, za izvedbe se odjednom na sceni ocrta-vaju konture glumice, žene koja nosi ulogu: poludjela heroina grčke tragedije, kao dalmatinska Medea ili Klitemnestra koja ponižava žrtvu koju hoće kazniti, žrtva što je ciklično prije toga bila ona koja od drugih pravi žrtve, sve u strašnim krugovima. Opet prokletstvo mjesta rođenja – prokleti poluotok, gdje pobjednici luduju i orgijaju nad pobijeđenima, gdje bivše žrtve stvaraju nove, gdje krv mora pasti.

Kompleks vlastitog kompliciranog identiteta i užas te istine, skrivene kao gujski jezik u ustima ljepotice iz naše narodne priče, rađa takav negativni entuzijazam pjevačice. Zato je njena izvedba tako silovita i ponesena: to je dokazivanje vlastita uvjerenja, dokazivanja vjernosti ovome svemu, a ona, u dubinama psihe, mora biti jača od njenog parnjaka u duetu. On nema što dokazivati, »Kraljica Torcide« – itekako. Heroina zato sije mržnju, silinom i voljom koje kriju sakrivenu i strašnu tajnu – usudimo li se spekulirati? – mržnje na sebe. Zato iz nje šiba takav bijes, kao divinski *furor* – pojava koju su u Renesansi jednom zvali »religijski entuzijazam«, a drugi put – ludilo.

Uz zloduhe koji udaraju po nutrini pjevačice, uz pjevačevu jednodimenzionalnu tupu uvjerenost i cinizam i opscenost same pjesme, što da čovjek pomisli o društvenoj mizansceni gdje to nastaje i gdje se odvija ova pred-stava, osim da je na kraju *balade* sve kao i uvijek kod nas: *Vae victis* – "Jao poraženima".

Pjesma upravo sadistička u svom trijumfalizmu, pjeva tuđu nesreću otvoreno i bez kajanja. Mržnja kipi u njoj i ne uspijeva sakriti zluradi smijeh prema žrtvi, čak ni tamo gdje bi trebala – čak ni zbog dostojanstva vlastite žrtve. Nastupajući iz takve pozicije, iz samouvjerenosti o sebi kao čistom i

iz video-spota *Baklje ivanjske*, 1996.

nepogrešivom, izgubio se u tim maglama bazični osjećaj za humano, za suživljavanje s drugim, pogotovo gdje najviše treba, pogotovo u nesreći. Ali, iako zaslijepljene mržnjom, i u pjesmi i izvedbi nije sve sasvim bez svijesti da se uživa u poruzi. To je ono surovo u njoj.

Pjesma upravo sadistička u svom trijumfalizmu, pjeva tuđu nesreću otvoreno i bez kajanja. Mržnja kipi u njoj i ne uspijeva sakriti zloradi smijeh prema žrtvi, čak ni tamo gdje bi trebala – čak ni zbog dostojanstva vlastite žrtve

Svejedno: nikakve radosti nema u pobjedi koju slavi pjesma, to treba za- uvijek ponavljati, ovako suočeni sa stravom koju pjesma indirektno uzdiže: samo tragedija i strašni nesporazum između bliskih, između najbližih, i, opet i po stoti put, ona izokrenuta, pervertirana, kanibalska ljubav. Sve ostalo, svako pravdanje i razlozi i proturazlozi, jedino su ideologija, ili filisterija.

Međutim, ako je ovo istina, ako je čitanje barem približno točno – ostaje mnogo zbunjujućeg i nejasnog, mnogo pitanja. Otkud taj eros, uživanje nad tuđom nesrećom, ta divljajuća mržnja oblikovana u podsmijehu poniženom? Je li povrijeđenost koja joj je prethodila tako velika da je želja za osvetom postala tako jaka? I tako hladna, neljudska, distancirana?

Ne mogu povjerovati u to.

Kadencia

Pjesma dokazuje i nešto drugo: iako je najveći problem onoga ljeta »riješen« za svega nekoliko dana i, izgledalo je, za svagda – jedno je ipak ostalo. Snimka uživo praćena onakvim ovacijama izlazi godinu kasnije, 1996., kad je već izgledalo da je sve završeno i da nema povratka (sic!) na prethodno. Ali

čak i tako, nešto u nutrini još je tjeralo da se spominje i odnos i konačni obračun, iritiralo na govorenje o tome i dalje. Nije, dakle, baš tako hladno sve i riješeno jednom za svagda. Perverzna ljubav nastavlja se, hrani iznutra sama sebe, i pored objektivnih, vanjskih razloga, iskazuje se makar kroz mržnju i porugu iz nakupljene frustracije. Radio je crv još uvijek, želja da se odredi na prođeno nije prestajala.

To je iskoristio autor *Baklji ivanjskih*, kad ju je napisao i na tom emotivnom valu je profitirao. A da od svega toga nije vjerovao nijedne jedine riječi, dovoljno je danas pogledati kako i gdje radi, pod raznim firmama, imenima i ulogama. Devedesetih godina, tako, firma po kojoj su ga znali zvala se *Tonica* – što je duhovita izvedenica njegova imena i termina iz osnovne muzičke teorije. Pa ako prethodno čitanje nehotično može djelovati pretjerano i farsično zbog kontrasta s neozbiljnošću svijeta estrade i lake glazbe, onda neka i bude šlagvort da se bar ovdje s time poigramo.

Formalno: tonika je prva nota skale, u hijerarhiji rekli bismo harmonski »centar«. Ako je kadencia (završetak, ili doslovno »pad«, u muzici harmonska sekvenca koja dolazi na kraju melodije ili muzičke fraze) – u tonici ovo može dočarati osjećaj odnosno utisak rezolucije – *rješenja* tojest. Kadencia u svakom drugom »ključu« (tonalitetu) pak, nikada nije sasvim zadovoljavajuća uhu ili konačna, dovršena – doima se kao da nešto fali, da nema »zaključka«.

Ironično je onda što je baš spomenutog autora dopala uloga da kao tu-mač ili, da vratimo onaj paganski motiv od ranije, kao kakav (post)moderni *vrač* u popularnu muziku prevede neizgovorivo, najstrašnije fantazije i misli, pa otud i da kaže i o ključnom i najgorem – o »rješenju« što se dogodilo. A ono je zapravo iluzija, apsolutna nemogućnost da se takvo, potpuno, izvede do kraja. Crna žuč i neljudskost *Baklji* bili su znak, formula nerješivosti našeg kompleksa, čak i u najradikalnijem – da ako se jedan korpus makne i »odstrani«, to još uvijek nije kraj, ne samo materijalno nego i psihološki. Opsesivno bavljenje nestalim ide i dalje naime, usredsređenost je sudbinska, a fantazija goni naprijed osjećaj koji nikada neće prestati, kako tada tako i sada. Dok nas bude.

ЋИЛАСОВ САН О ТОРТУРИ (1)

Драгослав Михаиловић

Академик Драгослав Михаиловић пише о покушају Милована Ћиласа да сазна тајну како Руси из затвореника успијевају извући признања без силе, а наши не умију...

Ушао ми је непознат крупан човек и упитао:

„Јесте ли ви тај и тај?“

Потврдио сам.

„Ја сам...“ - и изрекао неко обично српско име. „Ја имам пријатеља професора књижевности у Сиднеју на Новом Зеланду“ — опет мени непознато име — „и он ми је послао једно електронско писмо за вас. Молио ме је да вам лично донесем. Хоћете ли да га примите?“ „Хоћу“, одговорио сам.

Он ми је тутнуо у руку неки отворен коверат.

„Извините, ја се журим. Ако желите да ми одговорите, ту имате адресу. Довиђења.“

Пружио ми је руку и изашао. Мислио сам да је то обично књижевно писмо, каква понекад добивам.

Али већ од првих реченица видео сам да је ово, у социјалном смислу, нешто много крупније него размишљање о неком литерарном питању.

Што сам даље читао, узбуђење ме је све више хватало. Малтене, руке су ми од узбуђења почеле да се тресу. Писмо је говорило о нечему за чим сам трагао двадесет година. Доктор Никола Николић из Загреба још давно ми је говорио:

„Ту наука, Драгославе, има упрљане руке. Нису само полицајци она чуда на Голоме измислили. Нису они за то били довољно паметни, нису били способни.“

Ја сам скептично одмахивао руком.

„Зар наука у оном блату! Па у њему би се и воловска кола заглавила, а камоли наука. Немој, Никола, молим те.“

Сад се, одједном, потврђивало оно што ми је научник некад говорио. У зао час и на злом задатку, наука се на Голом отоку нашла на помоћи злотворима!

Три пута сам допис непознатог човека из места прочитао! Нисам просто могао из руке да пустим.

Те године, 1998. у организацији Института за савремену историју у Београду требало је да се поводом педесете годишњице изласка Резолуције Информбироа 1948. одржи научни скуп о сукобу Совјетског Савеза и Југославије и неки млади историчари, изабрани у организацијски одбор, заинтерачили су се да позову и мене. Главну реч у одбору водили су стари партијаши међу историчарима, који су, између осталог, редиговали и сабрана дела Јосипа Броза, и бранили су се колико су могли. Али, на крају су морали да попусте. И позвали су ме!

Милован Билас, затвореник у Сремској Митровици, 1933.

Први пут у животу, ваљда пола године, писао сам реферат за један научни скуп. Без довољно документације, која је највећим делом, наравно, била сакривена, све што сам сазнао, углавном од многобројних сведока и из јавних гласила и литературе, покушавао сам да употребим. И написао сам дуг текст под насловом „Голи оток — на трагу гулага и холокауста“. И на време сам га предао.

Тек тада је међу организаторима избила права узбуна. Старији у организационом одбору, који су у оваквим питањима дотле увек водили главну реч просто су се хватали за главу. У лепо проведеном животу дочекали су године достојне поштовања удварајући се једном накинђуреном тиквану како је геније. И сада их је ово изbezумљивало. Што је Голи оток био на трагу гулага — добро, говорили су, то још некако и може. Али зашто и на трагу холокауста! Какве везе Голи има са холокаустом!

Можда претерујем, али два пута су, ваљда само због мог реферата – „још нису обезбеђена средства“, образлагали су – померали дан почетка скупа. Требало је ваљда да почне на сам дан објављивања Резолуције, 28. јуна. Па су га померили на септембар. Али ни за септембар „нису средства била обезбеђена“; друг Тито им је деценију и по био мртав, али титоизам се још ритао. Па су померили на октобар. И како је ту био и 20. октобар, дан ослобођења од нацизма, нису више могли да одлажу.

Никад се ти часни људи нису са мном ни сусрели. Бојали су се ваљда и обичног сусрета, а камоли разговора!

Петнаестог октобра 1998. дводневни скуп је отворен. Тридесетак људи је говорило, неколико научника било је и из иностранства (једино с Истока). Не замерајући овима последњим и изузимајући три-четири рада у којима се говорило о занимљивијим појединостима – нарочито је био интересантан рад Драгана Богемича о помоћи коју је Броз тих година добио са Запада, која је била за трећину већа него што је Западна Немачка добила послератним Маршаловим планом – историчари Србије, и даље заљубљени у оно лажно „не“, са заносом су млили којештарије. О Голом отоку – ништа. Једина двојица која су овај мук пореметили били смо новинар и публициста Ранко Петковић и ја, с одломком из реферата.

Доктор Никола Николић из Загреба још давно ми је говорио: „Ту наука, Драгославе, има упрљане руке. Нису само полицајци она чуда на Голоме измислили. Нису они за то били довољно паметни, нису били способни“

Рођен 1926, образован, паметан и даровит, аутор петнаестак књига, међу којима и неколико романа, Ранко Петковић је био посебан голооточански случај, с којим сам желео да се боље упознам. Али он ме је више година избегавао. Био је пријатељ голооточанина Милинка Ђорђевића из времена кад су заједно радили у „Борби“ и, према Ђорђевићевом мишљењу, није према Резолуцији Информационог бироа био николико наклоњен. Чак је у листу уређивао познату антиинформбировску рубрику „Против клевета и лажи“ кад је 1951. изненада ухапшен. (Познат ми је још један потпуно исти случај: из новинске рубрике против Резолуције – на Голи оток!) Послан је у логор, где је био активан као тумач Резолуције у духу рубрике у којој је радио (због тога је међу логорашима добио поспрдан надимак Ранко Ревидирац), а онда отуда после неколико месеци одједном повучен и у Београду изведен пред суд. Осуђен на седам и по година робије, издржао је од тога две или три.

После затвора, не знам у каквим околностима, као да је био некако неформално рехабилитован. Наставио је новинарску и публицистичку каријеру, пишући, доста неконвенционално, пре свега о међународним односима. У последњим годинама живота објавио је и врло интелигентну и духовиту књигу о дипломатији титовског времена. А као пензионер, чак, у деведесетим годинама XX века, нашао се на месту главног и

Милован Билас, млади писац

Милован Билас, Евард Кардељ, Александар Ранковић

одговорног уредника часописа „Међународна политика“, који је уживао пажњу и помоћ супруге Слободана Милошевића Мирјане Марковић.

Сада, на научном скупу о сукобу, без написаног концепта је одржао еloquentан реферат, при чему је у првом делу говорио политиколошки, не одобравајући ни Резолуцију ни понашање партија и земаља источног блока тих година. А онда је одједном, за мене врло неочекивано, прешао на тему Голог отока. И изговорио у вези с њим многе опоре и тешке оцене система, какве се у његовом институту вероватно никад нису чуле.

Само дан-два после завршетка скупа Ранко Петковић је с уредничког места „Међународне политике“ смењен; сматра се да је то учинила његова дотадашња менторка Мирјана Марковић. Кад је тог јутра дошао на посао, своје ствари је нашао у кутији испред писаћег стола. И рекли су му да може да иде и да више не долази.

Две године касније, младолики и наизглед здрави Ранко Петковић напрасно је умро. Не знам колико је ова епизода његову смрт убрзала.

Ја за научни скуп нисам успео да припремим необично писмо које сам добио из Сиднеја и нисам га унео ни у реферат, који ће бити објављен у зборнику. Али следеће, 1999, у години када смо доживели бомбардовање Атлантског пакта, желео сам да га на сваки начин унесем у невелику књигу под насловом *Кратка историја сатирања*, чији је рукопис представљао управо текст реферата.

Потражио сам га тамо где сам веровао да сам га оставио. И одједном – није га било! Претражио сам фасцикле, испревртао хартије на столу, испразнио фиоке. Нигде! Разговарао сам с укућанима – да ли они нису видели једно писмо из Сиднеја? Не, нису га видели.

Више дана потрајала је моја збуњеност. Да ли га нисам сам, размишљао сам, избацио заједно с непотребним хартијама? Да ли то није учинио неко од мојих? Да ли се неко од њих није уплашио, па га у паници уништио? Да ли ми га неко није украо, нарочито ако је из оне службе?

Никаква одговора. Ништа нисам сазнао, ништа доконао.

Спреман рукопис ми је већ стајао на столу и, онако како обично замишљамо да би могло бити (а, наравно, није тако било нити ће се икад десити!), нестрпиви издавач ме је, куцајући прстима по столу, чекао. И тада сам решио.

Репродуковаћу га према сећању. Доста га се добро сећам, посебно памтим основне и најважније чињенице, и то ћу искористити. А како саму фактуру дописа не могу да цитирам, писмо ћу препричати. И ваљда нећу направити крупније грешке. Ако се нека од њих ипак деси и крену касније због тога да ме грде, извињаваћу се и правдаћу како знам и умам!

Тако сам затим и урадио. У два издања књиге *Кратка историја сатирања* објавио сам препричану верзију писма професора Александра Павковића, коју сада, према другом издању, овде наводим.

„Врло занимљиво писмо о начинима мучења људи припреманих за јавне процесе упутио ми је професор универзитета у Сиднеју Александар Павковић, 16. септембра 1998.

Његов покојни отац Анте, који је за време Другог светског рата променио презиме у Павковић, био је родом са Пељешца, из партизанске породице у којој су пострадали два сина и ћерка. Анте Павковић је дипломирао 1944. у Загребу, а после рата био цењен психијатар у Београду, због страдања породице и због свог учествовања у партизанском покрету добро гледан и у режиму.

Једног тренутка 1948. или 1949. – син Александар није могао да се сети – др Анте Павковић је заједно са својим професором Владимиром Вујићем, који је био председник Српског лекарског друштва, позван на неки састанак у Централном комитету Југославије. Тамо су их дочекали Александар Ранковић и Милован Ђилас.

Ђилас је разговор започео тиме како Совјети на јавним процесима успевају од својих оптуженика да добију свакојака признања, а да они још не успевају. (Вероватно је при том мислио на јавно суђење Милојку Филипову Фићи, одржано 1948. у Београду, које је, због држања оптуженог и протеста у публици, било поразно по режим.)

Да ли они знају, питао је члан Политбироа психијатре, неке посебне методе задобивања таквих признања, ефикасније од уобичајене тортуре, која дотле, изгледа, није давала жељене резултате. Збуњени психијатри су одговорили да они нешто такво не знају и да за сличне методе нису чули. А да ли таква искуства и знања постоје у свету? Психијатри нису знали ни то. Онда су им руководиоци рекли – а непрекидно је главну реч водио Милован Ђилас – да ће, уз богате дневнице, добити путне налоге за путовања у иностранство, где треба од познатих научника и стручњака да потраже одговоре на ова питања. Кад се нађу тамо, нека сами одлуче куда треба да путују.

Др Анте Павковић је заједно с још неким – у писму се не каже да ли је то био професор Вујић – отпутовао у иностранство. (Александар при том описно помиње Леманско језеро и Женеву.) Тамо су обилазили познате професоре психијатрије и психологије; изгледа да су њихова питања била тако формулисана као да се интересују првенствено за оптуженике у Совјетском Савезу.

После повратка професор Вујић и Анте Павковић су о путовању реферисали у Централном комитету, где су их опет дочекали Ранковић и Ђилас. Психијатри су поднели извештај да су у иностранству сазнали да Совјети онаква признања добивају, највероватније, пошто над окривљенима примене тортуре неспавањем, која мора трајати најмање десет дана. Услед вишедневног укидања сна, сазнали су, мучени доживљава распад интегритета и онда се од њега може добити какво хоћеш признање. Тада им је Ђилас поставио следеће питање: А да ли би они могли, „за Централни комитет“, да направе експеримент с неспавањем над десетак „посебно тврдих комуниста“, који би им за ту сврху били изабрани? То је било одвише и за Ранковића, који је прекорно рекао: „Али, Ђидо, ми то не радимо!“ После ове упадице разговор се прекинуо, а Александар Павковић каже да је његов отац од тада Ранковића просто обожавао.

По изласку из Централног комитета професор Вујић каже Павковићу: „Ово су луди људи, они нас заиста могу натерати да правимо свакојаке експерименте. Зато ћемо ми сада овако. Пронаћи ћу неки изговор да вас искључимо из Српског лекарског друштва. И ако мене затим буду потерали да им експерименте радим, одговорићу да сам стар човек и да се више таквих задатака не могу прихватити, те да бисте за сличне подухвате једино били способни ви, али да сте, нажалост, непоуздани, због чега смо вас морали искључити и из Српског лекарског друштва. А кад то прође, чим се укаже прилика, послаћу вас на неко студијско путовање у иностранство. И ви тада – бежите!“

Убрзо, одиста, др Анте Павковић је искључен из Српског лекарског друштва – „због небудности“. А 1952. послан је на студијско путовање у иностранство, одакле се није вратио. Нажалост, у таквим околностима породица Павковић се растурила, јер кад је његова супруга седамдесетих година најзад добила пасош, овај је већ дуго био у другом браку. Седамдесетих и осамдесетих година у два-три маха долазио је у тадашњу

Југославију и одлазио у Загреб и у свој родни крај, али због страха од Удбе, у Београд, где је имао много пријатеља, није смео улазити. Умро је као страни држављанин 1984.

Млађи Павковић, који је, филозоф по струци, већ био почео да ради на Београдском универзитету, пошао је путем свог оца две-три деценије после њега. И тамо је с њим о овим догађајима више пута разговарао.

Психијатар Анте Павковић, по интерпретацији његовог сина Александра, никад више није престао да се занима за личност Милована Ђиласа. Прочитао је све његове књиге изашле на енглеском језику, и на основи сусрета у Централном комитету и неких детаља у публикацијама, закључио да је овај садист и мазохист с потиснутом хомосексуалношћу. Прикривена хомосексуалност је, каже, у психијатрији позната као узрок садизма и мазохизма.

У овом тренутку није могуће сазнати кад су се сусрети двојице психијатара са члановима Политбироа тачно догодили, као што се не може знати ни како су главни људи Удбе и партије примили извештај стручњака. Али, у сваком случају, већ у пролеће 1951. мучење неспавањем у београдској Главњачи – не заборавимо ко је у њој водио главну реч – увелико се спроводило. А, можда у ограниченијем облику, то се радило и на Голом отоку. Инжењер Бранко Путник, првооптужени на другом мостоградитељском процесу октобра 1951, о коме сам доста писао (Голи оток, II, 1995), у разговору са мном тридесет шест година касније није се могао сетити да ли је без сна држан непрекидно – три или четири месеца! И на суђењу је најпре, доста неуверљиво и млитаво покушао да порекне признања која су му у затвору ишчупана, па затим резигнирано све прихватио. Милован Ђилас је о Путнику и мостоградитељима, као о „совјетским шпијунима заврбованим још 1946. године“, држао говор у Уједињеним нацијама новембра 1951, а затим је, и сам деветогодишњи Брозев робијаш због „деликата“ написаних у књигама, деценијама живео у истом граду с осуђеним инжењером. И ни до своје смрти 1995. – које године је умро и Путник – није се сетио да му се макар телефоном извини због лажи просутих у највећој међународној државној заједници. . .“

Ово је изашло 1999. године и нико се на такво сазнање дуго није ни осврнуо.

Седам година после објављивања у мојој књизи, „Политика“ од 30. априла и 1. и 2. маја 2006, у фељтону „Из наше прошлости“, који је годинама неговао новинар Миодраг Максимовић, штампа текст под насловом „Мучење окривљених неспавањем“, с поднасловом „Писмо професора универзитета у Сиднеју Александра Павковића књижевнику Драгославу Михаиловићу, писцу књиге „Кратка историја сатирања“.

Затим је новинар готово дословце цитирао писмо које сам у мојој књизи у околностима у каквима сам се нашао препричао. Зато се сада овде нећу понављати.

На то је, после толико година од изласка моје књиге, тадашња главна уредница „Политике“ Љиљана Смајловић, у некој врсти одговора, 7. маја 2006. године, изненада објавила уводник у свом листу под насловом „Право на људскост“, с поднасловом „О речима и штампи“. У поднаслову уредница је рекла: „У нашој је политичкој култури, и без помоћи озбиљне штампе, већ ионако превише безобзирности. Ако се у јавном животу

не будемо држали доказаних и доказивих чињеница, у оптужбама или похвалама, наше ће се морално и интелектуално пропадање само настављати“

Навешћу њен чланак у целости.

„Што су речи оштрије и грубље, то је осетљивост људи на клевету и престапак у јавном животу све мања. У томе и јесте суровост политичке климе једног друштва. Таква се лоша друштвена ситуација најпре препознаје по томе што се у штампи наизглед све може рећи, и назад примити, без гнушања. Тим је речима један велики песник у овом листу описао српску политичку културу с почетка прошлог века.

Србија у новије доба опет живи у таквој клими, коју обележава све беспопштеднији језик којим се једни против других служимо. Наш морални опоравак тече сувише споро; то се види по томе што се граница између оног што је код нас постало уобичајено, и оног што нигде у пристojном свету јавно не би било дозвољено, постепено сасвим избрисала.

Ђилас је разговор започео тиме како Совјети на јавним процесима успевају од својих оптуженика да добију свакојака признања, а да они још не успевају. (Вероватно је при том мислио на јавно суђење Милојку Филипову Фићи, одржано 1948. у Београду, које је, због држања оптуженог и протеста у публици, било поразно по режим.)

Задатак уређивачке политике је у таквим приликама јасан: спустити тон, избегавати тешке речи, не износити никакве оптужбе без доказа. Циљ је да се новине и друштво постепено уводе у мирније воде, да се чувају достојанство читалаца и право на људскост оних о којима се у новинама пише, ма на каквој се политичкој ветрометини налазили.

О томе се у редакцији лако споразумети; теже је у бујици прејаким речи дневно тражити неки још неизграђени насип пристojности. Било би добро када и овај лист не би повремено давао обол политичкој култури из које жели да изведе Србију. Прошле недеље је овде одштампан текст који не пролази пробу грађанске пристojности и занатске проверљивости, о моралном осећању да и не говоримо. На мети се нашао човек кога су деценијама клеветале удбашке испоставе свих политичких гарнитура које су се смењивале на власти у овој земљи а да га нико није смео јавно бранити, први дисидент комунизма и писац Нове класе, књижевник Милован Ђилас. Напад је чак и за наше прилике био необично злонамеран, а нова је и метода клевете. Зверски напад на личност, у облику наказног психолошког профила, лансиран је без иједног доказа, наводно из уста човека који више није међу живима, и који се за живота није потрудио да их сам изнесе. Поуздано се зна једино то да је у јавност стигао посредством књижевника Драгослава Михаиловића, који је део литерарне каријере утрошио на обрачун са Ђиласом.

Голом оток

Кажњенички комплекс на Голом отоку

Лука на Голом отоку

У нашој је политичкој култури, и без помоћи озбиљне штампе, ионако превише безобзирности. Ако се у јавном животу не будемо држали доказаних и доказивих чињеница, у оптужбама или похвалама, наше ће се морално и интелектуално пропадање само настављати.

Као и наше разилажење са демократским и развијеним светом, који је у међувремену отишао у сасвим другу крајност, усавршавајући све софистицираније методе политички коректног говора. Том се говору може наћи много мана, али предност му је што се све може рећи пристојним језиком и бираним речима...

Тако главна уредница „Политике“. Није зверски, сматра она, што су два члана Политбироа Комунистичке партије Југославије, од укупно четири њих, покушали да увуку двојицу научника у експерименте тортуром над затвореницима, и што је такво мучење затим, без обзира на овај покушај, широм затворске мреже Југославије, а нарочито у једном острвском логору, спровођено; али јесте зверски и непристојно што је неко ко је слична мучења искусио то назвао злочиним. Овакве храбре индивидуе као што је новинарка Љиљана Смајловић баш заслужују поштовање.

За мене је сада искрсло опасно питање — шта да урадим ако неко као ова новинарка постави питање да ли сам писмо које сам интерпретирао заиста добио или сам га, у слепој мржњи према „првом дисиденту“, измислио? Ако га нисам измислио, казаће убедљиво, зашто га нисам, једноставно, навео онако како је написано, па не би било двоумице да ли сам говорио истину или лагао? Ако, пак, кажем да сам га добио, па затим изгубио, ко ће ми поверовати?

Међутим, већ сам се за таква питања био припремио. Као што рече новинарка, „човек (с ове стране) кога су деценијама клеветале убашке испоставе свих политичких гарнитура“, а то се односи и на ову у којој се, могуће, нашла уредница, морао је пре свега да утврди да ли његов дописник уистину постоји и да ли га ико уопште познаје. То јест требало је утврдити да ли оно писмо није написао неко други, из неке од оних испостава које уредница с осећањем блискости помиње, те да му се то затим натовари на главу као претежак терет.

Да, утврдио сам ускоро, Александар Павковић заиста постоји. И човек из даљине као што је Нови Зеланд, у којој годинама живи, учествује и у српској култури и у Београду га познаје више људи.

Двадесет чвртог јануара 2004. године написао сам му следеће писмо:

Драги Саша,

Пре два дана сам Вам авионском поштом послао две моје књиге — роман Треће пролеће, објављен 2002. године, и студију Кратка историја сатирања, из 1999, која говори о Голом отоку. У овој студији се налази и препричано Ваше писмо од септембра 1998, које сам онда схватао, а схватам и данас, као веома важно, јер је у многоме дало научно објашњење за грозоте које су се десиле на фамозном острву.

Али зашто сам га препричавао и зашто га, једноставно, нисам цитирао? Зато што ми је на неки волшебан начин било нестало са радног стола.

Да ли сам га грешком био бацио? Или ми га је неко украо (што ми је

такође падало на памет)? Никако не могу да знам – највероватније ће једног дана изронити из купуса који представља моју тзв. документацију – али кад сам хтео да га цитирам, њега нигде није било. Нашао сам се у паници шта да радим – а треба да Вам кажем да сам га преко Вашег пријатеља добио тек после научног скупа „Југословенско-совјетски сукоб 1948. године“ одржаног средином октобра 1998. – и онда сам одлучио да га за коначну верзију реферата и, затим, књиге, по сећању, препричам. У читавој тој несрећи имао сам бар ту срећу што сам га одмах по пријему био прочитао чак три пута и што сам се најважнијих делова доста добро сећао.

Драги Саша, свих ових пет година одонда страховао сам да сам, с једне стране, у навођењу можда начинио неке сувишне крупне грешке, које би се јако тешко могле исправити, и, са друге, да се може наћи неко злонамеран да ми затражи доказ да сам Ваше писмо заиста добио. Овим су те ствари отклоњене (под условом да ми опростите што сам извесне мање важне омашке ипак начинио; уколико ми се у будућности укаже таква прилика, настојаћу да их исправим).

Још једанпут Вам захваљујем, уз дубок, пријатељски наклон. Надам се да ће се наша преписка наставити.

Топло другарски поздрав Вама и Вашој породици од Драгослава Михаиловића.

Александар Павковић ми је у недељу 3. фебруара 2004 одговорио на следећи начин.

Драги г. Михаиловићу,

Примио сам књиге које сте ми послали. Пуно Вам хвала. Опис мог писма је сасвим у реду, и у том погледу немајте никакве брига.

Књиге су за мене веома занимљиве и значајне.

Саша Павковић

Међутим, чланак Љијане Смајловић није остао усамљен него су га, 11. маја 2006, пропратила и три дописа читалаца у рубрици „Међу нама“.

Наводим и њих, у одломцима.

КЛЕВЕТАЊЕ ЋИЛАСА

У празничном броју „Политике“ од 30. априла и 1. маја, објављен је чланак „Мучење окривљених неспавањем“. У обиљу клевета упућених Миловану Ћиласу, најстрашнија је она да је био садиста.

Желео бих да наведем неколико примера који показују управо супротно.

Али, прво да се представим. Родом сам из околине Мојковца, одакле је и Милован Ћилас. У партизане сам отишао 1941. са 14 година, а после тога сам дуго био пилот у ратном ваздухопловству. Аутор сам неколико књига из историје, а посебно сам се бавио народноослободилачком борбом у Црној Гори.

Нисам ни рођак Милована Ћиласа, нити сам се с њим дружио. Пишем, дакле, искључиво као неко ко из прве руке и историјских

Александар Ранковић и Јосип Броз Тито

Бели двор у Београду

Александар Ранковић и Јово Капичић

Јосип Броз Тито и Милован Ћилас

извора зна шта је Милован Ђилас радио у Црној Гори у току рата и ко из осећања праведности хоће да га одбрани од клевета.

Политбиро Комунистичке партије Југославије је наредио да комунисти и њихови симпатизери отпочну у јулу 1941. године оружане акције против окупатора, и дао Миловану Ђиласу неограничена овлашћења и власт, тако да је могао смењивати и стрељати чак и чланове Покрајинског комитета, уколико не извршавају поверене војне задатке или саботирају антифашистичку борбу. Ђилас не само да није никога стрељао, него пристаје на учешће петоколонаша, а каније четника, Љуба Минића, и предаје му на „чување“ све заробљене италијанске официре из гарнизона у Беранама, Андријевици и Колашину. Ђилас је то учинио да би избегао оружани сукоб између Црногораца.

У време такозваних „левих скретања“, Милован Ђилас није био у Црној Гори, већ у Ужицу. Са Црном Гором није одржавао никакве везе, већ је радио на уређивању листова „Борба“, „Вести“, Билтена Врховног штаба, итд. Он је отишао из Црне Горе половином новембра 1941. године, а вратио се крајем марта 1942. године, у ком периоду су се одиграле леве грешке и чистке у Црној Гори.

Ђилас је једини у Југославији политичке комесаре у устаничким јединицама називао „лица за везу са народом“ и увео је вишепартијски систем у војним комитетима који су руководили устанком у срезovima. У те комитете је укључивао представнике Демократске и Радикалне странке, свештенике и краљевске официре и подофицире.

Зашто о овим и сличним мерама које је смело предузимао Милован Ђилас неће да пишу многи који се даве историјом? Уместо тога, измишљају клевете и лажи, као што је она да је Ђилас наводно вршио ликвидације по Црној Гори, да је одговоран за „лева скретања“, да је директно окрвавио руке и, најзад, да је тобоже био „салиста“.

Милош Мидо Миликић
Београд

Истог дана „Политика“ је увела рубрику ПИСАЛИ СУ НАМ ЈОШ...

У њој Сташа Зајовић, из београдске организације Жене у црном, протестује због објављивања чланка „Мучење окривљених неспавањем“... и додаје да је Ђилас био „један од ретких водећих југословенских комуниста који су схватили промашеност бољшевичког модела а да нису првобитни партијски стаљинизам заменили шовинизмом“... „Писмо су потписали“, наводи Политика, „и потписници следећих организација: Центар за културну деконтаминацију – Београд, Хелсиншки одбор за људска права у Србији – Београд, Грађанске иницијативе – Београд, Комитет за људска права – Београд, Иницијатива младих за људска права – Београд, Експеранца – Нови Сад, Реагу! – Зрењанин, Импулс – Тутин, Бона Фиде – Пљевља,

Женски центар – Лесковац, Глас разлике – Београд, Феминистичка 94 – Београд, Жене у акцији – Велика Плана, Пешчаник – Крушевац, Табу – Зрењанин, Феномена – Краљево, Неда – Зајечар, Урба ин – Нови Пазар, ЖАД – Нови Сад, Мрежа жена у црном Србије.“

Весна Бабунски из Београда, у истој рубрици, пише: „Шта друго да кажем до да сам згрожена... Страшно! Једно писмо примљено пре осам година о догађајима од пре више од пола века, по нечијим сећањима, објављује се сада. Зашто? Само да би се укаљао лик нашег угледног писца и светски познатог дисидента.“

Оваквим списком девојачких организација које су ми се радосно окачиле о врат мало се ко у бившој Југославији може похвалити, укључујући и много вољеног „првог дисидента“. Надам се да су се све те девојке после овог објављивања, које им је омогућила њихова пријатељица главна уредница, врло успешно поудавале.

Што се тиче „окрвављених“ или „чистих руку“ друга будућег првог дисидента, уз многобројне остале, нешто ће нам рећи и аутор Борис Рашета у загребачким „Новостима“ од петка 3. јуна 2011. у рубрици „ТВ Рашетање“ на 39. страни, где наводи одломак из Ђиласовог Револуционарног рата.

„Кундак се одломио, Немац пао на леђа. Извадио сам нож и једним махом пресекао Немцу грљан. Затим сам додао нож Раји Недељковићу, политичком раднику кога сам познавао пре рата и чије су село, Гро(ш)ницу, близу Крагујевца, Немци измасакирали 1941. године. Додао сам му нож да докрајчи другог Немца...“

На овом месту ћу навести и обимнији навод (него што су раније били моји) из ауторског текста Милована Ђиласа у „Борби“ од 21. децембра 1944. године. Ово објављује Стеван Ђорђевић у „Политици“ од среде од 14. јула 2010. Много више него смешна детињастост мисли у овом чланку, баналност његовог израза прецизније говори о Миловану Ђиласу као писцу, у име које је тај човек починио толика непочинства.

„Одлазећи од Стаљина, живог, обичног, бесмртног, генијалног човека, осећали смо да ће једном проћи ово тешко доба, да ће он учинити да прође. Птице ће почети свим људима да пјевају, сунце топлије да их грије, цвијеће да им мирише, деца да се безбрижно играју, научници да тону у тиху, неизрециву љепоту библиотека и института, писци да сагоријевају огњем стваралаштва. И у свему томе, у срећи народа, и њиховој љубави међу собом – биће Стаљин, све ће пјевати о њему и радујући се животу и безграничној људској срећи међу људима и у природи – људи ће се радовати њему и њиме. Јер је обични човек Стаљин бесмртан као што је бесмртан и вјечан људски напредак; јер је он човјечанство, у најсудбоноснијим данима, заједно с Лењином и после Лењинове смрти истим путем, без колебања и лутања, одвео далеко напријед, ка победи, ка миру и срећи – вјечном сну оних који раде и пате.“

У вези с насталом ситуацијом после објављивања чланка „Право на људскост“, 10. маја 2006. Опет сам се обратио Александру Павковићу.

Наставиће се

HRVOJE KLASIĆ: "JUGOSLAVIJA I SVIJET 1968." (NAKLADA LJEVAK, ZAGREB, 2012)

PRAZNO VRIJEME SOCIJALIZMA

Rade Dragojević

Autor je, u skladu s vladajućim znanstvenim kanonima vremena, najprije prihvatio mantru o istini a onda krenuo u potragu za činjenicama. Kad su se činjenice okrenule protiv mantre, priklonio se mantri

Ono što noviju generaciju domaćih povjesničara karakterizira, pogotovo one iz perioda druge hrvatske političke tranzicije, jest svojevrsno pripitomljavanje "odmetnutih" društvenih, političkih i kulturnih etapa iz nedavne povijesti Hrvatske, ali i Jugoslavije, i njihovo naknadno umetanje u novi historiografski red. Neki su s te historiografske scene već aproprirali i u skladu sa svojom liberalno-nacionalnom orijentacijom domesticirali neke periode, poput jugoslavenske vanjske politike i politike nesvrstanošći (Tvrtno Jakovina). Neki drugi (Ivo i Slavko Goldstein, recimo), odranije su se suprotstavili tuđmanističkom redukcioniističkom pogledu na antifašizam i u svojim radovima, još za vrijeme prve tranzicije, revalorizirali i to razdoblje novije hrvatske povijesti.

Zanimljivo je da se čak i iz redova ako ne baš samih protagonista određenih povijesnih etapa, a onda barem simpatizera ideja čija se rehabilitacija traži, apelira na priznanje tih dotad, od strane službene akademske politike, proskribiranih faza. Recimo, Borislav Mikulić u svom tekstu "Poietički pojam prakse i njegov kulturni kontekst", nastalom u okviru "Zagrebačke slavističke škole", čudi se, a zapravo poziva da se praxis filozofije danas vrati pravo građanstva koje joj je bilo oduzeto u vrijeme nacionalnog veleprevrata prije dvadeset i nešto godina i da se taj odjeljak domaće (?) filozofije vrati na scenu. Može skromno, kao poglavlje u školskoj filozofiji, može ambicioznije, kroz povijest filozofije, a najbolje bi bilo kroz neki živi studijski program. Naime, politika praxisa, baš kao i politike nesvrstanih ili antifašizma, početkom devedesetih bila je obilježena stigmom anacionalne, protunacionalne, antihrvatske ili antidržavotvorne forme i kao takvoj bio joj je onemogućen javni život. Zanimljiva je strategija koju autor koristi u tom tekstu. Mikulić, naime, praxis filozofiju uparuje s manje suspektnim praksama iz tog perioda preuzetima iz umjetnosti, poput Exata 51, a koji da su konceptijski prispodobivi filozofiji prakse, i tako kani "prošvercati" dotad manje-više neprobavljivu filozofsku pojavu. Ima tu još taktika kojima se autor koristi ne bi li privolio službenu historiografiju da konačno uzme u obzir i te ranije visoko problematične stvari, poput postupka autentifikacije, odnosno inzistiranja na stvarnom oporbenjačkom karakteru praksisovaca. Jer da su oni, kaže ta logika, i u ono svoje vrijeme bili jasno protusistemijski nastrojani, ali da kratkovidno tumačenje nacionalno angažirane historiografije iz devedesetih tu vrstu disidentstva, eto, nije uvažavalo. Inače, želja da se rubna pozicija konačno zamijeni središnjom – ovdje je nosilac te želje Mikulić kao samozvani čuvar plamena praxisa – ne mora biti tumačena kao isključivo konformistička gesta. To je, zapravo, i neka vrsta nužne adaptacije na nove društveno-političke uvjete koji su praktički neophodni za regularan rad u akademskom i općenito intelektualnom svijetu.

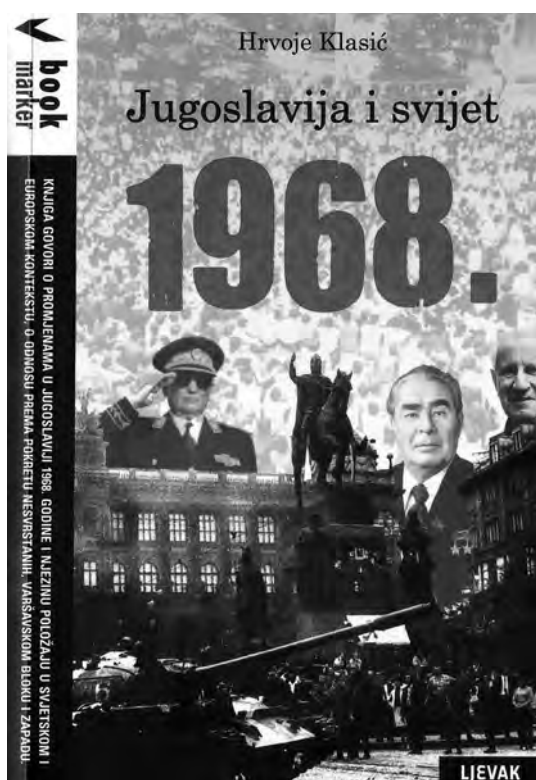
Bilo kako bilo, iz iste historiografske "prisivajalačke" škole stiže i opsežna knjiga (gotovo 500 stranica) pod naslovom "Jugoslavija i svijet 1968.", autora Hrvoja Klasica, objavljena u "Nakladi Ljevak" u siječnju ove godine. Klasić kao da je poslušao

Mikulića – na nekih dvadesetak stranica poduzeo je upravo preispitivanje praxisa. Dakle, autor reafirmira praxis kao dio ovdašnje kulturne povijesti, u publikacijama ovakvog ili sličnog tipa, kao što smo već rekli, posve zanemarenog fenomena. Revalorizacija tog filozofskog sklopa (škola, časopis, manje-više koherentna grupa-cija profesora-marksista), može se shvatiti i kao refleksi svojevrsne nečiste savjesti ovdašnjih povjesničara i drugih javnih radnika, koji su taj dio zajedničke povijesti izbacili iz pregleda. Nije Klasić ekskulpirao samo praksisovce od lijevog skretanja, već je pozapadnjačio i studentski pokret. Naime, izvukao ga je, prema njegovom mišljenju, iz ralja tumačenja u maoističkom ključu. Ili autorovim riječima kazano u jednom intervjuu: "U hajku na studentske demonstracije 1968. su se uključili i politika i mediji, primjerice inače odlična novinarka Neda Krmpotić je u Vjesniku pisala o 'našim Kinezima'. Tako se počela stvarati predodžba koja traje do danas. I meni mnogi kažu, kad spomenem šezdesetosmaše, da je riječ o lijevim radikalima koji obožavaju Che Guevaru. Još gore, i ljudi koji su u tome sudjelovali povjerovali su u takvu interpretaciju!"

Ako, dakle, na pameti imamo ovakav pristup novijoj povijesti, onda se, da tako kažemo, krajnji rezultat ove knjige nekako unaprijed zna: zaključak se praktički nameće i obaviještenom čitaocu i onom intuitivnom. Stoga gotovo da ne predstavlja iznenađenje kad na zadnjim stranicama "Jugoslavije i svijeta 1968." autor zaključuje: "Nedostatak sluha i volje rukovodstva da provede suštinske i sveobuhvatne promjene bile su najveća zapreka jugoslavenskom razvoju. Bez uvažavanja i poticanja pluralizma, uz sve izraženiji jaz između teorije i prakse, reforme od kojih se puno očekivalo samo su intenzivirale već prisutne antagonizme."

Jasno je, Jugoslavija nikako nije mogla preživjeti, njezine su šanse bile nikakve, antagonizmi su bili preveliki i tko drukčije misli, nema mu mjesta na redovnim katedrama. S jedne strane, ovaj zaključak je kao neka vrsta akademske obaveze. Nešto poput loših domaćih filmova u kojima unaprijed moraš odgovoriti na pitanja tko je agresor a tko žrtva, tko je prvi počeo, i tek kad to svladaš, dobivaš placet za razvijanje teme. I ovdje kao neka vrsta obligacije stoji imperativ da se svaki autor najprije legitimira kroz zaključak o neminovnosti propasti Jugoslavije i neminovnosti nastanka nezavisne Hrvatske.

Otuda i ukalupljenje te revolucionarne 1968. godine. I taj će period samo biti uklopljen u jednu poluhegelijansku nacionalno-povijesnu egzistenciju u kojoj su uloge unaprijed podijeljene i u kojoj se uvijek zna pobjednik. Zanimljivo da ovakav akademski žanr, uza sve, omogućuje i relativno lagano čitanje. Krajnji rezultat na neki način predmnijevaju i kritički nastrojani čitaoci (jer znaju kako stvari stoje), kao i oni ideologizirani. Ovi potonji, dakako, u naivnom registru intuitivno shvaćaju tko će izaći kao pobjednik. Bilo bi im nemalo iznenađenje – i to neugodno – kad bi standardizirani pristup povijesti iznevjerio njihova očekivanja, odnosno kad bi

se autor drznuo 1968. protumačiti na bilo koji drugi način doli kao samo još jedan kamenčić u mozaiku nacionalne povijesti.

Ovakav pristup traži da se jedno uzbukano vrijeme, ljude i događaje, koje spretni autor – a Klasić to jest – može opisati dramatično, zaključcima i interpretacijom (ova se bavi 1968. godinom i njezinim utjecajima po hrvatsko i jugoslavensko društvo) naposljetku obavezno vrati u određenu interpretativnu ravnotežu, u hermeneutički stasis.

Taj svojevrsni konformizam u historiografiji, to svojevrsno pisanje povijesti s pozicije povijesnog pobjednika, to svojevrsno četkanje povijesti niz dlaku, da parafraziramo Waltera Benjamina, dio je stalne alijanse historičara i države. Historičari, posebno oni upregnuti u akademska kola, predano rade na od države sponzoriranim narativima, rade na institucionalizaciji historijskih praksi. To, međutim, ništa ne čudi. Naime, službene verzije povijesti nužno se povinuju rankeovskoj formuli rada u nekoj historiografskoj znanstvenoj zajednici. Po toj formuli, država ti daje izvore (arhive), plaća ti sinekuru (akademija), pa si onda uzima i za pravo da nameće velike teme i da sugerira interpretativni okvir. U takvoj konstelaciji teško je zamisliti oporbeno nastrojene narative, budući da nijedna alternativna interpretacija ne može očekivati ovakvu materijalno-financijsku i institucionalnu podršku kakve uživaju službene verzije.

Shematizirana interpretacija jugoslavenskog slučaja obavezno pretpostavlja da se dovoljno često spomene ista mantra o nepostojanju višepartijskog sistema te da se zaključi kako taj sistemski ugrađen manjak nije dozvoljavao Jugoslaviji da preživi. Nije ni moglo biti drukčije, slijedi autor očekivani interpretativni okvir, jer je cijeli jugoslavenski projekt bio upravo to – projekt, odnosno eksperiment, a prirodni, samosvrhoviti nacionalni razvoj takve projekte može podnijeti samo kao prolaznu etapu. Na kraju krajeva, Hrvatska, kao i druge postjugoslavenske zemlje, nisu samo zemlje nego su i određena presuda jugoslavenskom projektu, one su viša i naprednija, progresivnija faza u napretku nacionalnog uma. Ukoliko je jugoslavenski projekt zaključen i zatvoren, a jest, onda ne trebaju čuditi ni apodiktički zaključci autora. Ako su nove države političke presude bivšoj federaciji, onda su i

današnje historiografske interpretacije određene presude pojedinim razdobljima jugoslavenskog socijalizma. S tim u vezi bolje ne može proći ni 1968. I ona se ima etatizirati i dokazati svoju lojalnost novom historiografskom poretku.

Međutim, ti zaključci ujedno sugeriraju i da je autor odustao od one uzbudljive igre da povijest vidi i protumači kao još ne-prolaznu sadašnjost, kao otvorenu mogućnost za neke nove relacije i rješenja, da, kako kažu teoretičari sistema, “futurizira prošlost”, da sadašnjost iz koje se tumače prošli događaji proširi, ekstendira i tako ostavi dovoljno vremena za analize i refleksije, pa bile one i opasno neortodoksne. U suprotnom, povjesničar djeluje i zaključuje prema željeznom zakonu povijesne nužnosti i striktnom kauzalitetu, što u slučaju postjugoslavenskih i postkomunističkih država pretpostavlja održavljenu naciju kao krajnji rezultat.

Taj stalni prigovor praktički svih današnjih službenih povjesničara, da je Jugoslavija bila umjetna tvorevina, možda je u Klasića nešto prigušeniji. Pretpostavka je, prema takvoj teoriji faznosti, da je Hrvatska prirodna tvorevina. Ta naturalizacija puke kontingencije stalno je prisutan revizionističko-desničarski impuls u našoj novijoj historiografiji, kojemu u potpunosti ne izmiče ni Klasić. S druge strane, Klasić je svojim predmetom i opčinjen. Autora fascinira permanentna sumnja samih aktera jugoslavenske države u održivost projekta, u smjer razvoja projekta, u konačne ciljeve itd. Tome je možda i zato jer sam autor dolazi iz miljea stroge historijske determiniranosti i nacionalno fiksiranog svijeta, gdje volje za razvijanjem novih mogućnosti i za bilo kakav novi utopistički moment nema. U spomenutom intervjuu priznaje u tom smislu sljedeće: “Što se više bavim Jugoslavijom, sve mi je manje jasno kako je ona uspjela toliko dugo opstati. Postojalo je mnogo antagonizama, gledajući i vertikalno i horizontalno. Postojale su i potpuno različite vizije te federacije, i ekonomske i društvene i političke.”

Dakle, s jedne strane imamo suhe akademske zaključke i pomalo otrcane formule koji, kako smo rekli, služe za pripitomljavanje materijala, ali i za autorovu akademsku legitimaciju. Jer, neprijateljsko doba socijalizma koji je k tome, do vraga, pokazivao toliku vitalnost, valja prisposodobiti današnjem čitaocu, sviklom na shematizirani prikaz bivšeg poretka kao sekularizirane forme komunističke eshatologije. Gdje bi takav shematizirani prikaz mogao biti najizraženiji? Pa vjerojatno u partijskim dokumentima i zapisnicima s partijskih sastanaka, za koje se može pretpostaviti da su sama esencija ondašnjeg političkog uma. Međutim, povjesničar tu nalazi neku, njemu iznenađujuću dinamiku, koja zapravo opovrgava današnju standardnu sliku tog doba kao statičnog, s uglavnom pasivnim akterima i direktivnom politikom.

Dakle, nalaz autora je, premda ga ne eksplicira, taj da je socijalističko vrijeme bilo sve samo ne statično, ispražnjeno od događaja ili unificirano. Socijalističko vrijeme bilo je sve samo ne mitološko ili detemporalizirano, kako se danas uvriježilo misliti o tom razdoblju. Naime, uobičajeno je o socijalizmu misliti kao o strogo determiniranom faznom razvoju društva do konačne finalizacije u socijalnoj besklasnosti. Knjiga zapravo pokazuje upravo suprotno – tadašnje ogromno društveno vrenje, svu turbulentnost ondašnje politike, brojne teme vezane uz politički pravac i budućnost zemlje te brojne diskusije koje su se vodile kako u visokoj politici tako i u bazi.

Da zaključimo, materijal na koji je naišao Klasić zapravo je srušio pretpostavljenu hipotezu znanstvene zajednice iz koje dolazi autor, hipotezu o “ravnom”, praznom vremenu socijalizma, o vremenu bez izbočina, grba i neravnina. Materijal mu je davao za pravo da jugoslavenski projekt označi, s jedne strane možda i kao propuštenu šansu, a s druge da u njemu nađe i potencijala za budućnost. Međutim, strukovna autocenzura izbila mu je hrabrost iz pera i ostavila mu da se s njom čvenka na nekom drugom projektu.

KOLIKO UTJECAJA?

Suzana Milevska

Politika kao uplitanje vlasti i blogosfera kao nadzor vizualne kulture: "Projekt Skopje 2014"

U Makedoniji se općenito smatralo da je ono što svakodnevno zapažamo u svom vidokrugu potpuno nevažno, dok se blogeri nisu pobunili protiv nekritičkog korištenja slika, koje se koriste za oglašavanje na billboardima i u časopisima, kao i nedavno postavljenih javnih skulptura, povijesnih spomenika i drugih promjena u vizualnim znamenitostima u Skopju, a najčešće se radilo o posljedicama pompoznog vladinog projekta, "Skopje 2014".¹

U području blogosfere i društvenih mreža u Makedoniji, nedavno se svelo nekoliko rasprava o različitim fenomenima vizualne kulture. A kad je riječ o projektu "Skopje 2014", virtualni prostor postao je vrlo rijedak prostor koji je otvoren za raspravu.² Smatram da su ta reagiranja omogućila zamjetno osvještavanje lokalnih zajednica i pojedinaca o značaju sveprisutnosti umjetničkih i neumjetničkih slika u vizualnom području ne samo zbog izravnog utjecaja na svakodnevnu percepciju, nego i zbog njihovog dugoročnog utjecaja na druga područja: kulturu, društvo, politiku i ekonomiju.

Potrebno je istražiti ulogu koju su novi društveni mediji, kao što su Facebook i drugi osobni i kolektivni blogovi, imali u pojedinačnoj kritici i organiziranom javnim izljevima bijesa, koji je artikuliran kao protest protiv političke moći u Makedoniji, zato jer su se ti prostori pokazali kao jedini prostor slobode u koji premijer, najvažniji arhitekt i urbanist u našoj zemlji, nije intervenirao svojim urbanim planovima. Ustvari, ovaj tekst je napisan povodom događaja, koji je sada poznat kao "Prva arhitektonska pobuna", a zbio se 28. ožujka 2009. godine na glavnom gradskom trgu u Skopju. To je bio prosvjed protiv najavljenog građenja nove pravoslavne crkve na glavnom trgu u Skopju.³

Lokalna kritika umjetnosti i društvenih institucija nikad nije bila "jaka" u analizi pop kulture i medijskog prikazivanja. Vrlo je malo kritičara i teoretičara umjetnosti, koji su se uhvatili u koštac sa sveprisutnim problemima prikazivanja u oglašavanju, tiskanim i elektronskom medijima i tako dalje. U Makedoniji su objavljeni tekstovi koji su se bavili makedonskom umjetničkom baštinom iz perspektive vizualne kulture, ali je nekritičko korištenje vizualnog područja ostalo zapostavljeno, zato jer su se povjesničari umjetno-

sti, uz poneku iznimku, najčešće posvećivali visokoj umjetnosti te nisu marili za pop kulturu i druge fenomene "niske" kulture.⁴

Te su teme bile tek uzgredno spomenute u kolumnama dnevnih novina, dok se nije rasplamsala rasprava u blogosferi. Kolumne su najčešće pisali novinari, katkad su ih potpisivali i ugledni profesori (Venko Andonovski u svojoj kolumni u *Utrinskom vesniku*, a prije njega Elizabeta Šeleva u *Dnevniku*), a pisane su s pozicije usko profiliranih stručnjaka, pa je izostala participacija šire publike.

Potrebno je istražiti ulogu koju su novi društveni mediji, kao što su Facebook i drugi osobni i kolektivni blogovi, imali u pojedinačnoj kritici i organiziranim javnim izljevima bijesa, koji je artikuliran kao protest protiv političke moći u Makedoniji

S druge strane, blogovi, forumi na internetskim portalima i Facebook, rijetki su participacijski i javni oblici pretresanja raznih pitanja od javnog interesa. Stoga su blogeri i društvene mreže u Makedoniji na određen način zauzeli dostupan virtualan prostor te su postali najvažniji kritičari vizualne kulture. Stoga je zbog njih internet postao trajno otvoren i dostupan prostor za rasprave o vizualnoj kulturi.

Aktivna blogerska zajednica posebno se istaknula kritikama gradnje pravoslavnog križa 2001. godine, premda sa zakašnjenjem od nekoliko godina (2006) te u nekoliko kampanja. Na primjer, povezivanje autorskih prava u umjetnosti i časopisa za kulturu *Margina* (2003), ili recentno protiv pobačaja (2007), a vodile su se rasprave i o drugim vizualnim i urbanim problemima. Te rasprave na internetu pokazale su da vizualno područje nije obilježeno

¹ Građani Makedonije postali su svjesni opsega urbanog projekta "Skopje 2014" tek kad je najavljen u promotivnom videu *Bezvremena Makedonija*, koji je financirala država (emitiran u veljači 2010. godine na lokalnim i nacionalnim televizijskim programima, <http://www.youtube.com/watch?v=iybmt-iLysU>) Projekt sadržava javne skulpture, povijesne spomenike, administrativne i muzejske zgrade, kao i izmjene urbanističkog plana.

² Kritički tekstovi o projektu variraju od teorijskih i analitičkih prikaza i politike identiteta (npr. Jasna Koteska, "Troubles with History: Skopje 2014", *Artmargins Online*, zadnje učitavanja 2. rujna 2012, <http://www.artmargins.com/index.php/2-articles/655-troubles-with-history-skopje-2014>) do kritike netransparentnog korištenja javnih fondova, pomanjkanja demokracije i ignoriranja strukovnih tijela, kao što

je Društvo arhitekata Makedonije. Vidi Jasna Koteska, *ibid.*

³ Najvažniji argumenti protiv gradnje crkve i prosvjedi pojavili su se prije najave "Projekta Skopje 2014", a datume održavanja prosvjeda objavili su studenti, glavni organizatori i pristaše prosvjeda na najčešće korištenim društvenim medijima.

⁴ U svom tekstu "Jednostavna zadovoljstva – Kasandra i politika ukusa", dr. Dona Kolar-Panov je prva makedonska teoretičarka koja je argumente iz vizualne kulture i kritičke teorije upotrijebila u temeljitoj analizi utjecaja latinoameričkih televizijskih sapunica na lokalnu publiku. Vidi: Dona Kolar-Panov, "Ednostavni zadovoljstva – Kasandra i politika na vkus" u *Kulturen život*, 4. prosinca, 1997, s. 46-59.

foto: Sašo Stanojković, Slavoluk, projekt Skopje 2014.

samo ukusom ili pukom estetikom i da je njegov društveni utjecaj daleko širi, ako se, recimo, uzme u obzir broj "komentara" povodom svih važnijih "postova".

Osim kraćeg prikaza tih rasprava, u ovom tekstu analizirat ću moguće razloge zbog čega blogeri sve češće komentiraju nove vizualne promjene u javnim prostorima i medijima. Pokušat ću opisati utjecaj brojnih postova na kritičko korištenje slika u institucionalnoj vizualnoj kulturi, a vjerojatno i na stvaranje određene vrste agonističke vizualne *javne sfere*.⁵

Javni prostor, javna sfera i blogosfera

Chantal Mouffe pisala je o nemogućnosti ostvarivanja racionalnog konsenzusa u javnoj sferi: ona kaže da upravo to dogovorna demokracija nije u stanju uvidjeti.⁶ Odluka makedonskih vlasti o ulaganju u goleme, novopostavljene javne skulpture, spomenike, vjerske znamenitosti i slično, bez ikakve javne rasprave, zamijećena je u blogovima i prije početka projekta "Skopje 2014". Posebno je značajno blogersko osporavanje metalnog križa visokog 66 metara, koji je podignut na brdu Vodno u Skopju, u jeku etničkog sukoba 2001/2002. godine. Taj napadno osvijetljen križ podjario je mnoge mlade blogere da povedu raspravu o temama, kao što su moć vizualnih znakova i simbola, zloupotreba religije u sprezi s političkim oglašavanjem, vjerski sukobi i tako dalje.⁷

Postovi i komentari najčešće su bili podijeljeni na dvije nepomirljive skupine, za i protiv križa. Skupina koja je branila križ pozivala se na kršćanske i biblijske izvore, a uglavnom je koristila vjersku argumentaciju.⁸ Protiv gradnje križa upotrijebljeni su primjeri iz holivudskih filmova (na primjer, vrlo radikalna je bila površna usporedba s "plamenim križem" KKK-a) kao i politički argumenti. Međutim, obje strane u kritici su koristile vrlo slične argumente, iako je ta rasprava na početku bila kritika upućena politici kulture i onima koji donose odluke. Blogeri su često vodili kontradiktorne rasprave i upotrebljavali kontradiktorne argumente, pa su na kraju postale vrlo slične govoru mržnje protiv kojeg se cijela rasprava rasplamsala.

Na konferenciji "Prevođenje sebe" 2007. godine, većina argumenata u tim raspravama prikazana je vrlo afirmativno kao uspješno javno djelovanje. Radionica "Pluralizam nestabilnih identiteta – otvorena rasprava o blogiranju kao alternativni službene politike kulture" jedna je od prvih javnih radionica/rasprava o blogiranju u realnom vremenu, koja je organizirana s učešćem dva blogera: Žarka Trajanovskog (Zombifikacija) i Nikole Andonovskog (Schizochronia).⁹ Učesnici su čak predložili makedonskom Ministarstvu kulture da otvori posebnu liniju, pa i odjel za radove koji su nastali u tom mediju.

Rasprava koja je vrlo slična onoj o Vodno križu, s brojnim napadima na novu ulogu religije i moć neokršćana, odvija se upravo sada povodom grad-

⁵ Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (New York: Verso, 2000) s. 80–112.

⁶ Mouffe, *The Democratic Paradox*, 104.

⁷ Antiblog "10 pricini da se otstrafi krstot na Vodno", 10. prosinca 2006, zadnje učitavanje 11. travnja, <http://antipunkt.blogspot.com/2006/12/10.html>; Vuna "Raspnati pod krstot" 15. travnja 2006, zadnje učitavanje 10. travnja 2008. <http://vuna.blog.com.mk/node/16265>; Vuna. "Otstrafete gol!" 10. prosinca, 2006, zadnje učitavanje 12. travnja 2008. <http://vuna.blog.com.mk/node/58337>; Iacovibus "Krstot i Ajfelovata kula" 10. prosinca 2006, zadnje učitavanje 14. travnja 2008. <http://iacovibus.blogspot.com/2006/12/blog-post.html>; Istorija. "Za krstot na Vodno", 1. ožujka 2006, zadnje učitavanje 11. travnja 2008. <http://istoricar.blogspot.com/2006/03/blog-post.html>; Zombifikacija. "Gjavolska" rabota, 30. ožujka, 2006, zadnje učitavanje 11.

travnja http://jasnesumjas.blogspot.com/2006/03/blog-post_114368162731773175.html.

⁸ Tribun. "Kontraakcija: Mileniumski krst – Da se dovrši! Da se zastiti!", 10. prosinca 2006, zadnje učitavanje 12. travnja 2008. <http://tribun.blog.com.mk/node/58330>

⁹ "Translating the Self: Cultural Identities and Differences", Međunarodna konferencija o postkolonijalnim koncepcijama politike u kulturi, 26–27. siječnja 2007, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, u organizaciji Centra za vizualna i kulturalna istraživanja, kuratorica, dr. Suzana Milevska, Sudionici: Žarko Trajanovski (Zombifikacija) i Nikola Andonovski (Schizochronia). Vidi post: Schizochronia "Translating the Self", 26. siječnja 2007, zadnje učitavanje 10. travnja 2008. <http://schizochronia.blog.com.mk/node/65458>

nje crkve na glavnom trgu. Populističke odluke vladajuće konzervativne stranke VMRO, kako bi s najavom gradnje crkve na glavnom trgu priskrbila glasove birača, neizbježno je potpirila još jednu blogersku vatru. Međutim, na Antiblogu se barem može potpisati peticija, koja bi poslužila kao objektivan instrument kako bi se pokazao opseg slaganja ili protivljenja lokalnog stanovništva glede vladinih odluka o korištenju javnog prostora za gradnju vjerskih ili drugih zdanja, bez pristanka stanovništva i korisnika tog prostora. Stoga mislim da je pojava tih rasprava u blogosferi od iznimnog značaja. Ona potvrđuje da agonička demokracija može omogućiti pojavu neočekivanih medija i prostora i da nije isključivo rezervirana za rasprave visoke političke elite.

Medijski izvještaji koji su krivnju za nasilje svalili na studente, umjesto da ih hvale zato jer su imali hrabrosti da stanu iza svojih stajališta koja su obznanili, manipulirali su sposobnošću studenata da iskažu zajedništvo i pripadnost bez pozivanja na bilo koju političku opciju ili nacionalnost, a to je najviše smetalo Državi i njezinim medijima

Složene implikacije koje sam spomenula na početku i opća uloga društvenih medija u Makedoniji, mogu se objasniti ako uzmemo pojam *pripadnosti* Giorgia Agambena i pojam *pojedinačnosti* pripadnosti Ernesta Laclaua.¹⁰ Naime, Agamben i Laclau govore kako ne vjeruju u pojedinačnost pripadnosti. Međutim, njihova argumentacija je vrlo različita: za Agambena pripadnost je cjelovita i bezuvjetna, on kaže da *bilo koja singularnost* može predstavljati univerzalnu "pripadnost pripadnosti" odnosno "pripadnosti po sebi", a Laclau smatra da iako se univerzalnost ne može izjednačiti s bilo kojom pojedinačnošću, ona se ne može u potpunosti shvatiti bez pojedinačnog.¹¹

Stoga smatram da je bitno istražiti oscilacije između univerzalnosti – kolektivnih identiteta i pojedinačnosti, koje su očigledno relevantne za blogosferu, a bile su dovedene u pitanje tijekom studentskih demonstracija u Skopju. Htjela bih pokazati da su društveni mediji imali vrlo značajnu i višestruku ulogu u tim zbivanjima, zato jer ih nije mogla kontrolirati samo jedna skupina koja je sudjelovala u sukobu i da su bili otvoreni svim stranama, za njihove razne ciljeve, pa su stoga utjecali na oscilirajuću narav identiteta.

Među primjedbe u izvještaju o ispunjavanju 8 uvjeta, koji je priložen uz

preporuku Europske komisije za pristup Europskoj uniji, uvrštena je i oštra kritika zbog pomanjkanja medijske slobode govora u Makedoniji.¹² Jedna od najčešćih kritičkih opaski uz svaki od uvjeta govorila je o točnosti prenošenja informacija, koja je postala upitna, a uz nju je išla kritika monopolizacije i politizacije najvećih medija. Potpuno očekivano, ako uzmemo u obzir neobične napade na pravo studenata da protestiraju, koji su se pojavili u izvještajima elektronskih medija o događajima 28. 03. 2009. godine, a najčešće su emitirani na televizijskim stanicama Sitel i Kanal 5, koje su bliske Vladi i vladajućoj stranci VMRO-DPMNE, koja podržava gradnju crkve.¹³ Oprečno stajalište prikazano je u medijima, koji nisu povezani s Vladom, ili su povezani s opozicijskom strankom SDSM (Socijalistička demokratska unija Makedonije), koji su uvidjeli apsurdnost brutalnih napada na nenaoružane studente u demonstracijama.¹⁴

Ti događaji možda nisu bitni po kvantitetu (na prvim demonstracijama okupilo se manje od 150 studenata), ali su sigurno poboljšali javni diskurs i u društveni život Skopja unijeli novu kvalitetu – svijest o moći vidljive protu-zajednice. Tu je bitno spomenuti Facebook skupinu, Plostad sloboda (Trg slobode), koja je okupila brojne blogere, koji su međusobno komunicirali u virtualnom prostoru prije "pobune", a njihova komunikacija prodrla je u realni javni prostor tijekom tih zbivanja, na primjer kad se odvijao "Marš kocki" (demonstranti koje je organizirala skupina Trg slobode ismijavali su višekratno popločavanje glavnog trga).¹⁵

Medijski izvještaji koji su krivnju za nasilje svalili na studente, umjesto da ih hvale zato jer su imali hrabrosti da stanu iza svojih stajališta koja su obznanili, manipulirali su sposobnošću studenata da iskažu zajedništvo i pripadnost bez pozivanja na bilo koju političku opciju ili nacionalnost, a to je najviše smetalo Državi i njezinim medijima. Još ih je više zbulila činjenica da se ta skupina nije registrirala kao građanska nevladina udruga, nego samo kao Facebook grupa.

Bilo koja mogućnost za pregovore ili ozbiljnu raspravu između Vlade i skupine studenata (premda su njihove izjave punile sve medije) nije ni spomenuta. Pregovori su nužni kad jedna strana od druge traži pristanak kako bi ostvarila svoje ciljeve. Pregovori se od puke prisile razlikuju po tome da pregovaračke strane imaju barem teorijsku mogućnost veta ili povlačenja iz pregovora. Ali, samo u slučaju kad Država uvažava identitet pregovarača. Međutim, Država ni pod koju cijenu ne može tolerirati da pojedinačnosti formiraju zajednicu koja ne ističe svoj identitet, da se ljudi udružuju bez isticanja bilo kojeg uvjeta pripadnosti (pa čak u obliku jednostavne pretpostavke).¹⁶

Stoga se čini da je identitet ključan faktor za uvažavanje, pripadnost i pregovore o vlastitom identitetu, a pripadnost istom je ustvari poželjna i dobrodošla, dok razlika nije. Bilo koja pojedinačnost, koja želi promijeniti pripadnost po sebi, imati svoje bivanje-u-jeziku, pa onda odbacuje sve iden-

¹⁰ Vidi: Giorgio Agamben, *The Coming Community*, preveo Michael Hardt, Minneapolis, MN.: University of Minnesota Press, 1993, i Ernesto Laclau, "Power and Social Communication", *Ethical Perspectives* 7 (2000)2-3, s. 139-145.

¹¹ Laclau, "Power and Social Communication", s. 142.

¹² Izvještaj Vladi Makedonije podnesen 15. listopada 2009.

¹³ Sitel vijesti, "Studenti manipuliraju prosvjedima", 28. 03.2009, Sitel vijesti, http://www.youtube.com/watch?v=3ArDn9_WUNk; Kanal 5 vijesti, "Grupa studenata provocirala nasilje u režiji SDSM-a", 28. 09. 2009. <http://www.youtube.com/watch?v=qEdfZb6iGSE&feature=related>

¹⁴ A1 vijesti, "Teror nad demokracijom", 29. 03. 2009. <http://www.a1.com.mk/vesti/video.asp?Video=09/tepanje-28-03.wmv&VestID=106431>

¹⁵ Facebook grupa: Plostad sloboda, Marš kocki ; U subotu, 11. travnja 2009. Facebook grupa imala je 385 članova, 1.371 potvrdilo su sudjelovanje, 1.416 možda će sudjelovati, 2.749 nisu potvrdili, a 1.708 potvrdilo su da neće sudjelovati. Događaj je snimljen i postavljen na: <http://www.facebook.com/event.php?eid=82168370468#/video/video.php?v=164987835337&oid=89017711971>

¹⁶ Agamben, *The Coming Community*, s. 86.

titete i sve uvjete pripadnosti, postaje najveći neprijatelj Države.¹⁷

Globalizirani uvjeti u suvremenom društvu neizbježno teže hijerarhijskom sustavu pripadnosti, u kojem pripadnost određenoj zajednici, regiji, skupini ili udruzi nastaje prilagodbom pojedinačnih svojstava ili atributa te je onda temeljni uvjet za pregovore o vlastitom identitetu. Međutim, Giorgio Agamben kaže da se kod pripadnosti nema o čemu pregovarati: to je cjelovit i bezuvjetan "bitak po sebi", točnije rečeno "pripadnost po sebi".¹⁸

Sjetimo se da je za Agambena najvažnija odlika događaja na Tjenanmen trgu (od 14. travnja do 4. lipnja 1989. godine) bila relativna odsutnost konkretnog sadržaja u studentskim zahtjevima (osim zahtjeva za žalovanjem nad Hu Yaobangom, političarom koji se zalagao za reforme i borio protiv korupcije, a umro je 15. travnja). A to sve države ne mogu ni pod koju cijenu tolerirati, da "pojedinačnosti formiraju zajednicu bez isticanja identiteta", da njihovo udruživanje nije određeno bilo kojim uvjetom reprezentacije, kao što je nacionalni, politički, rodni ili neki drugi identitet.¹⁹

Pojam ljudskih prava koji je osmišljen tijekom Francuske revolucije bio je utemeljen u implicitnoj pretpostavci o homogenom društvu svog vremena, ali danas homogeno društvo u tom smislu ne postoji, zato jer bi za njega bila potrebna univerzalna koncepcija bez bilo koje pojedinačnosti, koju su Laclau i Agamben doveli u pitanje iz različitih perspektiva.

Danas, mnoštvo skupina koje se bune protiv opresivnih režima uspostavljaju razne međusobne odnose. Zanimljivo je da ih u borbi protiv dominantnog režima ujedinjava zajednička negativnost, kolektivno suprotstavljanje emancipacijskih subjekata. Određivanje emancipacijskih subjekata ili skupina ne prethodi borbi za emancipaciju. Kad se udruže razni politički čimbenici kako bi izrazili iste zahtjeve protiv opresivnog režima, pojavljuje se novo političko jedinstvo – "narod" kao ono što je u procesu borbe za emancipaciju diskurzivno konstruirano.

Ustvari, postoji neodložna potreba za borbom protiv legitimnih mogućnosti za pregovore o vlastitom položaju u društvu između te dvije radikalne suprotnosti, između univerzalnih "bilo kojih singularnosti" i "zasebnosti pripadanja", koja na kraju dovodi do beskonačnog procesa osciliranja. Stoga se čini da deteritorijalizirani subjekti žele zadobiti poziciju s koje će se u trajnom procesu pregovaranja o raznim pripadnostima uvažiti čak i mogućnost ne-pripadanja.

Agamben piše da "prijelaz od potencijalnosti na djelovanje, od općeg oblika na singularnost, nije događaj koji se jednom zauvijek ostvaruje, nego je beskonačan niz modalnih oscilacija".²⁰ U tom smislu, Gianni Vattimo kaže: "Živjeti u ovom pluralnom svijetu znači iskusiti slobodu kao trajnu oscilaciju između pripadnosti i dezorijentacije."²¹ Zajednica koja nastaje utemeljena je na nezamjetljivim oscilacijama bilo kojeg bića, koje je uvučeno u unutrašnje kretanje prema poznatom, prisnom.

Dakle, subjekt stremlji za pozicijom s koje će se u trajnom procesu pregovaranja o raznim pripadnostima uvažiti i potencijalnost *ne-pripadanja*. Tu se pozivam na kontingenciju i potencijalnost *ne-pripadanja*, u smislu Bartelbije-

foto: Sašo Stanojkovic, Ratnik na konju (Aleksandar Veliki), projekt Skopje 2014.

foto: Sašo Stanojkovic, Spomenik Cara Samoila, projekt Skopje 2014.

¹⁷ Agamben, *The Coming Community*, s. 87.

¹⁸ Agamben, *The Coming Community*, s. 11.

¹⁹ Agamben, *The Coming Community*, s. 85-87.

²⁰ Agamben, *The Coming Community*, s. 19.

²¹ Gianni Vattimo, *The Transparent Society*, preveo David Webb. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992, s. 10.

ve fraze "radije ne bih", kako bih dovela u pitanje premoć volje za pripadnošću nad potencijalnosti ne-pripadanja.²²

Ukratko, glavni problem makedonske internet demokracije (društvene mreže, blogosfera, itd.) jest da su blogiranje, Facebook, Twitter i tako dalje, dostupni samo vrlo ograničenoj skupini korisnika, koja se sastoji od pripadnika mlađe generacije, odnosno od kompjutorski obrazovanih i intelektualno naprednih pojedinaca, a oni nemaju utjecaj koji imaju političari i oni koji oblikuju politiku. Blogovi malobrojnih parlamentaraca, na primjer blog bivšeg glasnogovornika Vlade, Ivica Bocevskeg, predstavljaju rijetke iznimke blogova i internetskih stranica, koje vode politički utjecajne osobe.²³ Nedavno su stranice na Facebooku još nekih političara postale utjecajnije od blogova. Međutim, treba istaknuti da se i političari i blogeri koriste blogosferom i Facebook stranicom, kako bi promicali svoju političku aktivnost, pa u tom slučaju blogovi nužno postaju jedan od glavnih dostupnih medija za širenje političke moći, bilo da se radi o Vladi i vladajućoj koaliciji ili o opozicijskoj stranci.²⁴

Pokušala sam pokazati kako novi društveni mediji i društvene mreže, s

Danas, mnoštvo skupina koje se bune protiv opresivnih režima uspostavljaju razne međusobne odnose. Zanimljivo je da ih u borbi protiv dominantnog režima ujedinjava zajednička negativnost, kolektivno suprotstavljanje emancipacijskih subjekata

jedne strane, uvećavaju moć društvenih medija i daju nove argumente, koji podupiru širenje dogovornih identiteta u otvorenoj raspravi, a s druge strane sam pojasnila kako u određenoj mjeri dolijevaju ulje na vatru, koja se razbukala zbog oštre reakcije javnosti, pa je i Vladi sada olakšano da pronađe potrebne "argumente" kako bi sudski progonila čak i nenasilne demonstrante.²⁵ Međutim, osim činjenice da je fenomen blogiranja i korištenje interneta sada dostupan politici i političarima, on ipak pruža mogućnost javnosti da ospori tu moć i eventualno dovede u pitanje političke poteze Vlade. Dakle, iako se složiti da su virtualni i javni mediji i društvene mreže, prvi put ponudili javnosti sredstva i prostor za objektivno i kritičko sagledavanje. Društvene mreže koje sačinjavaju zahtjevnije blogerske zajednice i manje obavezan Facebook, postale su neslužbeni kontrolni mehanizmi, promatrači zbivanja na našem javnom vizualnom području i načina na koji vizualni fenomeni utječu na društvo, politiku i kulturu.

A to se ipak razlikuje od tvrdnje da je blogiranje postalo ravnopravan čimbenik u demokratskom procesu odlučivanja. Neki blogovi dobili su prostor u

foto: Sašo Stanojkovic, projekt Skopje 2014.

novinama i časopisima, isprva su tiskani bez dopuštenja, a zatim su uslijedili formalni pozivi, pa čak i honorari za blogere. A ipak, blogeri se još uvijek ne uzimaju ozbiljno kad Vlada priprema javne natječaje za bilo koji javni spomenik ili značajnije građevinske projekte, kao što je gradnja crkvi ili muzeja. Ako se uzme u obzir da dogovorni koncept demokracije podrazumijeva da odlučivanje treba biti kolektivno i rezultat, "dogovora o obavezujućim kolektivnim odlukama s kojima se određuju uvjeti za slobodnu javnu raspravu između jednakih, koji poštuju te odluke",²⁶ onda je jasno da glasovi buntovnih blogera u Makedoniji još uvijek nisu "jednaki" u procesu donošenja odluka.

Međutim, ako smatramo da se perspektiva kao što je "agonički pluralizam" razlikuje od dogovornog modela demokracije, zato jer "ukazuje na nemogućnost postizanja konsenzusa bez isključivanja" i "upozorava nas da se zavaravamo ako očekujemo uspostavljanje pune demokracije",²⁷ onda je jasno da su blogerske i društvene mreže u Makedoniji otvorile prvi javni prostor za bunt i demokratsko osporavanje, bez kojeg je nemoguća agonička pluralistička demokracija.

Jasno je da su u nekim lokalnim raspravama koncipirani intuitivni, ali vrlo značajni argumenti, koji se zalažu za tu neodložnost, iako možda nisu znali da se njihovi argumenti poklapaju s teorijama o reprezentaciji vizualne kulture. Na kraju bih zamijetila da je vrlo zanimljivo da su, pored drugih neodložnih i turbulentnih političkih pitanja, kao što su nacionalni identitet, etnički sukobi ili sukob s Grčkom o upotrebi imena Makedonija, pitanja o vizualnoj kulturi i pitanje o korištenju javnog prostora postale bitne sporne točke između različitih zajednica. Te zajednice sadržavaju stotine postova i komentara i rastu iz dana u dan, a zbog toga što makedonski blogeri koriste razne internetske portale i stranice, nije lako odrediti konkretan broj blogova u Makedoniji i na Balkanu.

S ENGLESKOG PREVEO MILOŠ ĐURĐEVIĆ

²² Negativni pojam *mogućnosti za ne*, koristim u smislu filozofskog pojma aporije između potencijalnosti i aktualnosti, koji je bio poznat u antičkoj i srednjovjekovnoj filozofiji. Vidi Giorgio Agamben, *Potentialities*, uredili i preveli Werner Hamacher i David E. Wellbery, uvod Daniel Heller-Roazen. Stanford (CA: Stanford University Press), s. 243-271.

²³ "Skopska vremena – Skopski vremenja", 13. ožujka 2007, 14. travnja 2008. <http://theskopjetimes.blog.com.mk/>. Ustvari, odluka Bocevskeg da 13. ožujka 2007. godine "zamrzne" svoj blog, kada je izabran za vladinog glasnogovornika, bila je proračunat potez: popularnost njegovog bloka na određeni način pomogla mu je da dobije prestižno mjesto, a izbjegao je izravan sukob između svoje pozicije u Vladi i svoje prakse na blogu.

²⁴ Primjer korištenja Facebook stranice za intenzivnu političku promociju je stranica Silvine Boneve, članice parlamenta vladajuće VMRO stranke: <http://mk-mk.facebook.com/silvanaboneva>. Uz njezine postoje objavljene su fotografije i video snimke s njezinih službenih putovanja i sastanaka.

²⁵ A1 vijesti, <http://www.a1.com.mk/vesti>

²⁶ Joshua Cohen, "Democracy and Liberty", u J. Elster (ur.) *Deliberative Democracy* (Cambridge, MA, Cambridge University Press, 1988), s. 186 (citirano u Mouffe, s. 87).

²⁷ Mouffe *The Democratic Paradox*, s. 104.

O KNJIGAMA I LJUDIMA

Igor Marković

Jezik je pratitelj Carstva koji omogućuje osvajačima da uče jeziku pokorene.

Antonio de Nebrija, *Gramática de la lengua castellana* (1492)

Početkom ljeta hrvatski su se mediji punih nekoliko dana (koliko je po novouspostavljenom medijskom standardu u kojemu se sve vijesti jednače po senzacionalizmu i moguće baviti se temom – bez obzira radilo se o građanskom ratu na nekom udaljenom kontinentu, domaćom milijunskom korupcijskom aferom ili predežom u javnosti trećerazredne kvazi-starlete) intenzivno fokusirali na jedan od nebrojenih “kostura u ormaru” hrvatske svakidašnjice devedesetih – tada vrlo pažljivo ignoriranih, minimiziranih ili zataškavanih u nadi da će protokom vremena (koje “liječi” sve) biti, jednom, i trajno zaboravljeni.

“Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj tijekom 90-ih” Ante Lešaje, knjiga o više-manje organiziranom uklanjanju “ne-hrvatskih” (što god to značilo) knjiga iz javnih knjižnica tako je zauzela svoje mjesto na listi (kojoj se kraja ne vidi) podsjećanja na uništavanja, razaranja, ubijanja, humana (i manje humana) preseljenja i ostale nepodopštine “mlade demokracije”, kako se tada tepalo šovinističkom režimu u nadi da će se pozivanjem na “mladost” opravdati sve nedemokratske i necivilizacijske incidente i slučajeve. Uništavanje knjiga (par milijuna komada, kako navodi Lešaje) svakako nije među najvećim niti najstrašnijim grijesima tuđmanizma, ali iznimno dobro pokazuje koji su to elementi na kojima je sustav uspostavljen i održavan.

Novo vrijeme i stare knjige

Knjige se (one “nepoćudne”), gotovo od trenutka kada su izmišljene i – uništavaju. Knjige koje, bilo zbog osobnog kaprica kakvog državotvorca, bilo zbog utemeljenije ideološke problematike ili samo jezika na kojemu su pisane ne odgovaraju eliti na vlasti masovno se zatiru zadnjih dvije tisuće godina. Što, ruku na srce, i nije sasvim neshvatljivo. Svatko je, posebno u posljednjih nekoliko godina sve agresivnije reklamokracije, barem jednom dobio u ruke neki od letaka s porukom “Mijenjamo asortiman – sve mora van!” Po istom principu, promjena, posebno radikalna promjena vlasti, sa sobom nosi i promjenu ideološkog asortimana i prateće infrastrukture: institucija, medija i... knjiga. Kao što nitko nije očekivao da bi se u izlozima knjižara i knjižnica socijalističke Jugoslavije kočepirala djela na primjer Kvaternika ili Budaka, tako bi bilo naivno očekivati da će se u višestranačkoj Hrvatskoj na najuočljivijim mjestima i dalje držati opusi Kardelja ili Marxa. Ono što (možda) ipak nije bilo za očekivati jest način na koji se s trenutno nepopularnom robom, ostatkom kolekcije prethodne sezone, u pojedinim slučajevima postupalo. Logično bi, i u skladu s praksom struke, knjige koje se manje traže, odnosno posuđuju pospremiti u kakvo zatvoreno skladište ili, ako im je fizičko stanje dovoljno loše – otpisati. Jedan je dio knjižnica i knjižničara tako i postupio, sukladno na koncu konca zdravom razumu. Možda je poneki od prekobrojnih i uistinu bezvrijednih pamfleta bez originalne ideje, bez literarne ili ikakve druge vrijednosti i završio u reciklažnom papiru, ali svakako je to učinjeno nakon stručne procjene i analize.

Problematičan je (i istovremeno simptomatičan) onaj dio knjižnica i ravnatelja/ica im, koji je bukvalno i nekritički, poput pomahnitalog histerika krenulo u

ilustracija: ŠKART

osobni križarski rat, na put i način koji im nije bio tako detaljno direktno naređen, već napomenut, natuknut kao moguć i poželjan: sve što je ćirilicom – van!; sve što je ekavicom – van!; sve što nije hrvatsko – van! Rezultat je, naravno i očekivano, bio jednako sumanut kao što je bila i akcija. Nekoliko je generacija (barem u nekim mjestima) ostalo zakinuto ne samo za doista upitne “pluralizme samoupravnih interesa” ili još upitnije ukoričene retke nejednake dužine Radovana Karadžića, već i za desetine i stotine ključnih djela suvremene misli prevedenih (ili objavljenih) na “pogrešnom standardu” ili u “pogrešnom gradu” – od Platona preko Edgara Morena i Marshala McLuhana, do Hašekovog Švejka ili Danila Kiša. Što s Andrićem, Ujevićem, Šimićem, pa čak i Matošem i njihovim “srbizmima” raspravljalo se beskonačno ali, na sreću, uglavnom su ostali pošteđeni, iako ne nužno ostavljeni na najvidljivijem mjestu. Ako se bestrzajnom haubicom borite protiv komaraca, sva je prilika da ćete se komaraca riješiti, ali da od kuće koju ste htjeli zaštititi neće baš puno ostati.

Stari jezici i nove države

Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo. Najveća kolekcija islamskih i otomanskih dokumenata i spisa (neki još iz jedanaestog stoljeća) u ovom dijelu Evrope, preko 150.000 rijetkih knjiga, preko milijun i pol knjiga, oko 600.000 svezaka periodike... Nakon ciljanog srpskog granatiranja preostalo je otprilike 10 posto, a snimke zgrade u plamenu obišle su zgroženi svijet.

Zadarski garnizon JNA. Šezdesetak je računala razbijeno sjekirama, a sve latinične knjige (bez obzira što je većina objavljena u Beogradu) spaljene su u dvorištu.

Pakrac. Vladičanski dvor i crkva Sv. Trojice, saborna, odnosno katedralna crkva Slavonske eparhije. Nakon što je hrvatska vojska u njoj uspostavila zapovjedništvo spaljena je u dvorištu zbirka starih spisa, prema nekima mjerljiva jedino s onom Matice srpske u Novom Sadu.

Korčula. “Knjige u kontejneru”. Milan Kangrga i *Feral Tribune* na sudu, i presuda (beskrajno skandaloznija no sam čin uništavanja) kako se radilo o kleveti, jer nije naglašena formalna razlika između spaljivanja i bacanja knjiga u kontejner.

Detalji se ova četiri (a dalo bi ih se nabrojati mnogo više) primjera razlikuju, ali osnovna namjera i pristup je navlas isti. Jezik, a posebno pisana riječ sve-

dočanstvo je prošlosti. Nacionalne, etničke, političke... Da bi se uveo novi jezik (Orwellov "novogovor") treba koliko je to god moguće stari diskreditirati i izbaciti iz upotrebe, proskribirati i marginalizirati. Da bi se uspostavila nova nacionalna država (što je u Evropi krajem drugoga milenija besmisao po sebi), valja nacionalne (i etničke) predznake i označitelje "naše" strane učiniti posebnima, jedinstvenima i različitim (čak i kada se to čini nasilno, umjetno i suprotno vlastitoj tradiciji!), a one "njihove" koliko je to god moguće denuncirati, diskreditirati i izbaciti iz javnosti – bilo "humano", bilo grubom fizičkom silom. Iz toga logično slijedi da se, osim ljudima (kako onim "njihovima", još više onim "našima") nužno treba pozabaviti i jezikom, pa posljedično i knjigama. Jer... teško je pozivati se na "povijesne granice" ili "činjenice" ili "vjekovne prostore" ako postoje zapisi, rukopisi ili knjige deset, pedeset ili dvjesto godina stari koji govore nešto drugo. Odatle je i planirano rušenje spomenika, zaoravanje grobova, spaljivanje knjiga i ubijanje ljudi u skladu s političkim ciljevima. Moralno i etički teško obranjivo, ali realpolitički objašnjivo.

Tiha većina i teror manjine

Daleko ozbiljniji problem gore navedenih primjera nije u "nalogodavcima", niti u poluludim vlastodršcima i ratnim zločincima – s takvima se društvo prije ili kasnije ipak obračuna. Problem je ono o čemu je (uz ogromne kritike) govorila Hannah Arendt povodom suđenja Eichmanu. Ili ono o čemu je pisao Eugene Ionesco (uz ogromne kritike) povodom Staljinove smrti. Banalnost zla, po Arendt, odnosno paradoks banalnog, malog, sitnog činovnika-izvršioca, "normalnog" građanina koji samo sluša naredbe i poštuje zakone, ne razmišljajući o njihovom značenju ili karakteru u konačnici čineći ekstremno zlo. Odnosno, po Ionescu, nije niti isključivi niti najveći krivac "veliki vođa", već bezbrojni mali Staljini u sovhozima i kolhozima koji su mučili, ubijali i zlostavljali stotine i tisuće, i koji su direktnije odgovorni za nezamislive patnje no što je to uopće mogao biti samo jedan čovjek. Pa bio on i Staljin. Ili Berija. Ili, na kraju krajeva, Tuđman ili Milošević.

Problem je to s dva lica – jedno je ovjekovječeno 1945. kada su njemačke građane američki vojnici natjerali da hodaju pored brda polumumificiranih i izobličanih lešina iz Mauthausena i drugih logora smrti i koji su svoju šutnju i prista-

janje uz režim obrazlagali sintagmom "nismo znali", iako se smrad logora mogao osjetiti, kažu očevici, na više desetaka kilometara. To je strana problema "šutljive većine", onih koji konformistički (iz straha ili čak i bez razmišljanja) pristaju da im se pod prozorom odvijaju bilo kakvi zločini sve dok se "njih" ne dira. A upravo taj konformizam ograničava pa i gazi one najvrednije mogućnosti slobode (u ime koje se, navodno, sve rečeno i događalo), lišavajući najveći broj ljudi njihovih vlastitih vrijednosti i čineći ih jednoobraznim, inertnim i ravnodušnim. Ako uz to sloboda, koja je na izgled data, ne povlači za sobom neke druge vrijednosti, već samo donosi neprijatan osjećaj odgovornosti, onda je i najveći broj "običnih ljudi" spreman odreći se i mogućnost vlastitog opredjeljenja zamijeniti za materijalne udobnosti. U takvom vremenu je i demokracija najefikasniji sistem dominacije, a sloboda se, kao što je to isticao Marcuse, uspostavlja kao konformna, uhodana demokratska nesloboda.

S druge strane, svi oni "mali Tuđmani", "mali Miloševići", "Hitleri iz našeg sokaka", svi oni "katolici veći od pape", "poturice gori od Turaka", sve one desetine i stotine prerenih činovnika i pojedinaca koji su vlastitu poziciju i sigurnost, vlastitu pripadnost i identitet osiguravali i opravdavali "poštivanjem zakona", "nužnošću trenutka", uvijek na uštrb drugih, različitih, "nepoćudnih" (knjiga, ljudi, naroda... u osnovi je svejedno) onaj su nužni, iako manjinski dio bez kojega se najveći i najmasovniji zločini u ljudskoj povijesti ne bi mogli ostvariti.

Kao što je devet desetina ledenjaka pod vodom, integralni njegov dio s onom jednom desetinom koja štrči iznad, tako je i devet desetina konformističke većine integralni društveni dio one jedne, agresivnije, revnije desetine kojima se, naknadno i ponekad, može pripisati direktnija odgovornost. Međutim, strukturna suradnja i prepletenost ova dva dijela društva nužno širi suučesništvo i suodgovornost na čitavo društvo. Oni koji su bacali knjige u kontejnere i oni koji su okretali od toga glavu, oni koji su izbacivali ljude iz stanova i oni koji su se pravili da se to događa "negdje drugdje", oni koji su ubijali starce i oni koji su zaključivali da se "to njih ne tiče" ... samo su različiti stupnjevi (ili iskazi) istoga, ranije postavljenog problema.

Ali, na kraju krajeva, sve to nije ništa nova. I o svemu tome pišu brojne knjige. Pa, nije li onda "normalno" da ih se u toj mjeri i s tolikom strašću uništavalo?

221. p.n.e

Qin Shi Huangdi, prvi car dinastije Qin, po dolasku na prijestolje naredio je uništavanje svih povijesnih i filozofskih knjiga, s posebnim naglaskom na Konfućijeva djela. Znanstvene i matematičke, pak, bile su pošteđene.

IV stoljeće

Rimski imperator Konstantin nakon legalizacije kršćanstva naredio je uništavanje odabranih naslova klasične grčke filozofije (pod prijetnjom smrću) za koje je smatrao da su štetne po njegovu novoprihvaćenu religiju.

391/642.

Aleksandrijska biblioteka, središte helenističkog znanja i najveća knjižnica antičkog svijeta više je puta (djelomično) spaljivana. Dva najveća paleža dogodila su se 391. prema naredbi rimskog cara Teodozija po proglašenju kršćanstva državnom religijom i 642. nakon što je arapska vojska porazila ostatke bizantske kod Heliopolisa.

XVI stoljeće

Tijekom španjolskog osvajanja Latinske Amerike, katolički misionari sustavno su uništavali svaki trag majanskih zapisa. Iznimno posvećeni toj aktivnosti, bili su i iznimno uspješni – danas su sačuvane svega 4 knjige poznate kao Dresden Codex, Paris Codex, Grolier Codex i Madrid Codex.

1559.

Za pontifikata Pavla IV, Sveta Inkvizicija je uspostavila "Index librorum prohibitorum" (popis zabranjenih knjiga), odnosno listu naslova koji su, po njihovom mišljenju, heretički, obsceni ili na-

U DOBROM DRUŠTVU

drugi način suprotni učenju Svete Crkve. Neki autori procjenjuju da je do 1966., kada je Index formalno ukinut, uništeno više knjiga no što ih je do uspostave Indexa uopće objavljeno.

1650.

"The Meritorious Price of Our Redemption" Williama Pynchona, prva je knjiga javno spaljivana u SAD-u (tada još 13 engleskih kolonija), zbog otvorene kritike puritanizma, a do danas su preživjela svega 4 primjerka originalnog izdanja. Slijedili su brojni drugi naslovi prije no se prešlo na, daleko efikasnije, spaljivanje ljudi.

1933.

Više od 20.000 knjiga židovskih, anti-njemačkih i drugih nepoćudnih autora spaljeno je 10. svibnja na velikoj lomači ispred berlinskog sveučilišta. Slične aktivnosti odvijale su se i u drugim njemačkim gradovima i nastavile idućih dana, da bi se u idućih desetak godina proširile čitavom Evropom kao preliminarne aktivnosti u "konačnom rješenju".

1952.

Senator Joseph McCarthy, predsjedatelj Stalnog pododbora Senata SAD za istrage odgovoran je za zabranu (i u velikom broju slučajeva uništavanje na licu mjesta) više od 30.000 knjiga tzv. komunističkih autora (njihovih simpatizera ili samo njihovih poznanika) iz američkih državnih ureda i diplomatskih predstavništava diljem svijeta.

PREKO PARADIGME GODO

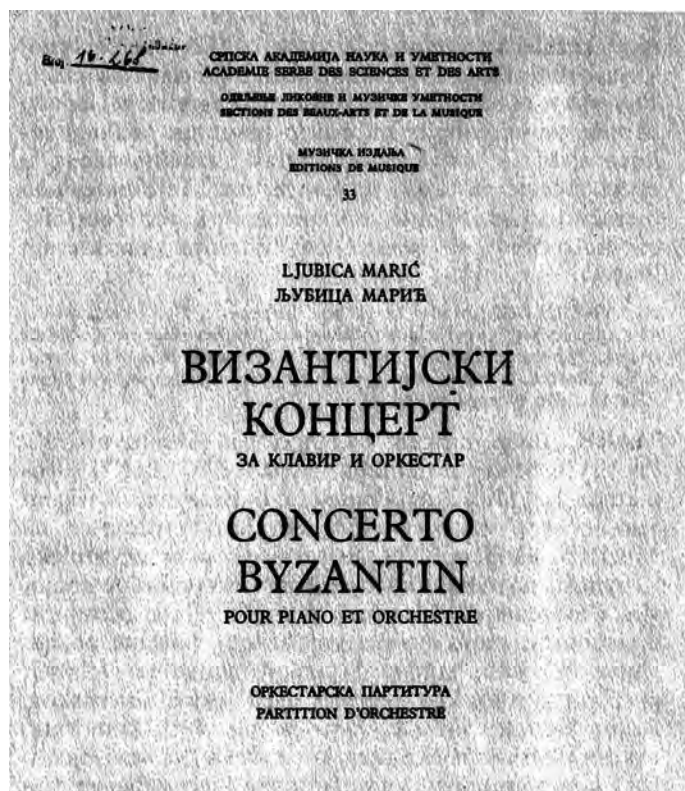
Miško Šuvaković

Traumatični *Godo*: strah od praznine

Uspostavljanje socijalističkog modernizma se odvijalo u političkim borba-
ma između konzervativnih i liberalnih snaga u komunističkoj partiji Jugoslavi-
je i Srbije. Odnosno, vodile su se borbe između konzervativnih i liberalnih stru-
ja u kontekstu nove kulturalne birokratije koja je nastajala sa uspostavljanjem
socijalističkog samoupravljanja i njoj odgovarajućeg socijalističkog moderniza-
ma. Socijalistički modernizam je nastajao sa odlikama *sublimnog modernizma*
u kojima su se spajale, često, kontradiktornom eklektičnom praksom socijali-
stičke teme, nacionalni mitski motivi i modernistički izrazi. Socijalističke teme
su dovedene do univerzalnih vitalističkih simbola koji su vizuelno zastupale
koncepte života, rađanja, borbe, smrti, stradanja, žrtvovanja, otpora, obno-
ve, mladosti, heroizma itd. Vitalistički simboli su funkcionisali kao označitelji
anticipiranja pozitivnog smisla nove i emancipovane socijalističke zajednice.
Sa utvrđivanjem socijalističke države došlo je, takođe, do političkog procesa
kojim se radikalni status radničke klase kao revolucionarne predvodnice druš-

tva preobrazio u „jugoslovensku socijalističku naciju“ i, zatim, socijalistička
jugoslovenska nacija je postala zbir socijalističkih naroda i narodnosti unutar
socijalističke federativne Jugoslavije. Polemika između srpskog političkog
radnika i romanopisca Dobrice Ćosića i slovenačkog revolucionara i teoretičara
književnosti Dušana Pirjevca govorila je o konfliktnom procesu državotvornog
preuređenja radničkog u jugoslovensko i, zatim, narodno socijalističko druš-
tvo unutar složene multinacionalne federacije.¹ Dubinskim preobražajem je
stvaran postrevolucionarni identitet „socijalističkog radnog naroda“.

**Direktni i nedvosmisleni apologetski stav i
izraz karakterističan za socijalistički realizam
je zamenjen ili, tačnije, modernizovan
„apstraktnim simboličkim znanjem“**

Referiranje ka nacionalnom i narodnom kao osnovi socijalističkog je u
umetnosti i kulturi vodilo ka uvođenju arhetipskih, mitskih i folklornih ele-
menata u umetničke produkcije. Pesnik Vasko Popa je u zbirci pesama *Kora*
(1953) anticipirao modernističke reartikulacije slovenskog mitskog značenja
i transpozicije kosmogonijskog ljudskog odnosa prema svetu u urbani govor
pesnika. Slikar Petar Lubarda je crnogorsku i srpsku narodnu mitologiju pre-
obrazio u visokomodernistički ekspresionistički izraz: *Kletva* (1951), *Guslar*
(1952), *Konji* (1953), *Kosovski boj* (1953). Jedan od vodećih slikara socijali-
stičkog realizma Boža Ilić je izveo monumentalno ekspresionističko slikarsko delo
sa referencama iz nacionalne srpske istorije *Boj na Čegru* (1956). Kompozitorka
Ljubica Marić je muzičkim referencama ka duhovnoj muzici u delu *Vizantijski
koncert za klavir i orkestar* (1959) iz ciklusa *Muzika Oktoiha* izvela transpoziciju
srpske crkvene muzike u kontekstu modernog tonskog iskaza.²

Esejista i dramski pisac Borislav Mihajlović Mihiz je napisao dramu *Ba-
nović Strahinja* (1963) u kojoj je temu iz srpske srednjevekovne istorije i epike
preradio razvijanjem nacionalnog i intimnog u podtekstualnom odnosu pre-
ma savremenom društvu.³ Arhitekta Bogdan Bogdanović je postavio teoriju
i praksu moderne arhitekture na socijalističkom modernističkom arhaiskom,
mitski i arhetipski orijentisanom stvaralaštvu, pre svega, na arhitektonskom
izvođenju memorijalnih spomenika: *Nekropolis* u Leskovcu (1964, 1968-71).⁴

¹ Dobrica Ćosić, „O savremenom nesavremenom nacionalizmu“, Delo br. 12, Beograd, decembar 1961, str. 1400-1426; Dušan Pirjevec, „Slovenstvo, jugoslovenstvo i socijalizam“, Delo br. 1, Beograd, januar 1962, str. 9-30; i Latinka Perović, „Kako su se izražavali različiti politički interesi u Jugoslaviji? Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca 1961/1962. godine“, Dijalog povjesničara / istoričara, Zagreb, 1984, str. 189-209.

² Melita Milin, „Ljubica Marić: *Vizantijski koncert* za klavir i orkestar (1959)“, u „Arhaizacija muzičkog izra-
za“, iz *Tradicionalno i novo u srpskoj muzici posle drugog svetskog rata* (1945-1965), Muzikološki institut

SANU, Beograd, 1998, str. 136-142.

³ Petar Marjanović, „Netko bješe Strahinjiću Bane (Borislav Mihajlović Mihiz: *Banović Strahinja*, 1963)“, iz *Srpski dramski pisci XX stoleća*, Matica srpska Novi Sad, FDU Beograd i Akademija umetnosti Novi Sad, 1997, str. 170-183.

⁴ Bogdan Bogdanović i Dušan Đokić, „Povodi za jedan razgovor o značenju arhitekture“, *Umetnost* br. 37, Beograd, 1974, str. 31-45.

Petar Lubarda, *Okamenjeni guslar*, ulje na lesonitu, 87x68cm, (1952)

Ovi primeri iz različitih umetnosti su stvorili kontekst za uspostavljanje visko-modernističkog kanona za „sublimni socijalistički modernizam“. Novi kanon je zamenio kanon politički utilitarnog socijalističkog realizma i međuratnog estetizovanog intimizma obećavajući polje slobodnog stvaralaštva kao izraza retorički naglašenog socijalističkog samoupravnog humanizma. Direktni i nedvosmisleni apologetski stav i izraz karakterističan za socijalistički realizam je zamenjen ili, tačnije, modernizovan „apstraktnim simboličkim znanjem“ koje na razini *opšteg intelekta* novog društva zastupa univerzalne, idealne i slobodne estetske vrednosti koje su posrednici socijalističkog i narodnih identiteta.

Istovremeno praksama stvaranja visokog socijalističkog modernizma i njegovog smislom ispunjenog estetizma došlo je do pojava kritičkog, de-

struktivnog, brutalnog i estetski ispražnjenog modernističkog stvaralaštva. Izraz i težnja „ka nultom stupnju izraza“ ili „groteskom provociranju sublimnog modernizma“ odigravalo se u slikarstvu, teatru, prozi i filmu. Paradigmatički primer je svakako *slučaj Godo* koji se odigravao između 1953. i 1956.⁵

***Godo* je bio jedan od bitnih događaja beogradske kulturalne i umetničke scene sredine pedesetih godina. *Godo*ova bitnost proizlazi iz direktnog i nedvosmislenog suočenja sa poetikom praznog i odsutnog koja je bila u potpunoj suprotnosti sa dotadašnjim razumevanjem smisla visoke umetnosti u srpskoj modernističkoj tradiciji**

Samuel Beket (Samuel Beckett) je dramu *Čekajući Godoa* (*En Attant Godot*) pisao između 1948. i 1949. godine, a rukopis je objavljen 1952. godine.⁶ Prema Feliksu Pašiću, postoje brojne beogradske priče o tome ko je prvi video i doneo informacije o Beketovom *Godou*.⁷ Spominje se da je pesnik Dušan Matić video Blenovu režiju *Godoa* u Ženevi 1953. Spominje se da je Beketov tekst donela rediteljka Soja Jovanović. Spominju se kao vesnici o Beketovom delu Borislav Mihajlović Mihiz i Radomir Konstantinović. Po Sveti Lukiću⁸ dramaturški rad na Beketovom tekstu je započeo u zimu 1954. ili 1955. Reditelj Vasilije Popović je rukopis drame *Čekajući Godoa* ponudio za izvođenje Beogradskom dramskom pozorištu. Uloge su podeljene tako da je Ljuba Tadić trebalo da glumi Vladimira, Mihajlo Paskaljević Estragona, Rade Marković Poca, Mića Tomić Lakija i Rastislav Jović Dečka. Scenografiju je radio slikar Stojan Ćelić. Nakon zabrane posle trećeg izvođenja predstave Žana Anuja (Jean Anouilh) *Bal lopova* u Beogradskom dramskom pozorištu 1952. godine, došlo je do odluke da se ne izvede javna premijera *Godoa*, već da bude izvedena zatvorena proba bez publike. Druga postavka *Godoa* je izvedena u privatnom prostoru ateljea slikara Miće Popovića, verovatno, u proleće 1955. *Godo* u ateljeu Miće Popovića je označio simbolički mitski trenutak promene beogradske kulturalne javne sfere. Javno izvođenje *Godoa* se odigralo u Ateljeu 212 u ponedeljak 17. decembra 1956. godine. Režija je bila Vasilija Popovića, a podela uloga kao i u prethodnim verzijama.

Godo je bio jedan od bitnih događaja beogradske kulturalne i umetničke scene sredine pedesetih godina. *Godo*ova bitnost proizlazi iz direktnog i nedvosmislenog suočenja sa poetikom praznog i odsutnog koja je bila u potpunoj suprotnosti sa dotadašnjim razumevanjem smisla visoke umetnosti u srpskoj modernističkoj tradiciji. Estetizam je određivao horizonte umerenog intimističkog modernizma, pre svega, likovnu i književnu tradiciju, u Srbiji između dva svetska rata. Buržoaski estetizam je doživljen kao temelj umetničkog stvaranja i oblikovanja dela za sebe i po sebi. Idealitet autonomije

⁵ Feliks Pašić, „Kako smo čekali Godoa“, iz *Kako smo čekali Godoa / Kad su cvetale tikve*, Bepar Pres, Beograd, 1992, str. 7-49.

⁶ Samuel Beckett, *En Attant Godot*, Edition de Minuit, Paris, 1952. Englesko izdanje je objavljeno 1954. Srpsko izdanje: Samjuel Beket, *Čekajući Godoa*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964.

⁷ Feliks Pašić, „Prolog: Čekajući Godoa u Parizu i na putu za Beograd“, u „Kako smo čekali Godoa“, iz *Kako smo čekali Godoa / Kad su cvetale tikve*, Bepar Pres, Beograd, 1992, str. 7-9.

⁸ Sveta Lukić, *Preko granica*, Svjetlost, Sarajevo, 1984, str. 83.

umetnosti je postavljen kao kanonska vrednost. Socijalistički realizam je, naprotiv, bila umetnička praksa koja je u svim aspektima bila povezana sa instrumentalnim i apologetskim iskazivanjem dijalektičkog revolucionarnog smisla. Socijalistički modernizam je, zatim, nastajao kao umetnost koja je dosegla dijalektiku modernističke autonomije umetnosti, mada je zadržala apstraktne, potencijalne ili sugestivno obećane reference ka socijalističkom smislu i razotuđenju karakterističnom za socijalistički humanizam.

Beketovo delo *Čekajući Godoa* bilo je u potpunosti suprotno svim ovim poetičkim modelima – bilo je prazno, lišeno građanskog ali i levičarskog smisla, ponuđeno kao delo koje na hladan i neutralan način realizuje samo prisutnost otuđenja: prazninu, odloženost i neostvarenost/neostvarljivost. Slobodan Selenić je, na primer, karakter *Godoa* opisao sledećim rečima:

U Beketovom *Godou* šest puta se ponavlja sledeći dijalog:

ESTRAGON: Hajdemo

VLADIMIR: Ne možemo.

ESTRAGON: Zašto ne možemo?

VLADIMIR: Čekamo Godoa.

To što ne mogu da odu i što čekaju Godoa koji nikada neće doći izvor je svekolike tragedije u ovom Beketovom delu. Međutim, kada ovaj dijalog čujemo drugi put, mi ga osećamo kao apsurdan, treći put je već smešan, a zatim i smešan i apsurdan mada najeksplicitnije izražava ništavilo življenja, obesmišljenost čovekovih napora da pronađe smisao.⁹

Karakteristično je za Beketa da nema unutar dela ili u naslovu dela, barem, implicitne interpretacije koja umetničkom delu daje smisao u kontekstu humanističkih i estetičkih ili etičkih očekivanja. Postoji jasno odvajanje od kartezijnaskog¹⁰ poretka razumevanja dramskog tj. umetničkog dela kao „forme života“. Ne uzima se, takođe, u obzir „proizvodnja bića iz bitka“¹¹ što je bio usmeravajući cilj i buržoaskog i socijalističkog humanizma. Beketovo poništavanje *proizvodnje bića iz bitka* suočava čitaoca/gledaoca sa prazninom koja se iz perspektive socijalističkog humanizma morala doživeti kao „pervertiranje proizvodnje bića“. Polemike, kritike i odbrane Beketovog dela, zato, nisu bile vođene prepoznavanjem neprijateljskog ili nepodobnog sadržaja, već zbunjenošću pred delom koje nema poruku, poduku ili transparentnu referencu ka istini ljudskog. Čudesni događaj pervertiranja proizvodnje bića na sceni obeležiće upis paradigme *Godoa* u kontekst beogradske kulture i inicirajuće liniju „grotesknog teatra“, ali i prozni parodizam, ali i egzistencijalističko/brutalno figurativno slikarstvo, te učinke izvesnih crnotalasnih filmova.

U srpskom teatru je došlo do razgradnje modernističkog estetizma razradama paradigme *Godoa*.

U ranim delima¹² Aleksandra Popovića *Ljubinko i Desanka* (1964) ili *Razvojni put Bore Šnajdera* (1967), te delima Dušana Kovačevića *Maratonci*

Čekajući Godoa, režija: Vasilije Popović. Atelje 212, Beograd, (1956)

Kada su cvetale tikve, režija: Boro Draškić, Jugoslovensko dramsko pozorište, Beograd, 1969.

⁹ Slobodan Selenić, „Beket i Jonesko“, iz *Dramski pravci XX veka*, Umetnička akademija u Beogradu, 1971, str. 42.

¹⁰ Alain Badiou, *Company*, Calder Publishers, Richmond, 1996, str. 75-76.

¹¹ Vanja Sutlić, „Temeljno otuđenje“, u „Bit čovjeka i njeno otuđenje u građanskom svijetu“, iz *Bit i*

suvremenost / S Marxom na putu k povijesnom mišljenju, IP Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, str. 30.

¹² Petar Marjanović, „Rani radovi venconosca / Aleksandar Popović: *Ljubinko i Desanka* (1964) ili *Razvojni put Bore Šnajdera* (1967)“, iz *Srpski dramski pisci XX veka*, Matica srpska Novi Sad, FDU Beograd i Akademija umetnosti Novi Sad, 1997, str. 207-222.

Mića Popović, *Autoportret sa maskom*, ulje na platnu 91x76cm, (1947)

Bogoljub Jovanović, *Nema za Rajka kapa*, bajc na papiru 23,5x32cm, (1955)

trče počasni krug (1973) ili *Balkanski špijun* (1983)¹³ paradigma *Godoo* se iz antikartezijanskog, ali ipak apstraktnog Beketovskog gesta modifikovala u lokalizovani žargonski¹⁴ narativ beogradske periferije, srpske palanke¹⁵ i sudbinski zatvorenog prostora Balkana. Ispražnjeni jezik Beketa je kao „novi označitelj“ uveden u populistički žargon koji je transponovan u elitni diskurs modernizma, te, obratno, elitni diskurs modernizma je pretvoren u populističke kontradikcije i paradokse svakodnevnog opštenja. Beketovo „apstraktno beskućničko dramsko znanje“ biva prevedeno u konkretne kontekste „periferijskog“ i „provincijalnog“ socijalizma (Popović) ili u konkretne kontekste „građanske pervertirane nostalgije“ i „sivog socijalizma“ (Kovačević). Reč je o paradigmi *Godoo* kao „označitelju“ koji prima potencijalna značenja povezana sa lokalnim kontekstima kriza ili neostvarenosti, odnosno, razočaranosti socijalističkim postrevolucionarnim samoupravnim modernizmom. U potpunosti je, ipak, destruisan normativni karakter visokog i elitističkog modernizma – suočenjem sa infantilnošću prevrtljivog žargona (Popović) i sofisticiranim mnogostrukim referencama „tradicionalnog zapleta“ na aktuelnu dnevnu politiku i socijalistički život (Kovačević).

Za razliku od Popovića i Kovačevića, na primer, sličnu pervertiranu atmosferu „otuđenja u socijalizmu“ je postigao izvan *godoovske paradigme* u

realističkom dramskom obrascu Dragoslav Mihajlović komadom *Kada su cvetale tikve*¹⁶. Dramski komad je nastao iz Mihajlovićevog romana objavljenog 1968. godine. Mihajlović se suočio sa prikazivanjem golootočke traume unutar socijalističke Jugoslavije nudeći humanistički nostalgичni glas za „pravim životom“. Pravi život je dočaran žargonima i topologijama periferijske mitologije. Jedan od ključnih političkih „bodova“ ovoga komada je raslojavanje jugoslovenske radničke klase opredeljivanjima za SSSR ili za nezavisni jugoslovenski put u socijalizam. Izjava oca glavnog junaka bokserškog šampiona Ljube, koji dolazi sa Golog otoka gde je bio zatvoren kao informbiroovac, ponudila je dramatični kôd političke kritičke intervencije: „Jer ja sam ... Gori su nego Nemci ... Ja znam da je on otišao zbog mene“¹⁷. Mihajlović je, takođe, ponudio potencijalnosti nostalgичne razgradnje „titoističkog komunističkog identiteta“ podtekstualnim evociranjem izvornog „boljševičkog identiteta“. Komad *Kada su cvetale tikve* igran je u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u Beogradu 6, 7, 10, 13. i 22. oktobra 1969. godine. Predstavu je režirao Bora Drašković, a glavne uloge su glumili Miša Janketić, Ljubiša Jovanović, Ljuba Tadić, Ljiljana Krstić i dr. Umetničko veće JDP-a je donelo odluku da se predstava skine sa repertoara 25. oktobra 1969.

¹³ Petar Marjanović, „Šarm komediografa bez milosti / Dušan Kovačević *Maratonci trče počasni krug* (1973) ili *Balkanski špijun* (1983)“, iz *Srpski dramski pisci XX veka*, Matica srpska Novi Sad, FDU Beograd i Akademija umetnosti Novi Sad, 1997, str. 271-284.

¹⁴ Theodor W. Adorno, *Žargon autentičnosti / O nemačkoj ideologiji*, Nolit, Beograd, 1978.

¹⁵ Radomir Konstantinović, *Filozofija palanke*, Treći program RB, Beograd, 1969.

¹⁶ Petar Marjanović, „Nostalgичni osvjetnik s periferije grada / Dragoslav Mihajlović *Kada su cvetale tikve* (1969)“, iz *Srpski dramski pisci XX veka*, Matica srpska Novi Sad, FDU Beograd i Akademija umetnosti Novi Sad, 1997, str. 223-235.

¹⁷ Feliks Pašić, „Kada su cvetale tikve“, iz *Kako smo čekali Godoo / Kad su cvetale tikve*, Bepar Pres, Beograd, 1992, str. 89.

Paradigma Godo u slikarstvu: od praznog preko brutalnog do disiminacijskog

U slikarstvu je „paradigma Godo“ anticipirana slikom Miće Popovića *Autoportret sa maskom* (1947). Funkcija maskiranog lica nije u rodnoj igri izvođenja ambivalentnog identiteta, već je povezana sa kritičkom distancom prema dvostrukom moralu unutar socijalističkog društva. Maska je znak društvene ambivalentnosti zabranjenog, dozvoljenog, prihvaćenog, odbijenog ili licemerno-apologijskog u socijalističkom društvu. Maska tj. maskirano lice nije dato kao eksplicitna poruka, već pre kao neka vrsta alegorijskog „političkog rebusa“ kojim se markira i provocira „političko nesvesno“ revolucionarnog – realnog socijalizma. Mića Popović je kao slikar, redatelj i pisac bio sklon uspostavljanju netransparentnog¹⁸ odnosa između vizuelnog prizora unutar slike slikarstva i verbalnih tekstova (intriga, žargona, podrazumevanja) njemu aktuelnog društvenog okruženja. Time je stvarao sliku-rebus: *Autoportret sa maskom* je bio takav složeni rebus kojim je provocirano „političko nesvesno“ socijalističkog društva:

Političko nesvesno nema samo 'ideološki oblik' u užem smislu poimanja ideološkog kao 'greške ili iluzije'. Političko nesvesno uključuje i podrazumeva sumu onih teškoća, prepreka, ograničenja koje čine da čovek ne uspeva *do kraja* da pronikne u realnost oblika i vidova istorijskog postojanja, materijalne i duhovne proizvodnje. Reč je o alijeniranom mišljenju, otuđenom skupu predstava, ili kako Marks kaže 'iskrivljenom jeziku stvarnog sveta'.¹⁹

Mihajlović se suočio sa prikazivanjem golootočke traume unutar socijalističke Jugoslavije nudeći humanistički nostalglični glas za „pravim životom“. Pravi život je dočaran žargonima i topologijama periferijske mitologije. Jedan od ključnih političkih „bodova“ ovoga komada je raslojavanje jugoslovenske radničke klase opredeljivanjima za SSSR ili za nezavisni jugoslovenski put u socijalizam

Slika je bila i ostala prva prava inverzija socijalističkog realizma – figurativno naličje bez interpretacije koje je otvoreno naknadnom tumačenju, iščitavanju neprisutnog smisla.

Namerno ili nenamerno je „godoovština“ razrađivana modelima brutalizma i kritičke figuracije u pedesetim i ranim šezdesetim godinama. Paradigma *Godo* je prenesena u polje slikarstva iz sasvim različitih razloga. Iz razloga protivljenja komunizmu ili razočarenja u birokratizovani komunizam. Bogoljub Jovanović i Igor Vasiljev su, na primer, dolazili iz društvenih građanskih slojeva koji su bili izloženi represiji nove komunističke vlasti.

Aleksandar Luković, *Govornik*, ulje na platnu 120x160cm, (1959)

Lazar Vujaklija, *Na šalteru*, ulje na platnu 86x100cm, (1955)

Jovanović je bio slikar građanske klase u socijalističkim uslovima koji je grotesknim modernizmom označavao traumatičnu atmosferu novog društva. Slike Bogoljuba Jovanovića²⁰ *Nitkove, mangupe, blesavko, mnogobošče* (nedatirano) ili *U tri oka* (1953) su izvedene ekspresionističkim i karikaturnim portretnim modusom. Reč je o slikama maski koje su bez tela i koje u svom apstraktnom modernističkom prostoru sugerišu konflikte odsutnih

¹⁸ Craig Owens, „The Allegorical Impulse: Toward a Theory of Postmodernism“, iz *Beyond Recognition - Representation, Power and Culture*, University of California Press, Berkeley, 1992, str. 58.

¹⁹ Muharem Pervić, „U traganju za metodom“, iz Fredrik Džejmson, *Političko nesvesno / Pripovedanje kao društveno-simbolički čin*, Rad, Beograd, 1984, str. IX.

Milan Popović, *Veliko ništa*, ulje na platnu 72,5x59,5cm, (1959)

Radomir Reljić, *Atomizirani samuraj*, ulje na platnu 190x130cm, (1962)

Mikloš Biro, *Bez naziva*, kombinovana tehnika 70x100cm, (1970)

„bića“. Reč je o izrazito egzistencijalistički motivisanom slikarstvu u kome se „apsurd“, tj. odsutna motivisanost portretnog prizora ukazuje istovremeno kao tragički i kao komični pikturalni događaj. Prikazani oblik života je ipak ponuđen kao trag, trag brisanja i nestajanja, pre nego kao otpor nametnutoj stvarnosti. Igor Vasiljev²¹ je bio potomak, takozvanih, *belih Rusa* i u doživljaj moderne subjektivnosti upisivao je „afektivnost“ ruskog romantizma i tradicijskog nacionalnog i pravoslavnog identiteta. Mića Popović i Aleksandar Luković su kritički stav prema realnosti komunističkog režima pokazali kao razočarenje u dvoličnost realkomunističkih oblika života i birokratizaciju odnosa.

Za sve ove slikare bio je, međutim, bitan sličan poetski pristup. Figurativna slika, često slika realističkog ili modifikovanog realističkog karaktera – ispražnjena je od humanistički centriranih značenja. Apstrahovana figura – figura kao označitelj – postavljena je u izolovani prostor bez specifičnih kulturalnih referenci (Mario Maskareli, *Neizvesnost*, 1954; Radenko Mišević, *Čovek sa plavim očima*, 1970). Sugerisan je nulti trenutak u praznom prostoru obezličene figure koja jeste pervertirana proizvodnja bića iz ispražnjenog bitka naspram optimističke i funkcionalne proizvodnje bića

²⁰ Stojan Čelić, „Naknadne beleške uz izložbu Bogoljuba Jovanovića“, *Umetnost* br. 21, Beograd, 1970, str. 29-42; Ljiljana Činkul (ed), *Bogoljub Boba Jovanović – radovi na papiru*, Galerija Grafički kolektiv, Beograd, 2006.

²¹ Marko Nedeljković (ed), *Igor Vasiljev 1928-1954*, Galerija 12+, Beograd, 1993.

iz ponoće bitka kakvu je nudio socijalistički realizam i, zatim, socijalistički visoki modernizam.

Preobražaj beketovskog „modela praznine“ i „figure-označitelja“ u anegdotski prizor, po cirkuskom, teatarskom ili marionetskom modelu²², razrađivao je Aleksandar Luković tokom celog životnog veka.²³ Luković je pošao od kانسke neoklasične kompozicije sa klovnovima u apstraktnom i konkretnom prostoru. Svaka slika vizuelnim značenjima figurativnog prizora ili potencijalnim referencama na retorički prenaplašeno ponašanje klovnova ukazuje na hladno, karikirano ili nežno predočavanje ljudske situacije. Parodiranje i groteskno prikazivanje međuljudskog odnosa unutar socijalističke stvarnosti jeste Lukovićeva opsesivna tema. Sasvim rana izuzetno modernistički koncipirana je slika *Prolećni vetar* iz 1953. godine. Figura klovna sedi na tlu. On je u apstraktnom plošnom prostoru modernističkog ekspresivnog slikarstva. Oko figure lete raznobojni ali ipak monohromni leptiri. Ka desnom gornjem uglu je smeštena kompaktna i geometrizovana kompozicija modernog grada. Slika nema direktnu poruku, već je slikar indeksacijom zatečenosti figure klovna u višeznačnom pikturalnom prostoru obećao simbolički poredak dekonstrukcije moderne otuđenosti. Ponavljanjem figure klovna potencirano je izvođenje karakterističnog traumatičnog znaka koji sugerise dvostrukost, ali možda i znaka koji govori o oportunizmu, dvoličnosti i samootuđenosti unutar postrevolucionarnog birokratizovanog jugoslovenskog društva. Mogu se navesti slike: *Autoportret sa mrtvom pticom* (1956), *Klovn sa drvenim konjem* (1956), *Čovek sa pticom od hartije* (1957), *Parada* (1958), *Govornik* (1959), *Igra odraslih* (1966), *Promovisanje* (1974), *Šaputanje* (1974), *Manipulanti* (1976). Lukovićovo slikarstvo je postavljeno kao inverzija „ponoće lažnog smisla“ socijalističkog realizma. I, zato, opstoji kao pravi ideološki konstrukt režiranog prizora na mestu očekivanja optimalne socijalističke stvarnosti. Beketovske figure klovna su u paradoksalnom odnosu sa uvek razrađenom anegdotskom naracijom koja komentariše ljudsku situaciju ili ljudski odnos u registru od brutalnosti preko depresije do servilnosti ili, čak, nežnosti.

Slika Lazara Vujaklije *Na šalteru* (1955) je neuobičajeno delo unutar njegovog opusa. Slika se odnosi na tipičnu situaciju „birokratizovane svakodnevice“ kada se građanin nalazi ispred šaltera. Šalter sa birokratom, pri tome, reprezentuje institucionalnu ili birokratsku moć. Ova izrazito modernistička slika plošne osnove sa trodimenzionalnom tj. sceničnom konstrukcijom šaltera i plošnim karikaturnim likovima – koji anticipiraju likove animiranih filmova – sugerise atmosferu otuđenja unutar birokratizovanog društvenog konteksta. Birokratizacija svakodnevice bila je bitan proces u vremenu uspostavljanja i utvrđivanja socijalističke države. A, s druge strane, borba protiv birokratije i samootuđenja birokratije je bila stalna tema partijskih kritika i hijerarhijske administrativne regulacije društvenih odnosa. Vujaklijeva slika u kontekstu socijalističkog modernizma je jedan od retkih primera kritičkog slikarstva. Slika je dobila izuzetan status jer se našla kao ilustracija u zborniku „Savremeno jugoslovensko slikarstvo“²⁴, a bila je izložena u okviru jugoslovenske selekcije na XXVIII bijenalu u Veneciji 1956. Novo egzistencijalno sli-

Mario Maskareli, *Neizvesnost*, ulje na staklu 77x50cm, (1954)

Radenko Mišević, *Zoki šiz*, ulje na platnu 84x124cm, (1965)

karstvo, treba podvući, nije bila alternativa socijalističkom modernizmu, već, svakako, jedan drugačiji model socijalističkog modernizma. Drugačiji model socijalističkog modernizma se može identifikovati kao neka vrsta slikarskog figurativnog brutalizma, ali i kao brutalna apstrakcija enformela. U britanskoj i američkoj istoriji modernizma „New Brutalism“²⁵ označava jednu od hladnoratovskih likovnih praksi (Henderson /Nigel Henderson/, Paoloci /Eduardo Paolozzi/ i Smitson /Peter Smithson/) usmerenu na istraživanje i prezentovanje heterogenih prisvojenih slika modernog života. U kontekstu srpskog slikarstva „brutalizam“ bi označio suočenje narativnog ili anegdotskog urbanog slikarstva sa gestualnim grubim umetničkim izrazom koji duguje enformelu ili lirskoj apstrakciji. Vujaklijeva slika *Na šalteru* potvrđuje ovakvu koncepciju brutalizma: moderni izraz i razrađeni kritički narativ.

²² Branislava Jevtović, *Pantomimika apsurdne slike / eseji, drame, priče o slikama-crtežima-grafikama* Aleksandra Lukovića-Lukijana, Konras, Beograd, 2007.

²³ Nikola Kusovac (ed), *Lukijan – Razgovor u ateljeu*, Narodni muzej i Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd, 1997; Nikola Kusovac, *Aleksandar Luković Lukijan: Opus 1948-2010*, Beograd, 2010.

²⁴ „Savremeno jugoslovensko slikarstvo“ (temat), *Jugoslavija* br. 14, Beograd, 1957, str. 121.

²⁵ Alex Kitnick, Hal Foster (eds), „New Brutalism“ (temat), *October* br. 136, New York, 2011, str. 3-191.

Igor Vasiljev, *Koncert u šumi*, ulje na kartonu 49x65cm, (1954)

Slikari kao što su Milan Popović²⁶ (*Veliko ništa*, 1959), Ljuba Popović²⁷ (*Uspomena na Peđicu* 1958; *Čuvar kupole* 1959), Dado Đurić²⁸ (*Bikini* 1954; *Vrteška* 1955–56), Vladimir Veličković²⁹ (*Čudno lice* 1959; *Stražar* 1963; *Veliko strašilo* br. 3 1963) i dr. u ranim slikama su delovali, takođe, u nekoj vrsti brutalističkog slikarstva. Pod brutalizmom se, u njihovom slučaju, razume slikarska intelektualno motivisana igra predočavanja „agresivne teme“ sa „agresivnim postupkom“, tj. odnos modernističke ekspresivne gestualnosti sa brutalnim prizorima (smrti, umiranja, ranjavanja, bivanja u svetu). Izvesna dela duguju atmosferi egzistencijalizma i žudnje za apstraktnim predočavanjem antropološkog znanja unutar figurativnog pikturnog poretka. Slikar Milan Popović je radio sa neoklasičnim fantastičkim prizorima koji su obećavali otkrivanja i skrivanja fantazmagorijskog značenja. Slikar Ljuba Popović je kompoziciono razvijao, u ranom periodu, neku vrstu kontrolisanog i racionalnog slikarstva sablasnih prizora. Njegove slike su bile označene vanvremenim, otuđenim i depersonalizovanim figurama u apstraktnom ili, tačnije siromašnom prostoru. Dado Đurić je, naprotiv, konstruisao fragmentarne pikturne narative koji ostaju u nekontekstualizovanom obećanju: oneobičenog, začudnog ili tajanstvenog u trivijalnoj svakodnevici grada. Vladimir Veličković je koncept slikarskog brutalizma doveo do očiglednog poetičkog principa. Beketovska paradigma *Godoa* je preobražavana iz praznog prizora u sugestivni prizor začudnosti i ljudske drame. Slikarska režija dramatičnog u Veličkovićevim slikama duguje pikturnim konstruktima figurativnih kompozicija britanskog slikara Frensis Bejkna (Francis Bacon) i njihovom preobražaju u fantastički prostor stratišta/gubilišta. Svi ovi slikari u velikoj meri duguju fantastičkom slikarstvu i narativnoj figuraciji hladnoratovske pariške škole.

Fantastika je u beogradskom slikarstvu potisnula egzistencijalistički izraz sugerišući „začudni ili strašni višak smisla“ koji se prostirao preko „praznog“, „odloženog“ i „odsutnog“ u polje fantazijskog. Načinjena je aproksimativna

konceptualna i na lokalnom mentalitetu sklonom naraciji izgrađena veza između beogradskog nadrealizma dvadesetih i ranih tridesetih godina sa modernističkom fantastikom kasnih pedesetih i šezdesetih godina:

Mada je književni rad njenih nekadašnjih članova dobio puno priznanje tek u godinama posle Drugog svetskog rata, a možda baš i zbog toga, njima je iz ranijeg perioda prenošena izvesna stalna aktuelnost nadrealizma u beogradski intelektualni život. Bez obzira, za ili protiv njegovih shvatanja, – ali više za, nego protiv, kroz slobodno asociiranje reči u poeziji, kroz neočekivane psihološke obrte, kroz brutalnu erotiku i kroz enigmatičnu simboliku – nadrealizam je kao problem daleko nadživeo svoje ortodoksno doba.

Toj aktuelnosti znatno je doprinela i nostalgija za fantastikom koja se naročito osećala u posleratnom vremenu s obzirom da je iz predratne umetnosti i literature bila gotovo isključena. (...)

Nostalgija za fantastičnim se ogledala naročito posle 1953. godine i u radu na izdavanju iz narodnog eposa svega onoga što je mitsko, fantazmagorično, simboličko i nesvesno, kao što su izvadci iz poezije, izreke, zaostali paganski običaji, detalji fresaka, stećci i seljački nadgrobni spomenici. Svi ti detalji narodne i umetničke tradicije počeli su od tada sve češće da inspirišu i same savremene umetnike u traženju svoga specifičnog izraza. Preživljene strahote za vreme rata, strah od novih i nepredviđenih nedaća nesumnjivo su takođe uticali na stvaranje stimulativnih uslova za razmišljanje umetnika u pravcu porekla mitova, u iznalaženju novih i kombinovanju starih. Duhovna oblast kojoj je ranije crkva davala tumačenje izmicala se tako svakoj dogmi i spaja sa slobodnim maštanjem, u kome mistično i racionalno dolaze do novih prepleta i sukoba.³⁰

Proizvodnja viška smisla je postala privlačna za beogradske umetnike narativnim i metaforijskim potencijalnostima. Aleksa Čelebonović je priredio izložbu *Novi oblici nadrealizma i 'relacionizam'* na kojoj su nastupali Branko Miljuš, Dragomir (Dragan) Lubarda, Leonid Šejka, Ljuba Popović, Ljubodrag Janković, Miodrag Đurić-Dado, Miodrag Nagorni, Milovan Vidak, Miro Glavurčić, Olja Ivanjicki, Radovan Kragulj, Siniša Vuković, Svetozar Samurović, Vladimir Veličković. Slična izložba *Fantastika u crtežima savremenih beogradskih umetnika* je održana u Zagrebu 1964. Na izložbi su izlagali Radomir Damjanović, Miodrag Đurić-Dado, Miro Glavurčić, Olja Ivanjicki, Ljubodrag Janković-Jale, Dragan Lubarda, Moma Marković, Kolja Milunović, Branko Miljuš, Miodrag Nagorni, Zoran Petrović, Ljuba Popović, Radomir Reljić, Dušan Ristić, Svetozar Samurović, Leonid Šejka, Ivan Tabaković, Uroš Tošković, Vladimir Veličković, Ana Viden. Fantastičko slikarstvo je postala osnova za razvoj jedne kritične antimodernističke koncepcije koja negira emancipatorske kanone modernizma, mada istovremeno je fantastika bila moguća jedino kao praksa modernističke autokritike i autodestrukcije kanonskog ideala progressa.³² Hrvatski istoričar umetnosti i kustos Davor Matičević je modernističku

²⁶ Zdravko Vučinić, Milan Popović – *Između metafizike i nadrealizma*, Prodajna galerija Beograd, Beograd, 2007.

²⁷ Ljuba: *Jugoslovenski period 1953–1963*, Moderna galerija, Valjevo, 1986.

²⁸ *Mediala*, JP Službeni glasnik i Srpski kulturni klub, Beograd, 2006, str. 232 i 234;

²⁹ Stojan Čelić, Irina Subotić, Mark Le Bot i dr., *Vladimir Veličković*, Galerija SANU, Beograd, 1986; i Miodrag B. Protić, Zoran Kržišnik, Ješa Denegri, Marc Le Bot i Danilo Kiš, *Vladimir Veličković*, Prosveta – Književne Novine Beograd, Mladinska knjiga Ljubljana, 1986.

³⁰ Aleksa Čelebonović, „Novi oblici nadrealizma i relacionizam“, iz *Novi oblici nadrealizma i 'relacionizam'*, Galerija Kulturnog centra Beograda, Beograd, 1962, str. 2.

Terek Istvan, *Ratni invalid*, ulje na platnu, 59,5x45,3 cm, (1968)

strukturu jugoslovenskog umetničkog prostora postavio epohalno identifikujući beogradsku umetničku scenu sa nadrealizmom:

Prijeratna 'progresivna' likovna zbivanja u Jugoslaviji moguće je sažeti u naglašeno pojednostavljenu shemu: Beograd – nadrealizam uz slavensku patetičnost i narativnost te orijentalni smisao za detalj i ornament; Ljubljana – ekspresionizam uz pojačanu emocionalnost, a uz to specifičnu svetlost ali i dorađenost; Zagreb – konstruktivizam uz sjevernjačku racionalnost sadrži i južnjačku težnju za intelektualnim sublimiranjem ljepote. Ta shema ostaje dugo prepoznatljivom. Dijelom je promijenjena u 60-im i 70-im godinama utjecajem internacionalne orijentacije, ali čak i tada beogradska 'Medijala', zagrebačke Nove tendencije i ljubljanski krug grafičara nose komponente slične povijesnim, dakako odgovarajuće ovom vremenu.³¹

Fantastično slikarstvo je, zatim, postalo konzervativna varijanta modernizma tokom poznih šezdesetih i osamdesetih godina neuklapajući se u dišanosku apropijacijsku tradiciju koja se razvijala od neodade i fluksuma preko poparta do konceptualne i postmoderne umetnosti. Antimodernizam u fantastičkom slikarstvu je u lokalnoj sredini doveden do prepoznatljive umetničke paradigme delovanjem grupe Mediala³². Poetika fantastike je postala konzervativni kanon beogradske umetničke scene tokom šezdesetih i sedamdesetih

godina, a tokom osamdesetih i devedesetih godina je fantastičko beogradsko slikarstvo postavljeno kao osnova nastajućeg postsocijalističkog „nacionalnog slikarstva“.³³ Nova figuracija je zbirni naziv za figurativne, često kritički orijentisane, slikarske i skulptorske prakse nastajale od kraja pedesetih godina. Nova figuracija se zasnivala na kritici apstraktne umetnosti (avangarde između dva rata, apstraktnog ekspresionizma i enformela četrdesetih i pedesetih godina) kao dovršenog i istrošenog koncepta koji je otuđen od ljudskog sveta i prikazivanja predmeta i čoveka u svetu. Prikazivanje čoveka i predmeta³⁴ u slikarstvu ne zasniva se na humanističkom modelu izvođenja celovitog i organskog prostora slike, već na anegdotskom i narativnom fragmentiranom slikarskom govoru koji svet potrošačkog društva i masovne kulture prikazuje tipičnim predstavama ili kompozicionim modelima filma, fotografije, stripa ili reprodukcija iz istorije umetnosti. Nova figuracija je definisana kao umetnost posthumanističke epohe. U novoj figuraciji (Leonid Šejka, Radomir Reljić, Dragoš Kalajić i Pedrag Nešković) se u potpunosti gubi nulta razina „značenja“ i „odsutnost interpretacije“ bitna za paradigmu *Godoa*. Umesto teatra kao metaforične reference prikazivanja u slikarstvu (Popović, Luković, Đurić) ukazuje se dominacija nove paradigme, a to je disimnacijska³⁵ filmska slika. Rasipanje informacija dinamizmom filmske slike označilo je novu epohu percepcije i, svakako, vizuelnog uživanja u vizuelno-narativnom prizoru. Šejka je ciklusom slika *Skladište* i *Đubiršta* (1969-1970) markirao slikarsku kritiku modernog potrošačkog društva kao društva robne proizvodnje i potrošnje. Kod Kalajića je došlo do integracija modela filmskog kadra u kompoziciju slike (*Dnevnik s Kanarskih ostrva* 1964; i *Do poslednjeg daha* 1964). Kod Reljića je manuelna slika slikarstva suprotstavljena čulnim moćima filmske slike u postizanju atraktivnog predočavanja ljudske situacije (*Atomizirani samuraj* 1962; *Lovac na leptire* 1966; *Leto* 1964, *Putovati* 1964).

Kod Neškovića su kôdovi popularne kulture prisvojeni slikarskim mariranjem individualnog doživljaja potrošnje i zabave u masovnom društvu. Nešković je izgradio praksu indeksiranja i prikazivanja urbane svakodnevice (*Istorija leta* 1965; *Neprijatelj nišani, pali!* 1967-68; *Primorje* 1974). Slikarsku poetiku je razradio u preobražaju integralističke „izvorne mitologije“ ili „arhajskog mita“ u slikarski diskurs hibridizacije oblika života urbanog modernog čoveka. Neškovićevo slikarstvo je, blisko ranim grafičkim i slikarskim produkcijama Bore Iljovskog (*Automobil*, 1969; i *Polu čizma*, 1970) i Stevana Kneževića (*Crtao sam ti uši kao u slona*, 1970). Nešković je uveo u slikarsku igru apologiju uživanja u razmeni i potrošnji dobara, tj. u otkriću pop mitologije koja će postati novi kriterijum vrednosti tokom poznih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina. Urbano kritičko parapop slikarstvo se razvijalo delima Jožefa Ača *Paljenje motora* (1967), Mikloša Biroa (Biró Miklós) *Al' ko je kriv što volimo kamenje* (1970), Ferenc Mauriča (Maurits Ferenc) *Strelište* (1971) ili Imre Šafranja (Sáfrány Imre) *Ljubičasti šaman* (1976).

³¹ Davor Matičević, *Viđenje desetljeća/ osamdesete i kakvim ih upamtiti, Jugoslovenska dokumenta '89*, RO ZOI '84 Olimpijski centar Skenderija, Sarajevo, 1989, str. 22.

³² Mediala – Retrospektivna izložba 1953-1966, Galerija ULUSA, Beograd, 1969; Mirjana Radojičić, Dragoš Kalajić, Miro Glavurčić, *Mediala*, Umetnički paviljon Cvijeta Zuzorić, Beograd, 1981;

³³ Dragoš Kalajić, Branko Kukić, Dejan Đorić, Dragan Jovanović-Danilov (eds), *Beogradski pogled na svet – u čast Despota Stefana Lazarevića*, Umetnički paviljon Cvijeta Zuzorić, Beograd, 1991-92; Dragoš Kalajić,

Dejan Đorić (eds), *Balkanski istočnici srpskog slikarstva 20. veka*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1994.

³⁴ Ješa Denegri, "Elementi za određenje pojave nove predmetnosti u mladom beogradskom slikarstvu", *Umetnost* br. 9, Beograd, 1967, str. 47-63.

³⁵ Jacques Derrida, *Dissemination*, University of Chicago Press, Chicago, 1981.

РМАЊ – МАРТИН БРОД

ДРАГУЉ НА ОБАЛИ УНЕ

Милан Тадић

Рмањ, како се још и данас назива манастир, веже се уз подизање манастира од стране Катарине Бранковић, кћерке деспота Ђурђа Бранковића

Иако ће Срби за себе радо рећи како су склони митологији као средству уљепшавања и романизирања властите историје, у упоредаби са осталим европским народима то и није нарочито изражен атрибут. Напротив, изузимајући косовску митологију и неке од велебних теорија о небеском народу, Срби ријетко истражују и документирају локалне легенде, док западна Европа од таквих локалних легенди гради читаве индустрије (туризам и кинематографија) и то већ деценијама. Једно такво неискориштено благо је Мартин Брод, мјесто на самој граници Хрватске и Босне и Херцеговине односно Босне и Лике.

Питорескно мјесташце Мартин Брод и припадајући манастир Рмањ налази се на мјесту гдје се ријека Унац улијева у Уну. У вријеме насељавања тог мјеста, док се живот базирао на пољопривреди и понеком ситном занату, градило се куће раштркане по водопадима и потоцима које Уна формира чувајући оно мало обрадивог тла којег има у кањону и користећи снагу воде за погон воденица.

Управо та осебуна топографија самог насеља чини мјесто изразито бајковитим те истиче његову укупну љепоту.

Садашњи Мартин Брод мијењао је неколико имена кроз стољећа. Према неким записима из 1396. године спомиње се као „Конуба“. Поријекло тог имена, нажалост, остаје непознато док имена која слиједе имају занимљиву, па чак и романтичну генезу. Сљедећи у низу је назив Рмањ, како се још и данас назива манастир, а веже се уз подизање манастира од стране Катарине Бранковић, кћерке деспота Ђурђа Бранковића, која се удала за грофа Ulricha II Celjskog. Катарина је дала подићи манастир око 1440. године а посвећен је Св. Николају Мирликијском. Истовремено, био је задужбина њеном болесном сину Немању III, вјероватно у сврху његовог оздрављења. Поуздано се пак зна да сироти Херман није оздравио већ је умро у својој осамнаестој години, али је његово име и задужбина наставила живјети до данас. Наиме, иако посвећен Св. Николи, назива се управо по Херману а славенизацијом тог германског имена, које би у слободном пријеводу значило „Господин-човјек“, дошло се до садашњег назива. Кроз историју се додуше спомиње неколико других варијанти и назива као што су: Хрмањ, Ајерман, Chermilja, Szermil, Хермануа, али је Рмањ ипак најчешћи и онај који је надживио остале.

Удовица Николе Франкопана, Ана, наводно је око 1436. године једно вријеме становала у Рмњу потписујући се као кнегиња Рмањска. Што пак не кореспондира са хронологијом, али зато доприноси дражи изградње легенди. Први поуздани запис о манастиру појављује се тек пола стољећа касније, тачније 1498. године, када локалне војводе Петар, Петрашин и Вукдар даривају скупочену икону манастиру.

Како 1463. „Босна шаптом паде“ тако се промијенише и прилике за насеље Рмањ, његове становнике и сам манастир. Иако службено није забиљежено рушење у том раздобљу, печат о обнови из 1553. даје за претпоставити да је ипак било неких насилних акција. Након наведене обнове, манастир Рмањ постаје административно сједиште и столица дабробосанских митрополита, који су се у том раздобљу потписивали као: дабробосански, клишки и лички. Интензивирана појава локалних устанака и побуна српског живља током XVII вијека и касније доводи до чешћих одмазда и рушења манастира и самог мјеста. Тако су забиљежена рушења од стране турака 1638., 1661. и 1785. године. Негдје у том раздобљу насеље мијења име у Мартин Брод.

Легенда каже како је становита Марта била силно заљубљена у младића са друге стране обале. Према једној верзији, био је то младић из угледне беговске породице а Марта, наравно, из влашке и сиротињске. Како то већ бива са силним љубавима између класних, вјерских и иних различитости и ова је налетјела на жестоки отпор родитеља. Али, као што је опће познато права љубав је и слијепа и глуха па је Марта наставила љубовати са младим бегом те му сваке вечери долазила преко Уне, користећи се скровитим газом односно бродом. Тако је наводно једне ноћи, одлазећи свом драгом у загрљај преко набујале ријеке, сирота Марта загазила на брод (газ) али је вода била прејака, те се утопила. Што се збило са сиротим младићем није остало забиљежено, али је Мартино утапање заувјек обиљежило цијело мјесто.

За разлику од епизода из средњег вијека и Отоманског Царства, новију повијест нажалост мањка романтичности, али свакако не недостаје занимљивих детаља. Други свјетски рат доноси нове невоље насељу и манастиру, па је запамћено страдање 1941. од стране усташа, који су убили и православног свештеника, а у прољеће 1944. године Luftwaffe је бомбардирао насеље и манастир, до темеља га срушивши. Раздобље након Другог свјетског рата има такођер одређених занимљивости. Тако је Мартин Брод уједињен почетком 50-их година прошлог стољећа јер је до тада био подијељен између Лике и Босне односно општине Доњи Лапац и општине Титов Дрвар. Иако је од тог времена у цијелости унутар граница БиХ, становништво, нарочито старије, и дан-данас има двојни идентитет па зависно од сговорника знају рећи да су или Босанци или пак Личани а често да су и једно и друго.

У вријеме „мрачног“ социјализма и свеопћих забрана, Мартин Брод је угошћивао скуп нежења СФРЈ-а. Злобници су наводно још тада говорили како се ради о скупу хомосексуалаца. Данашњи „демократски“ медији и сложене групе хомофоба свакако не би пропустили такав догађај којег би заједничким снагама претворили у спектакл. Ондашњи медији нажалост нису имали тог подузетничког слуха и њуха па су такви догађаји остали на маргинама

друштвеног живота. Нежењама то свакако није сметало али су зато били закинути конзументи ондашњих медија.

Августа 1995. године половица становништва тадашње Крајине прошла је кроз Мартин Брод. Наиме, бежећи пред ХВ-ом, становништву је правац Дољани-Мартин Брод био један од главних путева повлачења из Крајине, а убрзо након њих дошли су на ред и сами становници Мартин Брода. Овдје ваља истакнути како је Република Хрватска половицу Мартин Брода држала под окупацијом од 1995. све до раних јутарњих сати 23. децембра 1998. када

су канадски припадници SFOR-а заробили припаднике хрватске полиције и вратили окупирани дио Мартин Брода у границе БиХ. Наводно је тадашњи председник Туђман био толико бијесан због тога да је био спреман кренути и у рат против НАТО снага. А повод цијеле операције био је управо Туђманов говор на некој војној школи у којем се хвалио како је особно зауставио војну акцију SFOR-а тако што је наредио војним и полицијским снагама РХ да се оружјем супротставе евентуалним нападима. Такав став није наишао на нарочито разумијевање у Bruxellesu и Washingtonu па је наређено извођење акције са циљем да се успоставе границе и да се понизи Туђман.

Тешко да се може наћи мање мјесто са више легенди, митова па и хисторијског значаја и неописиве љепоте од Мартин Брода. Нажалост, сав тај потенцијал је тек слабо искориштен, дијелом због медијске изолираности а првенство због слабе прометне повезаности. Једини асфалтирани правац за сада је цеста до Дрвара а ових се дана ради на проширењу и асфалтирању цесте од Кулен Вакуфа до Мартин Брода. То ће донекле олакшати долазак потенцијалних туриста. Босна и Херцеговина је прогласила подручје ријеке Уне националним парком управо због заштите екосистема и одрживог економског развоја базираног на туризму.

Иако је прометно извојено од главних туристичких праваца, посјета, па макар и на пола дана свакако ће обрадовати сваког а са понешто планирања унапријед може се провести неколико незаборавних дана на овом „заборављеном“ подручју.

ДАН ЖЕТВЕ У ДОЊИМ ДУБРАВАМА

Ненад Јовановић

Извлачећи из заборава сцене из живота села и пољских радова од прије неколико деценија, одржавамо свој идентитет и традицију

У некадашњим књигама и уџбеницима жетва се увијек представљала низом жетелаца како срповима жању класе и увезују га у снопове које се одвози до вршалица или, у неким старијим временима, на гумно гдје су снопове тукли млатилицама или газили коњима.

Нешто од те слике омогућила је манифестација „Дан жетве“ коју је 14. јула организирао тамошњи пододбор СКД „Просвјете“ у Дубравама у сурадњи с пододбором из Огулина на иницијативу председника Друштва Чедомира Вишњића.

— Намјера је била да културним манифестацијама као што је ова дамо и једну етнографску компоненту, а не да се она састоји само из фолклорних наступа. Извлачећи из заборава сцене из живота села и пољских радова од прије неколико деценија, одржавамо свој идентитет и традицију, рекао је Вишњић.

Атмосфера на њиви под житом, бар што се жетелица тиче, било је као

некада. Чланице пододбора из Доњих Дубрава, Војнића и Хрватске Костајнице у народним ношњама са срповина у рукама желе су и везивале снопове, који су онда одвожени до вршалице која је у амбару чекала 30 година, откако су и њу и српове замијенили комбајни.

У жетви су се жене присјећале како је то било до 70-их година прошлог вијека, а негдје и до пред рат.

— Желе смо ујутро, па смо око подне кад је пригријало направили паузу, па су људи ишли на ручак, или смо ручали у пољу, а онда смо поподне наставили с радом до вечери, па чак и у ноћ, сјећале су се Драгица Затезало и Боја Ребић из Доњих Дубрава.

Душанка Шорак из костајничког пододбора подсетила се мобе.

— Ти си неком помогао у жетви, а онда су они помогли теби, причала је. Након неког времена распрострај су чаршави и на њих су жене из Дубрава и Војнића послагале понуде, од бухтли и орехњаче до сира и укисељеног млијека

фото: Ненад Јовановић, Дан жетве у Доњим Дубравама, 2012.

— све то се и онда носило у поље, рекла је Драгица Петљак из војнићког пододбора.

Док су домаћини госте раније у Дому културе понудили гулашем од срнетине и вепровине, гости, чланови пододбора из Бијелог Брда, довели су шампиона у прављењу фиш паприкаша, Будислава Нешића који је за госте прије фолклорног програма припремио стотињак порција “фиша”.

— На недавном европском такмичењу у прављењу фиша био је девети од 63 такмичара, а коју седмицу раније направио и више стотина порција фиша на скупу заједнице Срба Истре, похвалио га је председник бијелобрдског пододбора Слободан Нешић, док су људи чекали у реду да се послуже.

Многи су се скупили и око вршалице власника Ратка Мирића.

— Купио сам је прије 40 година, била је то пољска производња, десет година је била у употреби, а онда је спремљена и чекала до данас, рекао је док је вршено зрње падало у џакове које је Вишњић намијенио као поклон за парохију и за манастир Гомирје.

Некад је овдје било доста вршалица које су куповали имућнији људи, газде, и узимали ујам, сјећа се Божена Љубенковић, истичући да је тако било док није кренула у средњу школу.

Обраћајући се присутнима, њих неколико стотина колико их се скупило пред бином на игралишту код дома, саграђеном уз помоћ “Просвјете” и градских власти Огулина, укључујући ту и замјеника градоначелника Сенишу

Љубојевића, Вишњић је подсетио да је “Дан жетве” заправо наставак “Празника жетве”, централне манифестације Сељачког кола које је дјеловало до 1941. године и чији је “Просвјета” насљедник.

— Ми смо преузели и њихове обичаје, па смо дан жетве организирали у суботу најближе Петрову, иако се Празник жетве због другачије климе, али и других сорти жита која су узгајана, славио почетком августа. Указао је на један од изложених етно-експоната — шареницу исткану прије Другог свјетског рата са српским грбом и тадашњом хрватском заставом.

— То је доказ да су Срби из Хрватске одувјек покушали спојити земљу у којој живе и свој идентитет и настојали да се оствари искорак једних према другима, рекао је Вишњић.

Програм који је водила Милана Мирић отворили су најмлађи чланови заједничке фолклорне секције пододбора из Доњих Дубрава и Огулина, а осим њихових фолклораша и Бијелобрдаца, наступили су и фолклораша из Хрватске Костајнице. Запажену улогу одиграли су и пјевачи и групе из Војнића и Вргинмоста, али и неколико дјевојчица с рецитацијама пјесама на тему жетве.

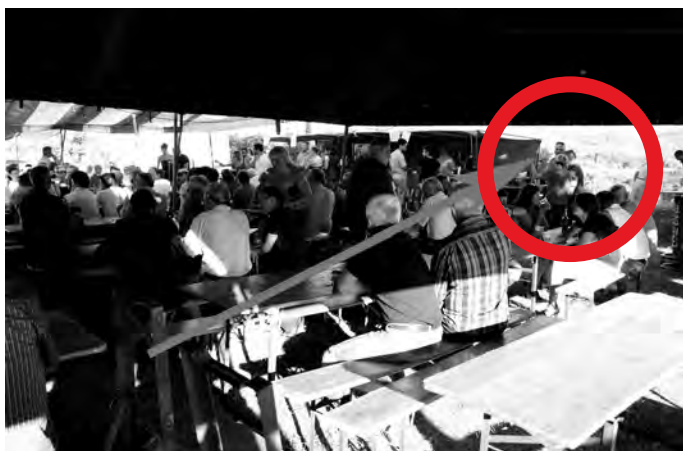
Због бројности кореографија, програм је потрајао до мрака, након чега је слиједило дружење у коме су се чланови домаћег пододбора предвођени председником Сенишом Јаковићем показали као добри домаћини.

САЧЕКУША СЛУЊСКЕ ПОЛИЦИЈЕ НА ПРЕОБРАЖЕЊЕ У ВЕЉУНУ

ОДУЗЕТО ВИШЕ ОД 50 ВОЗАЧКИХ ДОЗВОЛА

Милан Цимеша

На посебној мети били су Кордунаши који сада не живе у Хрватској већ у Србији, Републици Српској и другим земљама

Полицајци су увијек негде у близини јела и пића

Традиционално, многи Срби поријеклом са Кордуна који тренутно не живе у РХ а поријеклом су са Кордуна или из околице Слуња, из Вељуна и околних мјеста и ове су године масовно дошли на мјесну славу поводом значајног православног празника, 19. августа, Преображења Господњег. Срели су се многи људи који се често не срећу, причали су, сједили па и понешто попили. За прославу Преображења у Вељуну се зна одавно. Била је ту, наравно и полиција. И они су, традиционално, и јели и пили. Главни угоститељ била је Соња Матијевић и њена фирма ВАМИ. Полицијска дозвола за рад била је до 2 сата иза поноћи.

Пола сата прије дозвољеног времена полиција “затвара” прославу. Људи одлазе кућама, но полиција блокира све путеве тако да се нитко не може удаљити без полицијске контроле. Свима сlijеди провјера докумената и алкотестирање, посебно онима са страним регистрацијама. Биле су ту четири патроле свака са по два полицајца док су у околним грмовима и шумама чучали полицијски специјалци у црним “дресовима”, за сваки случај да Срби не би опет нешто протузаконито извели. Одузима се више од 50 возачких дозвола. Казне су од хиљаду па на више куна. Формално правно, закон је закон, и не смије се управљати аутом под утјецајем алкохола. Но, морално и људски такав начин и поступање полиције није у реду. Многи од тих људи, избјеглица, удаљени су од својих кућа тек који километар и то не путевима гдје је велики саобраћај него сеоским макадамским. Носталгија је учинила своје. Испада да је казна опустити се бар једном годишње у родном крају и то на кршћанску мјесну славу.

И у оваквом поступању полиције ништа не би било проблематично да се исти принципи примјењују и на остале грађане РХ. На католичке празнике, на примјер, такво се нешто не би никада догодило. Замислимо ситуацију и реакцију да се тако нешто догоди на Велику Госпу у Марији Бистрици или на неки државни празник, за Олуу на примјер, или у Чавоглавама гдје се људи шећу у усташким униформама па полиција не реагира. Случај Вељун је намјеран, организиран у слуњској полицији и служи као примјер како би се застрашили евентуални српски

Органи јавног реда и мира у разговору са Соњом Матијевић, власницом угоститељског обрта ВАМИ, у близини шанка и котла у којем се пече месо што је уобичајена слика на свим народним зборовима.

повратници, како би се спријечио долазак људи из овог краја, који сада ту не живе, и сљедеће године и како би се православни празници на дуги рок заправо заборавили. То је, наиме, једини закључак који се намеће након те акције.

Ако се због наплаћених казни хрватски буџет у задње вријеме и побољша бар ће се знати да су томе придонјели након Олује отјерани хрватски Срби који су дошли обиљежити Преображење Господње 19. августа у Вељун. Можда им се из тих средстава обнове још необновљене куће.

Овим потезом полиције био је изненађен и Милета Стипић, бивши полицајац и бивши председник мјесног одбора Вељун и тамошњег СДСС-а. Раде Косановић, председник Жупанијског вијећа српске заједнице Карловачке жупаније, каже да Срби имају велика права само на папиру и да је ово намјерно направљено.

Посебан третман слуњске полиције, подсећа Косановић, имали су и судионици недавне комеморације у Садиловцу, за више стотина убијених Срба 1941. године, када су сви легитимирани, претресани, уписивана им имена због посјете комеморацији. Организатор је наиме у позиву “увриједио” слуњске и раковичке драговољце јер је писало да су Срби насилно протјерани са тих простора у Олуји која је била злочиначка акција. Било би заиста наивно вјеровати да су ова два поступања слуњске полиције у пар тједана тек пука случајност.

Трећи некоректни потез хрватске полиције када је у питању однос Срба и православне цркве и полиције забиљежен је крајем августа у Двору на Уни када је полицијска службеница на пасошкој контроли вербално извријеђала тамошњег свештеника протојереја Радослава Анђелића рекавши да православна црква не може и не смије испред црква истицати своју заставу. Реагирала је Горњокарловачка епархија а полиција се испричала обећавајући санкције против службенице.

Небитно је да ли су полицајци са слике судјеловали у рацији, или њихове колеге из друге смјене, но подла акција је проведена.

ХРАСТОВ ОСУЂЕН НА ЧЕТИРИ ГОДИНЕ

Милан Цимеша

Бивши полицијски специјалац Полицијске управе карловачке Михајло Храстов проглашен је кривим за убојство 13 разоружаних резервиста ЈНА на Коранскоме мосту у Карловцу 21. септембра 1991. године. Осуђен је на четири године затвора. У казну му се урачунава вријеме проведено у истражном затвору, рекао је, објављујући пресуду, судија Врховног суда Републике Хрватске Жарко Дундовић.

Као свједоци још су једном испитани очевици догађаја на Коранскоме мосту 1991., хрватски војници и полицајци, али и резервисти ЈНА, од којих су тројица тешко рањена на томе мосту. Суд је осим тога испитао и двојицу судских вјештака, балистичара и патолога.

У више од 20 година суђења Храстова је Жупанијски суд у Карловцу три пута ослободио, а Врховни му је суд два пута укидао пресуде и тражио понављање поступка, да би га сам Врховни суд осудио. Најприје на осам година а након жалбе пресуда је смањена на седам година. То се догодило након жалбе одбране због формалних разлога, јер пресуда јавно није била објављена, чиме су по тумачењу Уставног суда прекршена оптуженикова људска права па је Уставни суд поништио и ту пресуду, да би га сада Врховни суд осудио на четири године затвора. Од почетка случаја, Храстов тврди да је пуцао у нужној одбрани и тако спасио свој и животе својих колега, али нитко није објаснио како су то и на који начин разоружани резервисти могли угрозити наоружане полицијске специјалце. Овај догађај уско се повезује са убојством тројице карловачких полицајаца почетком

августа 1991. у Будачкој Ријеци код Крњака и сматра се осветом за претходни догађај и стварним почетком и распламсавањем рата на ширем карловачком подручју, односно на подручју Кордуна. Након Коранског моста карловачки Срби масовно почињу напуштати град. За злочин је оптужен само Храстов премда је на мјесту злочина нађено више различитих чахура што значи да је више особа пуцало на разоружане резервисте, а неке од жртава имале су и озледе од ножа. Карловачко правосуђе није имало снаге само осудити Храстова, који у граду слови за хероја, већ се цијелим случајем морао позабавити и Врховни суд. С обзиром на ову пресуду и вријеме које је Храстов провео у затвору, двије године, те на могуће помиловање може се догодити да по правомоћности пресуде оптуженик и не иде на издржавање евентуалног остатка казне.

У Крњаку откуда је била већина страдалих резервиста згрожени су и огорчени овом пресудом. Док се Срби због два-три шамара заробљеним Хрватима осуђују и на десетак година, за убојство 13 људи добије се четири године затвора. Кажу саркастично да још само треба ослободити Мерчепа па да све буде на свом мјесту и као "доказ" да је РХ испунила све обавезе у приступу ЕУ; посебно у поглављу 23 — правосуђе и темељна људска права.

Српска заједница у Карловцу и Карловачкој жупанији хтјела је неколико пута положити свијеће и запалити свијеће страдалим резервистима на Коранском мосту али им то полиција није дозволила сматрајући то чином високог ризика.

ЦРТИЦА

★

Владика Митрофан Шевич причао:

"Једне вечери, када сам био професор богословије у Задру, рече ми владика:

— Спреми се сутра за пут.

Он не рече ништа више, а ни ја нисам даље питао.

Сутра-дан дођох у уречени час.

— Ићи ћемо у Лепоглаву.

Када смо стигли, владика ме одведе у казнионицу. Управник нас лепо дочека и запита шта желимо.

— Хоћемо да видимо калуђера из Ривице.

Пре више година био је у малом фрушкогорском месту Ривици на служби један калуђер. Упознао се ту с неком женом, и ова му поста милосницом. У договору с њом, домами њезина мужа у подрум; ту га убију и закопају. Дело је било откривено, и он и милосница му дођоше пред суд. По законима, морали би бити осуђени на вешала. Али патријарх Герман Анђелић никако није хтео да допусти да један православни калуђер, и то из његове архиепископске, дође на вешала, и уложио је сав свој утицај, да га спасе од смрти. Успео је. Калуђер је осуђен на вечиту робију и доведен у Лепоглаву.

Стајали смо у соби управниковој (владика, узбуђен, није хтео да седне) и чекали калуђера.

ВЛАДИКА СТЕФАН КНЕЖЕВИЋ

Калуђер-робијаш уђе узневерено, и када виде два калуђера, застаде и погну главу.

Владика раздрљали мантију и на грудима се указа златни му крст. Калуђер, чим угледа крст, приђе му, ухвати га рукама и обасу пољупцима. Затим паде пред владиком на колена и изгуби се у ридању. Заплакасмо се и ми.

Напоследку се прибра и рече:

— Свети владико, шта да учиним, да стечем мира души својој?

— Јеси ли научио који занат?

— Јесам, столарски

— Начини кутију за дарохранилиницу.

Калуђер-робијаш му приђе руци. Владика га благослови и одчита молитву над њим.

*

После више недеља управник је послао владици кутију за дарохранилиницу, с душом израђену, и у пропратном писму јавља: како је калуђер одмах по владину одласку прионуо за посао и сав му се предао; а када га је довршио, да је сутра-дан умро."

Из књиге Милан Шевич, *О нашим људима великим и малим*, по избору Чедомира Вушњетића

ТЕАТАР РУГАНТИНО

ПРИЧА О ДВА ГРАДА

Паулина Арбутина

Од животне важности ми је да кроз свој рад и дјеловање казалишта Ругантина, спојим и помирим два свијета Београда и Загреба, два свијета која дубоко живе у мени и чине ме особом и умјетником, каква јесам, каже Гордана Гаџић. – Желим да у себи и око себе, непрекидно повезујем та два свијета, било тематски, избором текста, било избором аутора, глумаца. Мислим и знам да радим један важан посао и за себе, и за “ово”, и “оно” друштво, истиче Гордана Гаџић значај свог пионирског отварања хрватско-српске сарадње на истим казалишним комадима чија извођења на сценама градова широм бивше Југославије изазивају лавину одличних критика и освајају симпатије публике

Куд сам ја то пошла? Куд се журим? Куда овај свијет иде? Чему све?

Питања су то која неријетко себи постављамо. И онда долази питање свих питања, тко сам ја уопће?

Потрази за срећом, смислом и идентитетом, свакодневно свједочимо, на сваком лицу на улици, на сваком кораку, у овом суровом, отуђеном и несигурном свијету. Управо, ту страну глобализиране данашњице на врло необичан, брутално црнохуморан начин открива сатирична представа Терапија, загребачког театра Ругантино којег су 1998. године заједничким снагама, из љубави и животне потребе, покренули глумачки брачни пар **Ивица Видовић** и **Гордана Гаџић**.

Ругантино је као самостална умјетничка организација свих ових година остварила преко 1.000 извођења 14 успјешних продукција у којима се на духовит начин сагледавају тешка питања савременог начина живота, разоткривајући сва људска разочарења, страхове, фрустрације и неуспјехе. Посљедња Ругантинова представа Терапија показује у ком и каквом времену живимо, колико смо задовољни својим радом, својим мјестом под овим сунцем, и на крају колико смо сретни сами собом. Суров и мрачан текст младог, талентираног и вишеструко награђиваног српског аутора **Јордана Цветановића**, представљен кроз режију једнако младе **Маје Шимић**, на сатиричан начин, на граници трагике и комике, раскринкава до бола и суза нашу сурову свакодневницу изазивајући смијех код публике. Представа у сваком гесту и покрету глумаца одаје самоћу унутар и око нас, једну својствену усамљеност савременог човјека у животињској борби за богатством или преживљавањем.

Но, представа нуди и више од тога, она својим приступом улази у срце и мисли сваког појединца откривајући трагедију безглаве утрке за профитом, незаобилазних стресова на послу, трауматичних ратних искустава деведесетих, унутарњих сукоба неприхваћања сексуалности у обитељи... Лепеза је то актуалних проблема у којој свака јединка из публике може пронаћи лични печат своје судбине, без обзира одакле тко долази и камо је кренуо. Представа својом снагом руши стољетне табуе, границе деценијама стваране да удаљују и отуђују свијетове који су

представа Терапија, Гордана Гаџић, 2011.

сасвим природно к'о пупчаном врпцом упућени једни на друге, а самим тиме и сродници у својој коначници. Свијет је то у ком су рођени, одрасли и изграђени као људи, многе генерације, Горданина генерација, Јорданова генерација... свијет који је у једном тренутку нестао.

Јордан рођен у Никшићу, до рата живио у Сарајеву, школовао се и

представа Терапија, Лука Драгић и Синиша Поповић, 2011.

живи у Београду, Гордана рођена и изграђена као глумица у Београду, а као супруга и мајка у Загребу, животне су кривуље које су Терапији дале дух балканског поднебља и потраге за смислом, идентитетом и опстанком, али и оправдањем за спајање дјелића несталог свијета у рађање једног новог живота. Јунаци представе **Синиша Поповић, Лука Драгић и Гордана Гаџић** у облику монолога приповиједају живот својих осмеро ликова, обичних људи на ивици пропасти који у својим сиромашним животима трагају за зрном среће и трачком унутрашњег мира. Три велика глумачка имена износе животне недаће, страхове, пожуде и стресове својих протагониста узрокованих једним дијелом савременим начином живота, али исто тако и властитим карактерима и предрасудама којима робују. Сви они обраћају се терапеуту којег нема, односно којег игра публика. Тек на тренутке појави се професионални терапеут коме је свега доста. И он треба терапеута. Преостаје му једино публика. Публика, суочена са интимним тајнама, мрачним животним странама и ниским пожудама ликова које прати на сцени, постаје директан судионик представе. Психотерапија се потврђује као наша реалност, пут излечења од умора, стреса, разочарења, али за психотерапеута се намеће сама публика као протутежа представљеној људској самоћи и доказ да је често најдјелотворнији лијек имати некога крај себе, тек да нас саслуша, искрено, сасвим бесплатно и супротно лику и дјелу професионалца, психотерапеута из отуђеног западног свијета којем тако јако жудимо. У свим трансформацијама, из једне глумачке крајности, у другу, и у свим комплексним виртуозним промјенама, глумци су се фасцинантно снашли. Потпуно срођени са судбинама својих ликова изнијели су на казалишним даскама узнемирујућу, урбану драму као огољену стварност у којој њени јунаци очајнички траже утјеху и излаз из зачараног круга ратом опустошеног транзицијског и неолибералног друштва препуног сурових правила и беспопштедних контрола. Синиша Поповић игра три сасвим различите улоге, улогу гау мушкарца заљубљеног у особу која му љубав не узвраћа; хладног и прорачуног Далматинца, директора фирме који представља сву бруталност пословног свијета; човјека који је ослијепио од гелера у рату завијеном Сарајеву и који дискретно пати за прошлим, лијепим временима, живећи мирно са својим хендикепом, помирен са сиромашним преживљавањем на рачун супруге, свјестан чињенице да га она vara. Лука Драгић својом глумачком енергијом разоткрива три сасвим различите, а међусобно повезане судбине: гау

мушкарца прогањаног мајчином посесивношћу, што на крају доводи до трагедије, шутљивог брата који много ради, али и много шути, држећи све фрустрације и страхове су себи, те психијатра који одаје како има сексуалне примисли према својој нестабилној пацијентици. Гордана Гаџић, својим гласом, мимиком и говором тијела одлично представља различите стране женске особности, мајке и кучке, прва је нервозна и агресивна, склона хистерији и претјераној контроли својих синова, која у силном страху да не изгуби то што има, управо то и чини, друга, булимична, неуротична и фрустрирана пословна жена која саму себе баца у најгори могући немир, несвјесна чињенице да чак доживљава живчани слом.

Потрази за срећом, смислом и идентитетом свакодневно свједочимо, на сваком лицу на улици, на сваком кораку, у овом суровом, отуђеном и несигурном свијету. Управо, ту страну глобализиране данашњице на врло необичан, брутално црнохуморан начин открива сатирична представа Терапија, загребачког театра Ругантино којег су 1998. године заједничким снагама, из љубави и животне потребе, покренули глумачки брачни пар Ивица Видовић и Гордана Гаџић

— Мајка има ту драмску ноту која потврђује колико нас наша увјерења могу кочити ка срећи и задовољству. Док сам радила на овој улози, питала сам се, тко смо ми да уопће одређујемо границе. Признајем, није ми било лако у тим размишљањима. Осјећала сам да сазијевам као мајка која може и мора прихватити властито дијете, без обзира какво оно јесте. То је тежак пут на којем ми као особе морамо радити на себи, иако свако мало из мене изађе онај други дио мене који се буну и хоће свијет по своме. Представа пружа и слику једног, затајеног карактера дјетета које је практички одабрало једну врсту аутизма, не судјеловати у ничему, бити у свом свијету, јер онај вањски није за њега могућ. Кучка је ужасно

амбициозна, али њени габарити сувише су ниски, што она кроз своје уске оквири, не види. Сliku коју кучка презентира о себи и слика што је она у очима других, апсолутни је и опречни несразмјер и дебаланс који је бриљантно дочаран у Јордановом језику. Директор је бесрамна особа која гази све пред собом. Такве особе свакодневно виђамо око себе и мислимо гле, силеција, а не знамо колико су ти људи у суштини своје душе слаби, несретни и врло сиромашни. Човјек стално говори данас ћу, сутра ћу, има времена и живот прође, без терапије, без смијеха. Улетјели смо у једну причу, изгубили смо душу. Сви осјећамо колико нам она на дневном нивоу одлази и не враћа се. На крају дана, не осјећамо се сретнима што смо одређене планиране задатке успјели обавити, него се чак, напротив осјећамо фрустрирано јер следећих 100 нисмо обавили. Потпуно смо посвећени робовласничком односу према новцу, без питања колику цијену властите слободе плаћамо и има ли то смисла. Ријетко се тко од нас снађе у том простору да удахне мало те слободе. Терапија шаље и једну дубоку, топлу причу човјека који је изгубио дом, доживио сав ужас рата, али остао душа која свима опрашта. Аутор текста ником ништа не намеће, он проговара кроз једну од бројних људских судбина. Сви ти ликови оковани су самоћом и стављени у позицију да не могу разговарати једни са другима. Између себе изградили су непремостиве зидове, одлазе терапеуту да истресу свој живот у бијегу да не буду сами, али опет, без обзира на све, не успостављају контакт између себе и не успијевају ријешити своје проблеме.

Доживљаји су то Терапије, глумице и директорице театра Гордана Гаџић која је на врхунцу своје умјетничке славе, 1992. године преселила се из Београда у Загреб, супругу Ивици Видовићу са којим данас има двоје дјеце. Управо представа Терапија за Гордану представља уједињење њена два разједињена свијета и повратак на старе колосијеке. Као круну успеха, Терапији је додијељена награда на Фестивалу Мостарска лиска за глумицу фестивала и Велика лиска за текст представе.

— Од животне важности ми је да кроз свој рад и дјеловање казалишта Ругантина, спојим и помирим два свијета Београда и Загреба, два свијета која дубоко живе у мени и чине ме особом и умјетницом, каква јесам. Желим да у себи и око себе, непрекидно повезујем та два свијета, било тематски, избором текста, било избором аутора, глумаца. Мислим и знам да радим један важан посао и за себе, и за “ово”, и “оно” друштво, истиче Гордана Гаџић значај свог пионирског отварања хрватско-српске сарадње на истим казалишним комадима чија извођења на сценама градова широм бивше Југославије изазивају лавину одличних критика и освајају симпатије публике.

А све је почело са “Aj, Carmelom”, самосталним пројектом у који су Ивица и Гордана ушли 1997. године, у вријеме када Гордана практично није радила. Ау, Цармела прича је о положају, доживљајима, карактерима једног глумачког пара за вријеме грађанског рата у Шпанолској која одсликава вријеме у којем умјетност бива упрегнута у окрутну прагму насилничког, милитантног режима.

— Нашу драгу Aj, Carmeli почели смо радити из ничега, испод нуле, али изродила се дивна представа, и нисмо знали куда ће нас одвести. Тада на почетку, ни на крај памети, није била идеја да би ми из тога створили казалиште, неки организацијски тип који ће радити продукцију, продавати представе. Ми смо били само глумци и сватко од нас двоје имао је своју

глумачку причу. Carmela је била феноменална улога за мене, мој излаз из иллегале. Текст смо ископали сасвим случајно и рад на представи баш нас је веселио. “Aj, Carmela” била је, не само у казалишном смислу, изузетно одговорна представа за вријеме и тренутак у ком је настала. Представа говори о естетици и етици, и то оној умјетничкој, која је толико заказала током деведесетих, што је Ивицу и мене ужасно бољело и зашто смо били дубоко везани. Carmela је прича о двоје умјетника, брачном пару који, да би преживјели, улазе у службу режима, али у једном тренутку појављује се питање докле човјек може ићи јер постоји граница од које се даље не може. То је уствари прича, о нама, умјетницима, који у рату деведесетих најалост нисмо препознали ту границу, истиче Гордана о Carmeli. Из ње се пак изродио Ругантино што је брачни пар Гаџић-Видовић, одвело у нове, непознате воде. Гордана и Ивица схватили су да Carmela има два пута, или ће одмах пропасти после премијере, која је одлично прошла, или ће на неки начин и даље живјети тај раскошан и богат текст. Међутим, за Гордану, та се раскош убрзо претворила у ужасност кад се кренуло у постпродукцију.

— То је за мене била апсолутно ноћна мора. Нисам ништа знала о продукцији, никада ништа нисам жељела ни знати о том послу. Пријатељи из београдског казалишног свијета знају ми рећи, ако нетко није био предодређен за продукцију, то си била ти. Морала сам учити у ходу, без искуства, било је мучно, и ја се тога осјећаја муке никада нисам ријешила. Постпродукција је врста посла која мени само одузима снагу, повратно ми је не даје, оно даје неки новац, али никакву ми срећу не пружа. Нажалост, због тог одговорног дијела посла, ја сам у властитом казалишту постала глумица у сјени, јер нисам заиграла у половици наше продукције, а управо глума ме највише весели и најдубље испуњава, прича Гордана о свом новом послу, захваљујући којем је Carmela заживјела у и београдским позориштима. Са Carmelom 2000-те године, Ивица и Гордана, и казалиште Ругантино које је већ полако стасало на ноге, први пут су посјетили Београд. Сlike на то, прво гостовање, Гордани су се заувјек урезале у памћење.

— Отишли смо у травњу мјесецу, када је у Хрватској дошло до промјене власти, прије тога није било шанси. У Србији је још увијек био Милошевићев режим, али је казалиште живјело прилично неовисно од друштва. У Атељеу 212 дочекани смо са толико емоција и са толиком енергијом која је између нас и публике превазилазила казалишне оквири и достигала границе топлотног удара. Ријетко тко у свом животу доживи такво нешто. За све нас, казалиште је било само дио тог догађаја, јер много се ствари у тој нашој изведби представе скупиле. Сам Ивичин излазак на сцену, покренуо је аплауз који се није стишавао, није то био поздрав једном човјеку, једном казалишту, једној представи, била је то подршка нечему много значајнијем, један невјеројатни, дубоки емоционални антиратни акт, сигнални знак једног новог времена, глас против граница, мржње тих година, била је то потреба исцрпљених људи за љубављу. Био је то за све нас извјесни празник, што је мени изузетно значило да ме људи нису заборавили, јер ипак сам ја у том граду оставила десет година моје каријере, истиче Гордана Гаџић.

Сасвим супротно том пријему, Carmela је у Загребу дочекана без директних критика, с хладним зидом шутње.

— Наше колеге глумци углавном су прешутјели успјех Carmele.

Видјели смо стиснуте зубе, чули и шкргутање колега, али није се ишло на нас. С временом сам схватила да је ова средина изградила специфичан синдром шутње који од успеха и врсног догађаја феноменално направи – једно велико ништа, додаје Гордана.

Без обзира на све, театар Ругантино, кренуо је даље. Слједице су многе успешне представе које су храбро и смјело разоткривале мане друштва. “U sjeni Green Hilla” представљен је свијет изгубљених идентитета исељеника у расијанију, који без обзира на своје изграђене успехе и нове обитељи, у себи садржи неизмјерну тугу и чежњу за оним малим оточићем одакле су кренули у бољи живот.

– Та представа, наша је праизведба из 2001. године. Читајући неку изузетно вриједну документарну грађу комишких исељеника, успјели смо наговорити **Јошка Божовића** да састави једну дирљиву драмску причу о двојици изгубљених Комижљана, негде у Америци. То је једна чиста, локална прича прерасла у универзалну са поруком и жељом да се сачува зрно аутентичности и идентитета која их повезује са коријенима. Иако се представа тешко порађала, добили смо једно величанствено дијете на које сам јако поносна. Представу смо много пута играли, чак и у Америци и Канади, гдје смо одржали десет-петнаест изведби, говори Гордана.

У Београду сам увијек имала подршку колега, никада ми нитко није замјерио мој живот овдје. И када смо одлазили на турнеје по Србији и гостовали у Београду, ништа нам се ружно није догодило. Нисам ни у једном моменту осјетила негативну енергију уперену према мени. То је стварно лијепо, и када све прође, тај осјећај негде остане у људима, и то сматрам вриједношћу. Зато бих вољела да се што више повежем са регијом, да у овој средини, себе одавде и себе оданде спојим кроз разне пројекте

Представом “U sjeni Green Hilla”, театар Ругантино се и поиграо, по цијену свог ризика, пред публиком је изнио комад на непознатом комишком језику.

– Многи су нам рекли да смо самоубојце, приватно казалиште које ради представу на језику који је неразумљив скоро свима осим Комижана. Међутим, ми смо некако повјеровали да ће се начин игре, па и сам тај језик, допасти публици. И нисмо погријешили. На крају је представа доживјела све одличне критике, без иједне замјерке, а и награђена је на Данима сатире за текст и за обје мушке улоге, наводи Гордана Гаџић.

Сљедећа представа која је освојила публику била је Антигона у New Yorku из 2004. године, прича како се лако, великом брзином и преко ноћи из свог топлог дома, комотне фотеље и богате трпезе нађете на клупи

сиромаштва и на дну живота. Позната и играна прича о бескућницима у Америци за Ругантино је био храбар подухват који је у њиховом досадашњем раду обухваћао најбројнију глумачку екипу.

Посебне реакције јавности Ругантино је изазвао представом “Ухо, грло, нос”, представом на уској граници кроничне комедије и кроничног песимизма.

– Том изнимно дрском представом задали смо себи једну мисионарску задаћу да путем једног крајње духовитог текста, кроз лик жене без длаке на језику, сирово и јако сурово проговоримо о Србима, Хрватима, мушкарцима, женама, љубавницама, прељубу, друштву... Био је то осјећај да је стигао тренутак да можемо урадити представу у којој ће пасти све маске и гдје ће се отворено проговорити о свим питањима која нас муче. Представа у себи носи страшну дијагнозу друштва, готово психијатријски нуди једну дубинску анализу односа према мужу, пријатељици, љубавнику, колегама, дјечи, али послје једног таквог суочавања са истином човек више једноставно не види ништа, остане без вјере, осјећа се ужасно депресивно. И данас, пуно година послје, нађем се пред питањем што ми то недостаје. У том тексту нема свјетла, нема вјере, недостаје нешто због чега вриједи живјети, каже Гордана.

Чекање и очекивање **Годоа** на подручју Далмације у представи “Са’ ће Божо, сваки час” врхунски је одиграо Ивица Видовић са сјајном глумачком екипом у друштву **Шпире Губерине, Горана Навојца и Крунослава Клубучара**. Сплитски новинар и публицист **Ивица Иванишевић** покушао је нашем поднебљу приближити Годоа, и на један језично богат начин, дати суд и модеран тон данашњег времена, а да се при томе није на јефтин начин поиграо са тако врхунским текстом **Samuela Becketta**.

Незаобилазни дио биографије Ругантина је свакако “Бог масакра”, иронијска комедија која прераста у озбиљну драму о два пара родитеља којима невини дјечји гријех постаје повод за духовно насиље охрабрено алкохолом и тјескобом лицемјерних брачних односа. Представа која пропитује менталитет европског грађанина 21. стољећа са свим поремећеним људским и обитељским односима, пунила је казалишне дворане широм Европе.

– Све те представе, приче су о нашим животима, сасвим реално и на духовит начин испричане. Ругантино се бави животним темама које не захтијевају велику форму, раскошну сценографију и велик број глумаца. Ивица и ја заједно смо створили ово казалиште, он ми је пуно помагао, колико су његове, заиста, скромне социјалне могућности, то омогућавале. Његово присуство, првенствено код публике, било је незамјенљиво.

Наш велики капитал била је публика која нам је широм отвараала врата гдје год смо наступали на просторима бивше Југославије, напомиње Гордана која послје 20 година живота у Загребу, и иако има тек десет година београдског стажа, себе сматра београдском глумицом.

– Овдје сам, у суштини, самој себи омогућила да будем глумица, Ивица и ја. Друштвено сам била неприхваћена као глумица, чак из редова властите струке. То не треба доказивати, то је видљиво. Није на мени да о томе причам. Уморна сам од тога... признаје Гордана Гаџић која је прошле године доживјела још један животни ударац, смрт свог

представа Терапија, Синиша Поповић и Гордана Гаџић, 2011.

супруга.

— То је ненадокнадив губитак, и живот не може више бити то што је био с њим. Ивица је био икона једног времена, што је далеко више него што је једна глумачка каријера. Ми смо одживјели своје животе до одређене тачке, са свим својим задовољствима и незадовољствима, и у том смислу сматрам да је то успех. Али, ја сматрам да смо ми у то вријеме, у нашим судбинама, успјели, чинили смо најбоље како смо знали и умјели. Никада се нисмо либили изрећи своје ставове о времену у којем смо живјели, сав криж тога смо заједно понијели, и хвала Ивици на томе. Сретна сам и поносна, што испред себе стојим права и не стидим се ни једног свог потеза, каже Гордана за коју је представа Терапија, постављена неколико мјесеци након Ивичине смрти, значила много више од једне обичне представе. Био је то за Гордану Гаџић својеврсни испит њене издржљивости и унутарње снаге, али и моћна терапија која ју је послје великог и изненадног губитка, вратила у живот и у казалиште.

— Представа се почела убрзо дешавати како је Ивица отишао и била ми је баш, својеврсна терапија која ме послје свега успјела насмијати и подсетити на неке кључне животне тренутке. Бувала сам се са неким циљем. Осим тога, Терапија је представа која је мене као глумицу вратила на велика врата. Ја сам уживала радећи на представи и сурађујући са Мајом Шимић јер ни једног тренутка нисам била омеђена и ограничена у свом начину изражавања, што је врло битно, јер супротно не можете засијати у правом свјетлу пред публиком, а дошла сам и до једног импозантног открића за саму себе, како бивам старија, све више ме привлаче комични казалишни комади, што је мени самој сасвим необично, јер сам цијели живот себе доживљавала као искључиво тешку, драмску глумицу, признаје Гордана која је одређену дозу моралне сатисфакције почела добивати и у Загребу, подршке коју је у Београду одувјек имала.

— Прије свега у Београду ми је увијек била присутна колегијална подршка, никада ми нитко није замјерио мој живот овдје. И када смо одлазили на турнеје по Србији и гостовали у Београду, ништа нам се ружно није догодило. Нисам ни у једном моменту осјетила негативну енергију уперену према мени. То је стварно лијепо, и када све прође, тај осјећај негдје остане у људима, и то сматрам вриједношћу. Зато бих

вољела да се што више повежем са регијом, да у овој средини, себе одавде и себе оданде спојим кроз разне пројекте. Требамо и морамо разрађивати сва стања нашег неприпадања, посебно карактеристичног за наше поднебље послје свих несретних дешавања. Рецимо, слијепац из Терапије, он више нигдје не припада, свијету ком је припадао, тога више нема. Он је престар да би тражио неку другу врсту припадности, средине, коријена. Он може разговарати са неким сусједом, али то ће бити једине тачке његове припадности. Гомиле људи тако данас живе. То је једноставно заувјек изгубљен идентитет, крхотине тога можемо тражити, слагати у нешто ново, како тко мање-више успјешно, али у бити велик дио те сржи постојања заувјек је изгубљен. Мислим да је средња генерација, у коју сам ја ушла када се све то зло почело догађати, добила најтежу лекцију, јер није могла искористити своје најбоље године, него је лутала, ударала тамо-вамо, хватала се за ово или оно, губила снагу и није се успјела нигдје скрасити. То, нажалост, јако дуго траје, приповиједа Гордана и истиче да јој је апсолутни циљ проширити ту врсту хрватско-српске сурадње на казалишној сцени.

— Вријеме не можемо вратити, догађаје не можемо исправити, зато сматрам да наше искуство требамо и морамо искористити за позитивнију будућност. Морамо покушати пронаћи суфинанцијере који ће дати оквир једног пројекта спајања и повезивања, пројекта којим би кроз умјетност анализирали сва стања неприпадања, патњи и боли које смо проживјели. Мислим да би српска култура у Хрватској једним таквим пројектом пуно добила, а била би то и једина терапија извјесног оздрављења коју наш човјек може себи приуштити.

Један од првих сљедећих животних потеза Гордани Гаџић, већ сљедеће сезоне, бит ће рад на новој представи "Живот је чудо", монодрами Ивице Иванишевића, текста који је рађен за Ивицу Видовића, а глумит ће Синиша Поповић.

— Како ћу се снаћи у конгломерату тема, који се зове мој живот, не знам. Надам се да ћу у ходницима своје душе пронаћи унутрашње снаге за сљедеће животне потезе. Јер свачија енергија је ограничена, ја не могу, а да не примјетим и признам да немам више оне енергије коју сам имала прије. Треба бити искрен према себи, и самом себи дати право да будете што хоћете, а да би човјек осјетио тко је, мора себи дати простор властите тишине.

METEORSKI OTPAD

Ana Ristović

Gradski otpad

(*strah od prirode*)

U šetnju ćeš odlaziti automobilom,
od drveća ljubiti
ono što ostane u retrovizoru.

Ugledaš li kravu, reći ćeš: Vidi, krava!
I mrlje na njenoj koži
postaće proćerdana nafta.

Ozepšćeš na jutarnjem suncu,
ogrejati se kod prve table
i saobraćajnog znaka.

Usred procvalog polja
razmišljaćeš čas o literaturi,
čas o kilometrima što te dele
od najbliže apoteke:

glava puca od bola
zajedno sa jasnim vidikom
na četiri strane neba.

Ugledaš li ježa, reći ćeš: Vidi, jež!
I bodlje njegove
postaće mali minobacači.

Osedećeš na prejakoj mesečini,
izgoreti od viška melanholiije
u suton koji predugo traje.

Kraj šćućurenog rukavca reke
priželjkivaćeš telefonske govornice,
u gustišu šimšira bar jedan
ozebli ljudski glas.

Nelagodnost tvoja rašće sa navalom vazduha.
Strah tvoj, sa viškom plavetnila.
Tvoj privatni pakao uskomešaće se
sa svakim novim sudarom
svetlosti i zenica.

Ugledaš li svoju senku
na pustom proplanku, reći ćeš: Vidi, senka!
I senka tvoja postaće mahovina
koja ni ovde ni onde
nema oko čega da obraste.

Meteorski otpad

Noćas će pasti
na hiljade zvezda padalica
prosuće se nad nama zlatna kiša
jednom u četrdeset godina

A znaš li
da je ono što vidiš kao lepotu
i čemu se diviš sad na vedrom nebu
u stvari
samo meteorski otpad
perutanje kože
ljuštenje materice
svrab pod prstima
opadanje kose

Nešto od tog
zlatnog otpada
donelo je i
život na Zemlju
nekada

Ana Ristović je rođena 5. aprila 1972. godine u Beogradu. Diplomirala je srpsku književnost i jezik sa opštom književnošću na Filološkom fakultetu u Beogradu. Objavila je šest zbirki poezije: *Snovidna voda* (1994, Brankova nagrada), *Uže od peska* (1997), *Zabava za dokone kćeri* (1999, Nagrada Branko Miljković i Nagrada Sajma knjiga u Igalu), *Život na razglednici* (2003), *Oko nule* (2006) i *P. S. – Izabrane pesme* (2009). Dobitnica je njemačke nagrade za mladu evropsku poeziju Hubert Burda Preis (2005), kao i nagrade „Milica Stojadinović Srпкиnja” za zbirku *P. S.* (2010). Njezine pjesme prevedene su na engleski, njemački, slovački, makedonski, slovenski, poljski, bugarski, švedski, španjolski, francuski i finski jezik i objavljene u više domaćih i stranih antologija, kao i u brojnim domaćim i stranim časopisima. Pjesničke knjige su joj prevedene na slovački, slovenski i njemački jezik. Prevodi sa slovenskog jezika. Član je Srpskog književnog društva, P. E. N. centra Srbije, Udruženja književnih prevodilaca Srbije i Društva slovenskih pisateljev. Živi u Beogradu.

Tempi passati*(strah od 33-e)*

U razgovorima će biti sve više budućnosti,
a sve manje vremena. Padaće sve same
sugestije za lakše, ali ne i za bolje.

A ulazeći, svakodnevno, u svoj stan,
ulazićeš sve više u spomenar. Ovde
one cipele. Promenjeni su samo donovi.

A don, čak i kada je bivši, pamti ulice.
Ako ne pamti don, pamti jezik cipele.
Danas nešto pričljiviji od tebe. Kao i pertla...
Ali, i pertle se prodaju u paru.

Tamo gumeni dušek čija ponoća
zavisi od dubine tvog daha.

I je li to vazduh, od prošlog leta,
čega u njemu malo ima. Ili uzdah.

Onde konopac za sušenje veša.
Čak i on, razapet, danas stoji
pred tobom kao naplatna rampa.

Ako ništa drugo, stvari te pamte:
na fotografijama za ličnu kartu
već ličiš na ubicu mekog srca.

Zajedno sa pogledom,
oštre se i crte lica.
I samo tuđe naklonosti
dodaju sfumato.

A ulazeći, svakodnevno, u svoj stan,
ulazićeš sve više u spomenar. Možda
i u herbarijum: biti detelina, sa četiri lista,
nečija, želećeš sve češće. Duže.

Makar i presovana.
Sa četiri lista,
u suvom nagoveštaju.

Tako je meko u kravljoj gubici,
pravovremena plodnost zemljišta
ionako spada u *tempi passati*.

Ovo nisam ja*(strah od fotografije)*

Nisam ja. Molim, retuširajte, ako stavljate
u arhivu. Snimak je omekšivač, od lica stvara
drugo, bez obzira s kakvim sam pejzažom na
toj slici. Oči su mi crvene, kao u zečica koji se

sprema na pucanj. Kosa razbarušena, iako
sam baš tog dana išla kod frizera. Ruke u
džepovima, ali nisam sigurna da li su to moji
džepovi, moje ruke, i da li sam u tom prostoru

već bila. I koje je lice koje fotografija pamti?
Kao da se od mog tela, mada sam obučena,
odeća deli poput padobrana; to je trenutak
kada ne znaš da li će te zemlja dočekati

meko, ili ćeš bupnuti o nju, svom težinom.
Ako snimak pamti šta mogu biti, a nisam,
neka kaže da li sam hidra, kojoj se uvek
unapred odreže glava, čak i kada je nema.

Nisam ja, nije moja glava. Negativ kaže,
možda sam vampir. Fotografija, da je sve
stvar prigušenog svetla i prećutane navike.
Da kažeš: nekad bejah nešto drugo. Sada

treba naučiti da svoj podvaljak doživiš
kao jastuče, čas za odmor, čas za igle, i
svoj podočnjak kao vrećicu čas za dragulje,
čas za čitavo tuce usoljenih, a preživelih riba.

Istorija

Jedan vek sedne u krilo svoje skulpture
i onda se upiški
onda to neko proglasi za fontanu
i deceniju potom pije iz nje
I kaže ne valja
I onda
pravi novu skulpturu i novu fontanu
I tako ostanu uvek na dnu novčiči
sasvim privatnih želja
i sirotinja to skuplja,
kao luda

Id

Usred zimskog dana neko ti
ukrade novčanik u prepunom autobusu
na liniji toj i toj, s njim i ličnu kartu.
I, šta sad? Ama baš ništa. Provodiš dane

gledajući kroz prozor i zamišljajući
kako sneg veje po tvom matičnom
broju, fotografiji, po tvom otisku prsta,
po Pitagori, u nekom udaljenom
kompjuteru iz one večne jedinice
raspolučene odjednom na dva ili
na četiri dela. Zemlja, vazduh. I tako dalje.

Ko da te nije ni bilo izvan tog broja.
Čežnja između tebe i tebe sve je veća.

Dok groblje ličnih karti, odbačenih,
zamenjenih, ukradenih, rasutih
po svim pločnicima ovog sveta raste
i od njega bi se mogle sastaviti
sasvim pristojne kule od karata
dovoljne da čine jednu zemlju.

Ili je sve to zbog snega, koji i inače,
asocira na smrt?
Ta iznenadna nežnost.

Art

Gomila ljudi gura se i sapliće
između dve polovine tela krave
izložene u formaldehidu
i zapanjeno zuri u njene organe
u potrazi za srcem

Srce je izloženo u posebnoj
sasvim maloj prostoriji
u potrazi za smislom
i tamo nema nikoga

Bar kod devojaka

U neka davna vremena, dok je bila dete
postidela bi se kada bi joj drug
u šali nalepio cenu na leđa
markicu iz supermarketa
skinutu sa nekog proizvoda

A sada, gle, svaka druga reč joj
vredim, kako cenim, i po cenu
ovoga ili onoga *moja cena je*
cena mog života

S ponosom nosi
istetoviran bar kod na istim tim leđima
svakodnevno smelo seda
šatro budućnosti u krilo
proždire imena-puslice

U njenom tanjiru nevidljivom vrpcom
vezanom oko vrata
plivaju lica onih koje ne pamti
– kornfleks pahuljice

I dok odlazi – a uvek mora da ode –
svako pištanje svog tela na vratima
čuje kao Betovenovu Eroiku
iako je to u stvari krik galeba koji se spušta
na deponiju

A tako malo tako malo
joj je falilo da bude barem
ulje,
šećer,
brašno,
puter,
jogurt,
mleko,
hleb,
abrazivno sredstvo,
obična sijalica,

ili jednostavno
samo so.

Редакција „Урлика заумља”

ОДЛОМАК ИЗ ДУЖЕ ПРОЗЕ

Мирко Демич

Писањем ове сторије једини је начин да оправдам своје неоправдано учешће у рату.

Исак Бабел

— Пре него што сам дошао у Заумље, неколико људи ми је препоручило да обавезно свратим у редакцију Урлика Заумља, новина које излазе с мене па на уштап, како пише у импресуму. Тамо ћу, уверавали су ме, срести врло занимљиво друштанце, скупљено с коца и конопца, које на опште изненађење одлично функционише. Неки чак иду дотле да у Заумљу једино Урлик делује озбиљно и смислено, разумно и разумљиво. Они који ме познају, знаће да су ме одувек занимала слична острвца смисла у мору ратног бесмисла. И да, такве какви су, неће избећи мојој намери да их не нахраним помијама свог цинизма.

И доиста, неколико дана по доласку у Варош, распитао сам се за локацију редакције и једва дознао где је смештена. Очигледно, у заумљанској надстварности легенда о значају Урилка створена је заслугом самих чланова редакције, иако сумњам да су сами у њу веровали. Редакција се била налазила у самом центру Вароши, у једној старој згради наспрам импровизованог трга

Трг се састојао од такозваног кружног тока. Усред земљаног острвца била је пободена једна бандера, која се при врху рачвала на четири стране, завршавајући са четири електричне сијалице. На тему заумљанског кружног тока касније сам изводио злочесте бургije.

Редакција се налазила на спрату до које се успињало стрмим степеништем. На вратима ме је дочекала секретарица редакције, неповерљива на начин свих секретарица овог света, а кад ми је у рукама видела повећи пакет, одобривољила се и спровела ме до канцеларије главног уредника.

Затекао сам га како клечи и безуспешно покушава да дувањем разгори ватру у старој каљевој пећи. Устао је, извињавајући се, и одмах почео да збија шалу са затеченим положајем, смешкајући се кроз своје наочале.

— Затекали сте ме у адекватном стању. Новинарство нам је на коленима. Мада, руку на срце, никад се људски није ни усправило. Уосталом, све је на коленима! Неко ми је већ најавио ваш долазак. То не треба да вас чуди, пошто су овде разапете на десетине шпијунских и доушничких мрежа. Не зна се ко за кога ради, па су сви на опрезу да се у некој од њих не закопрцају. Мада, признајем, њихова бројност даје лажно осећање слободе. У ствари, утерује нам страх у кости, што се може видети у понекој песми која ми се истргне из руку и остане на папиру.

— Онда је боље да ме не питате за кога радим! — ударио сам у сличне жице.

— Немам намеру, уз услов да ни ви не истражујете за кога ми пишемо.

Након тог „споразума” сели смо за овални сто. Размотао сам пакетић и из њега извадио боцу грога и неколико паклица америчких цигарета. После је било све лакше. Потанко ми је испричао како се пре извесног времена Урлик Заумља одвојио од Немуштог весника, који је остао „негде у шумама Заумља”, кренувши својим путем, макар он нигде не водио.

Пили смо и пушили у уредничкој канцеларији. К нама би повремено навраћала иста она секретарица, са очима на врх главе, питајући нас да ли нам шта треба. Он би јој, смешкајући се, одговарао, како она зна шта мушкарцу треба, али да нама јутрос није до тога.

Одмах ме се дојмио главни уредник, јер циник у мени је након неколико размењених реченица препознао себи сличног. Огрнут војничком блузом, страсно је повлачио дим из цигарете, а грог надухак саливао у грло, као да то чини са nelaгодом и неким непојамним бесом. Гледао сам га, али и скромни намештај у канцеларији. Онда ми се поглед зауставио на његовом радном столу, на белој тканини која је била обешена о сталак. Главни уредник је то приметио и покушао да ми појасни.

— То што видите извешено на мом столу су Гаће Митре Даскалове. Знам да вам ништа није јасно, као што није јасно ни овдашњим кабадахијама. Потрошио сам више речи како бих објаснио о чему се ради него на неколико бројева Урилка. Укратко ћу вам испричати. Пре извесног времена читава редакција се искупила на некој пијанки недалеко од Вароши. По њеном завршетку, избауљали смо напоље, тражећи најкраћи пут до аутомобила. У мрклом мраку налетели смо на конопцац на којем се сушио веш. Уредник културне рубрике је набасао, ни мање ни више, него на женске гаће, скинуо их са канапа и, сутрадан, извесио на мом столу. Прозвали смо их — Гаће Митре Даскалове. Поменуте гаће су помно описане у чувеном Ерангелском рукопису. Пао је предлог да управо ове гаће на штапу буду званични барјак Заумља, ако не то, онда да бар буду барјак Урилка Заумља, нешто по чему ће нас познавати и онда кад нас не буде. Но, како је већ реч о гаћама, мало је требало алкохола да у кафанским причама изречена слутња како су гаће на штапу рђав знак и невесео наговештај будућих догађаја, што је све водило да ће оне на крају баладе постати — опогањене. Било како било, под овим редакцијским барјаком

склопљено је више бракова, а понеки је и развргнут.

Дабоме, могле су то да буду гађе Јелене Тројанске, али уколико су и опогањене, неће требати много па да их прогласе остацима Златног руна због којег су се аргонаути онолико злопатели. Но, у ретортама циника налик мени ове гађе ће убрзо да се из женских преобразе у мушке, па још и у — усране.

Концепција Урлика Заумља (у даљем тексту — УЗ) за мене, као дугогодишњег новинара, и даље представља загонетку. Јер, писати овако слободоумно усред незаобилазних ограничења која доноси рат, јесте чудо по себи. Или је реч о лудости или о некој врсти неспоразума у којем редакција одлично балансира. Слободоумно писање треба тумачити и као — дозирану неопрезност или фингирано демонстрирање силе која објективно не стоји иза њих. Неко би рекао да је концепција врло вешто конципирана, мада сам, на основу свог вишедеценијског искуства, уверен како је она уобличена спонтано, стицајем врло нејасних околности и случајности. Укратко, УЗ је пловио на чудној врсти државотворства — а да се није либио да поставља тешка питања и открива места где се иста та државотворност поткопава и доводи у питање.

Здраворазумска логика је налагала закључак како иза Урлика Заумља стоји неко врло моћан. Толико моћан да нико не може проникнути у његов идентитет. Томе је, уверен сам, допринео и састав редакције. То сам закључио одмах пошто ме је главни уредник упознао са њеним саставом. Све саме загонетне личности, мрачне прошлости, тајновите садашњости и неизвесне будућности. А да би читава ствар била још луђа, уверен сам да исто то једни о другима мисле и чланови редакције, узајамно гајећи неповерење и опрез.

Посленици от Пера (Poslenici von Pera) чудно је сазвежђе расуто по заумљанском небу. У то сам се уверио пошто сам их добро упознао, док бих у доколици прелиставао претходне бројеве.

Нисам успевао да утврдим основне концепцијске постулате Урлика Заумља. Општој заумљанској какофонији придружио се и овај лист. Често сам могао да на истој страни прочитам текстове са опречним приступима теми, различитом обавештеношћу и тоном којим су писани. Поред сјајног аналитичког текста неретко бих налетео на најогавнији пропагандистички чланчић, препун овешталих лажи и нетрпељивости сваке врсте. Дубоки увиди у природу заумљанске стварности, уколико је то уопште стварност, надзиђивани су инфлацијом општих места, израубованих поштапалица и бајатих формула. И како то иначе бива у сваком рату, лист је опреважен беспризорном злоупотребом људског бола. А да ствар буде гора, стекао сам утисак да су новинари одреда аматери, свеједно да ли су пре рата писали песме, били професори књижевности или носили неку од униформи. Они међу њима који су омирили новинарски слог и чули хук штампарских преса били су обични приправници, док су им рат и Урлик Заумља омогућили да буду колумнисти, репортери, уредници...

Неоспорно да је Урлик Заумља омогућавао особени облик демократичности и продуковао нарочиту врсту галаме, трошећи кредит простом околношћу што је представљао пионирски подухват. Због тога се све његове мане и дисхармоничности занемарују, аматеризам пренебрегава а јевтине пропагандне деонице не доживљавају као фалшеви.

Урлик Заумља има ту несрећу што је створен као пратилац и сведок победе, а испало је управо супротно — постао је драгоцен доказ генезе једног пораза. Штавише, да представља детаљан попис разлога што је до њега дошло. Једини се овај лист супротставља легионима оправдаваца и негатора било каквог губитништва, те је проscribeован више него за време свог постојања. Јер, у општем Нереду они који улажу напоре да га обзнане, а посредно и отклоне, чине невиђену услугу да се тај исти Неред једног дана озваничи, односно — сам себе поједе, пошто рат, срећом, једе сам себе. И ништа га друго не може зауставити све док он не напуни своју мешину.

Спољни сарадници Урлика Заумља посебна су прича. Припадали су једном од многобројних редова заумника који су се уочи рата тукли у заумљанска прса и призивали коначно разрешење, односно разграничење. А кад су почеле падати главе, исти ти добошари својих груди измакли су се на „пристојно“ одстојање и отуда, зајупурено „помагали“, шаљући своја аналитичка и сладуњава Умовања Над Заумљем, дометали сувад како ватра државотворности не би јењала а хистерија ратоборности усахнула.

Унутрашњи сарадници су посебна прича. Фингирали су заумљанско јавно мњење, мислећи слој са свих страна избеглог света. Углавном су се потписивали псеудонимима и лажним именима и презименима, како не би наудили својим рођацима у непријатељској Комшилији. Она су им, дабоме, омогућавала милитантност и критичност свега постојећег.

Урлик Заумља је налик ситу које пропушта неухватљиви мутнеж рата, али зато задржава сваку крупнију гранулу ратне појавности и гушћу прљавштину.

Нарочито ми је занимљив онај тихи, једва ухватљиви вапај за нормалношћу, кроз стилљиве покушаје да буде налик на сваке друге мирнодопске новине. И сам рат се уморио од самог себе, па како не би и новине од самих ратних вести, како не би редакција, састављена од мушкараца и жена са муком својих природних нагона. Појављују се фотографије са мирнодопским мотивима, људи као да по први пут примећују природу, која се била притајила пред људском запењеношћу. Уводе се укрштенице, наградне игре, све више је хумора (додуше — црног), издавају се спортске странице, свој кутак налазе риболовци, голубари, филателисти, забаше и по који песник, суптилни лиричар... Урлик Заумља стрепи да не победи сам себе. Урлик прети да постане Шапат.

Или је Урлик Заумља само промукао од афектације, повишени тон га је довео на ивицу да изгуби глас? Добар глас — поготово! Или је постао свестан како је залудан посао надгорњавати се са топовима, а разум супротстављати лудилу? Отуда, ваљда, утисак да се у тако мешовитој редакцији радило и живело на самој ивици коитуса, додатно потврђујући како је и рат један од облика истог тог коитуса.

ТРАГ У СНИЈЕГУ

Соња Крстановић

1.

— вјетар — у врту:
мој драги невидљиви
— мрси ми косу —

2.

— мирише ружа —
бумбар већ ту — црни гост
једе јој срце —

3.

— заборављени гроб:
распала се књига —
остао наслов —

4.

— у помрчини
горе — огњем што леди —
зјенице мачке

5.

— сав од драгуља —
врх јаблана трепери
у љетно јутро —

6.

— у течном злату
плива град — све топи се —
притисла звијезда —

7.

— ту — гдје се роди
из фруле дјетињства свијет —
и смрт је слатка —

8.

— миш је у кући! —
чудовишни миш љета —
сви бјеже вани!

9.

— гле — накит зиме
украс је љетног неба —
облак-пахуља!

10.

— траг у снијегу —
куда сам прошла —
бришу пахуље —

ПРЕПОРУКА ЗА ЧИТАЊЕ

Јелена Чиждова: *Време жена*, КОВ, Вршац, 2010.

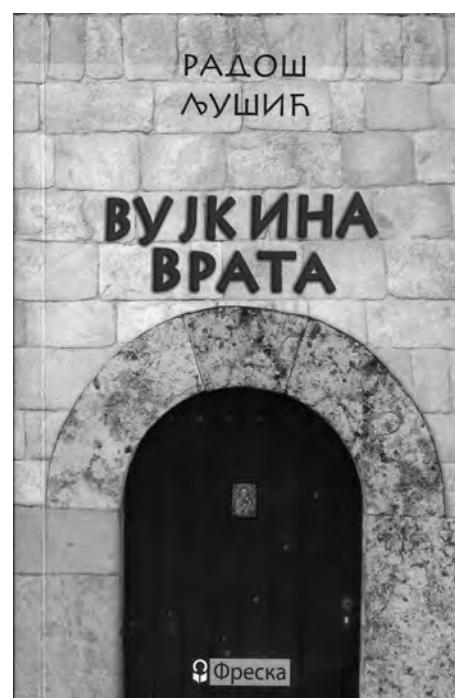
Јединствена руска женска стварносна проза о животу у постстаљинско вријеме. О болести, али не као Солжењицин, о стаљинизму, али не као Шаламов, а убитачно прецизно, и истинито. Књига о недавној прошлости, о специфичној љепоти и топлини дјетињства у тешком времену, књига која изражава идеје и стање свијести данашње руске генерације, која из стаљинске црне кутије налази два излаза. Онај стражњи, према руској прошлости, према њеном сјају и њеним вриједностима, овдје оличеној у лику три старице, које се сјећају и живе у предреволуционарном духу и тако васпитавају младу јунакињу, али и онај према данашњици у којој треба савладати такву недавну прошлост. Лик мајке велики је лик руске литературе. Из те потребе за савладавањем прошлости вјероватно и помало натегнута легенда на крају књиге, понуђена као универзалан кључ у објашњењу људских – руских зала и несрећа. Ауторица је за овај роман добила руског Букера. Књигу је објавила Књижевна општина Вршац у преводу Љубинке Милинчић.

Радош Љушић: *Вукина врата*, Фреска, Београд, 2011.

Ријетко данас избијају нови, свјежи извори на добро познатом територију националне културе. Овај метохијски источник вишеструко заслужује ово име, понајвише зато што представља пријатно интелектуално и читалачко изненађење. Познати историчар, о старој теми, на нов начин, близак савременом духу и способан тему приближити и онима који за њу иначе немају изразитију склоност. Предуго су српски текстови о Косову и Метохији имали доминантан губитнички тон, у којем ни тврди аргументи не вриједје много. Ова је књига, унаоч томе што је задржала неке старе реторске образце, битно другачија. Она говори како се и данас, након што је све још једном завршено, и из овог најцрњег угла Европе, озбиљним приступом и радом може стварати европска национална култура.

Укратко, Радош Љушић је написао књигу о свом завичају, селу Исток испод Мокре горе, између Пећи и Косовске Митровице. Снимио је свој завичај с почетка 20. вијека; готово петвјековним ропством убијено српство, изложено неспособној турској власти и арнаутском насиљу, ослоњено једино на српске и руске конзуле и понеког путописца свједока. Упечатљиви су детаљи о арнаутским отмицама српских дјевојака уз њихов пристанак, о идеји једног од главних јунака ове драме (да ли тренутно сломљеног, да ли под тешким утиском дугог робовања и неизвјесне слободе), да Срби Истока почетком XX вијека, пријеђу сви на ислам, о цивилизацијском заједништву Срба и Арнаута тог краја. У том крвавом метежу долази до сукоба двију сеоских српских породица. Сиромашна је просила дјевојку из богате, ова је пристала па потом одрекла обећање. Погинуло је укупно 6 Вулића, породице која је просила дјевојку и по свему судећи отворила низ убојстава, 3 Ђурића и низ помагача ових других који су били богати и који су помагаче могли платити, међу њима и један Љушић. Радоје Ђурић, један од српских првака тог краја, провео је своју породицу кроз ту олују с нешто мање губитака, помажући се својим везама и новцем, и он је био тај који је послје свега предложио исламизацију. Трагична Вука Вулић, која је остала без мужа и тројице синова, са својим се снахама, будући без мушке руке, није либила у тихом освети користити и арнаутске убојце... Свакако читати, ова невелика књига пуно тога казује.

ИЗАБРАО ЧЕДОМИР ВИШЊИЋ

ПРЕМА ТЕОРИЈИ:

ИЗВЕДБА ПЈЕСМЕ И ПОЕТИКА ИЗВЕДБЕ

Јасмина Босанчић

Је ли пјесма која се пјева мање вриједна од оне која је написана или изговорена?

Пјесма је умјетнина трију грана умјетности: пјесништва, рецитаторства и гласбе.

Опредмеђује се на/писаном ријечју (пјесма), из/говореном или наглас про/читаном ријечју (рецитација), затим, от/пјеваном (и од/свираном) ријечју те нотом (складба).

Поједностављено, пјесму пишемо, говоримо, пјевамо. Примарно стање пјесме управо је изведба, и то не само зато што је чињеница да у развоју људског језика говор претходи писаном језику, него и зато што је пјесништво од самих својих почетака било тијесно везано уз говорничке умјетности и музику. Тек касније с појавом писма слиједи раздвајање пјесништва од изведбених умјетности и његово стапање с писаном књижевношћу, откуда онда потјече диоба поезије на примијењену и на ону која то није, а појам примијењености обједињује говорену и гласбену пјесму, дочим се „непримијењена“ описује као књижевноумјетничка, као „поезија за читање (у себи)“.

Та раздиоба на пјесме за читање у себи, за читање или говорење наглас па за пјевање, кадикад зна укључивати и естетску дисквалификацију примијењене пјесме: она се означава као нижеквалитетна, недовољно пјесничка, не само у смислу да као таква не завређује своје „окњиговљење“, антологизацију или позиционирање у читанкама књижевности и лектири него уједно и у смислу предмета проучавања. Ако се знаност о књижевности њоме и бави, приступа јој са становишта феномена популарне културе (примијењена пјесма) или из дискурса културне политике (шунд, рубне умјетничке врсте), чиме се нагласак истраживања поставља на њено својство практичности које се пак поима као разлика, опрека књижевноумјетничком пјесништву. Тиме изостаје објективна рашчламба њене квалитете. Такођер, поставља се баријера унутар пјесничког стваралаштва: пјесма писана за извођење и пјесма која није писана с таквом амбицијом, али која такођер може постати изведбена, ако је одлучимо казивати или углазбити, имају различите статусе унутар властитога, истог књижевног рода, једна заузима ниже, друга више мјесто у хијерархијској љестивици, која није срочена естетички него више из незнања и предрасуда да пјесма која не живи на папиру него у материји људског гласа или гласбеног тона није истинска, права књижевност.

Другим ријечима, лоша квалитета пјесме процењује се на темељу форме, а требало би бити на темељу садржаја. Заборавља се притом и на транзитивну особину било које умјетнине; умјетничко дјело може

с истим или преобликованим садржајем саживјети у новој врсти или грани умјетности. Тако и свака књижевнички мишљена пјесма може пријећи у нови медиј (нпр. ликовни-илустрирана пјесма, сликовница, стрип) и обратно. То што данас називамо мултимедијалношћу уствари одувјек постоји у умјетности, само што се онедавно тако службено и назива. Чињеница јест да пјесма какву налазимо у папирнатој материји има нешто другачије захтјеве у процесу стварања од оне која се изводи. Рецимо, пјесма коју ћемо пјевати мора подилазити саставницама гласбеног израза (хармонији, мелодији, самом тону). Свеједно, другачији приступ и начин стварања није показатељ квалитативне доминације нити да форма и сврха стиховане умјетнине требају служити као средство за одр(а)жавање истинитости надриестетских теза. Уосталом, свако одразашко схваћање умјетности онемогућује објективну знанственост у проучавању умјетничког дјела. Пажња се одвраћа од умјетничког дјела и премјешта на ванумјетничке појавности и процесе, који неминовно прате дјело, аутора и сав његов рад, али не могу бивати естетско мјерило за естетско доживљавање и проучавање.

Примарно стање пјесме управо је изведба, и то не само зато што је чињеница да у развоју људског језика говор претходи писаном језику, него и зато што је пјесништво од самих својих почетака било тијесно везано уз говорничке умјетности и музику

Надаље, интерпретација као умјетнички изрицај врло је блиска пјесми, могло би се рећи — њено природно стање. Гласовна или тонска интерпретација текста пјесме неумањује, не расцењује њену књижевну вриједност. Дакле, може се замијетити да преплет двају или чак више разноврсних доживљајних израза у артикулацији неке умјетнине чини приматељу умјетнине (читатељу, гледаатељу или слушаатељу) њену поруку занимљивијом, проживљенијом. Према томе, изведбена пракса пјесме није ништа друго доли синестезија, експресивно, колоплетно јединство ријечи и звука.

Идући корак у дехијерархизацији pjesмене умјетнине било би еманципирање теорије односно поновно дефинирање pjesме као такве. Сукладно тому, pjesму наново смјештамо у простор изведбене праксе, враћамо је њеном природном околишу одакле је и потекла, чиме простор текста, простор писма није првенствени простор живота pjesме, већ један од (више) простора који pjesма подједнако испуњава, у којима подједнако живи. Pjesма, дакле, не лута од простора до простора тражећи прикладнији за своје остварење, већ она себе проналази у сваком од њих на специфичан начин, у свакоме изражава своју суштину.

Поетику изведбе тек треба начинити. Иако pjesма континуирано обитава у интерпретацијском изрицају, њу тек треба научити тако доживљавати. Као што су глaзбеник и рецитатор интерпрети pjesме, тако је и pjesник, једино што је он стваралац стиха, док су ови сценски приказивачи/представљачи стиха. Pjesник пише, рецитатор казује, глaзбеник пјева (свира) pjesму.

Да би се могло изведбу неке умјетнине, нпр. pjesме, сагледавати у cjеловитости, прихваћајући и процес и производ рада као нераскидиву спону, потребно је класно освијестити човјека који ствара ту умјетнину, дакле његов менталитет и сâм његов рад, његову културу, идеолошке назоре и друштвене обичаје

Pjesник кроз простор текста (писма) утискује стиховану умјетнину у своје вријеме. Pjesми даје своје умно бивство. Казивачи и музичари чине то на простору позорнице; њихово тијело, њихов глас истовремено су и материјал, и средство, и простор процеса извођења pjesме, као и форма у којој је садржан сав резултат cjелокупног рада. Али једна особа може у себи обједињавати и pjesника и казивача, затим, и pjesника и глaзбеника или чак све троје. Језична ознака вршитеља радње (pjesник, пјевач, казивач) не ограничава биолошку појаву умјетника на једну једину радњу/вокацију. Класна подјела рада у подручју умјетности довела је до сужавања простора човјекова самоостваривања путем умјетничког изражавања, па самим тиме и до разврставања умјетничких стваралаштава по дјелатностима, а унутар сваке дјелатности по врстама, формама и жанровима. Дакле стваралац pjesме у класном друштву суочен је с тим да се мора опредјељивати за pjesништво, рецитаторство или глaзбу, за једно од трију умијећа, па се у складу с тим понашати, тј. себе као (душевног) радника појмити као pjesника, казивача или пјевача. Ако, пак, обједињује двије или све три вокације, опет мора једну назначити као примарну, исходишну.

Означавање pjesништва као изведбене праксе, pjesника као извођача, а pjesме као изведбене/извођачке умјетнине нипошто неће одузети њену текстуалност, пребрисати њено словно бивство, дапаче

оно pjesништву даје слободу тако што га враћа у простор сценске праксе, враћа га његову природном окружењу. Pjesнику обиљежје аутора-извођача неће занијекати креативну вјештину, само му проширује видике да би могао своје надахнуће изнедрити у умјетнину са што више стваралачких могућности. Не окрњује pjesму поливалентан простор процеса њена стварања, него став да треба бити или једно или друго или треће.

Изведба је сложена од процеса и производа рада. Обично се на њу гледа једнострано, гледа се оно што је настало од рада, у обзир се не узима процес, њега се одваја, разлучује као да и не припада своме дјелу. Да би се могло изведбу неке умјетнине, нпр. pjesме, сагледавати у cjеловитости, прихваћајући и процес и производ рада као нераскидиву спону, потребно је класно освијестити човјека који ствара ту умјетнину, дакле његов менталитет и сâм његов рад, његову културу, идеолошке назоре и друштвене обичаје.

Што то заправо значи класно? Прије свега, значи одбацивање митова о социјалној наслединости талента: наиме, моћ умјетничког изражавања у себи има сваки човјек; друго, идеолошку подјелу на умјетнички рад, који је изједначен с „неозбиљним, нерационалним“ дјеловањем, и на неумјетнички, који је протутежа првome у смислу да се сматра „правим, озбиљним“: наиме, сваки рад треба бити креативан и човјека испуњавати прије свега душевно – јер душевно задовољство доводи и до стања cjелокупног здравља и cjелокупне среће радног човјека; треће, мит о биолошко-детерминистичкој логици постојања сиромаша и богаташа: права је истина да људи не живе у благостању јер мањој скупини повлаштеника то одговара да би већа народна маса могла радити за њихове луксузе и хирове; четврто, да је умјетност резервирана за неке, за посебне: уствари, сватко је посебна јединка за себе, стога је умјетност намијењена нама свима подједнако.

Тек након тога може се освијестити стиховно стваралаштво као неисцрпна могућност изношења естетских порива кроз обједињавање папира с позорницом, позорнице с папиром, слова с нотом, ноте са словом, текста с говором, говора с текстом, стиха с музичким тоном, музичкога тона са стихом...

Други је начин како се pjesму наново потиче да буде „изводљива“ премрежавање pjesме с властитим преиспитивањем властитога процеса. Pjesма опијава властиту просторност, помиче временске континуитете, садржај је исти, али се израз мијења, а мијења се и чувство те порука коју одашиље. Није више онако школски моноформна/униформна.

Казивање pjesме није више импресивно репродуцирање „pjesникове идеје“; сада је то стваралачки чин а рецитација самосвојна умјетнина. Пјевање pjesме престаје бити пуко вокално нијансирање „pjesникове идеје“; сада је то стваралачки чин а отпјевана pjesма самосвојна умјетнина. Али та аутономичност рецитације/складбе није расцепканост јер то су само ако их се држи репродуктивним умијећима помоћу којих се писана pjesма одражава у сценском простору. Аутономичност је ту многоструког креативног изражавања. Може се прелазити из изведбе у изведбу – и писање, и казивање, и пјевање јесу изведбе.

ПАНОПТИКУМ

Горан Борковић

ВАСКРСАО НУШИЋ

Чудни су путеви божји. Пардон, казалишни, односно позоришни. Ево, примјерице, Бранислав Нушић. И они с најбољом меморијом тешко ће се сјетити када су задњи пут гледали неки његов комад на хрватским позорницама. Неки веле да је прошло двадесет година, други се куну, тридесет.

А онда, године 2012. — одмах двије представе. Како је кренуло, до краја сезоне Нушић ће поновно у учионице па ће се и дјеца опет примити упризорења оне паланачке Живке из »Госпође министарке«.

Шалу на страну, чудно је заправо како су и у Србији тек недавно опет открили Нушића чије је дјело постало актуално, и то толико да заправо испада као да је писац учер писао своје непретенциозне драме. У Хрватској је кренуло с »Покојником« на Бријунима, а наставило се с »Госпођом министарком« у Керемпуху. Први је преведен, односно — како је то рекао Миљенко Јерговић — адаптиран на хрватски језик. »Није реч о преводу, нити се Нушић може и сме преводити на хрватски. Поготово ја то не би чинио, јер је за мене реч о истом језику. Текст је благо језички адаптиран из једног разлога: да се сачува његова универзална примењивост«, рече Јерговић за Вечерње новости.

»Покојник«, иначе нетипичан Нушићев текст који није пуно извођен, прича је о човјеку који је забуном проглашен мртвим. Критика је то елитних ступова друштва — политичке и пословне врхушке — у којој се не штеди нити брачне, љубавне, пријатељске и родбинске односе који се сви редом жртвују због задржавања олако стечених високих друштвених положаја. »Ускрслог« Павла Марића играо је београдско-загребачки глумац Миодраг Кривокапић, а у представи глуме и маестрални Зијас Соколовић, Јелисавета Сека Саблић Маја Посавец, Катарина Бистровић-Дарваш, Борко Перић... Режију потписује »кућна« редатељица Teatra Ulisses Ленка Удовички. Неки веле да је комад превише искаркирала и недовољно осувременила, док су други склонили тврдити да се ради о сјајној представи. Критика к'о критика. Тек нешто боље прошао је Оливер Фрљић са својом загребачком »Госпођом министарком«. Критичари су га похвалили јер се овај пут успио ријешити провокације ради провокације па је заправо режирао на класичан начин, не мијешајући се превише у драмски текст и ток

изведбе. Критика, за разлику од публике, и иначе није мазила Нушића. Према је на »Министарку« потрошио петнаест година пишући је од 1914. до 1929. године, када је одржана праизведба у београдском Народном позоришту, одмах након премијере заредале су лоше критике, прије свега замјерајући Нушићу површност и једноставност. Међутим, оно што нису препознали критичари, препознала је публика која је хрлила у казалишта гледати причу о томе што се догоди с једном обичном Живком када се докопа власти. Како граби све што стигне, како и сама у један тренутак помисли да је управо она та која је одабрана да води државу, како јој околина даје за право, како постаје »покондирена тиква«.

Познато? И више од тога... За разлику од »Покојника« ова представа је играна на српском језику, али како Фрљић ипак не може без каквог-таквог експреса тако је у сурадњи с познатом лингвистом Сњежаном Кордић, која је жестоки заговорник тезе да су хрватски и српски језик заправо један те исти, додао пријевод који иде на »display« док траје представа, тако да се дежурни чистунци не би наљутили или — точније речено — да би се указало на сву испразност одредбе Вијећа за електронске медије које тражи да се филмови и серије из регије на хрватским телевизијама преводе, односно титлују.

Тако је на плакату представе црвеним цензорским фломастером прекривено »министарка« и дописано »министрица«. Приказивањем титлова жељело се »зорно предочити бесмисленост погледа на језик какав имају неки културни прегатељи у хрватском друштву, којима је култура постала платформа за сирови национализам«, истиче у програмској књижици представе Сњежана Кордић. У Загребу је у насловној улози Елизабета Кукић, а прате је (опет) Маја Посавец и Борко Перић, Едо Вујић, Ана Марас, Хрвоје Кечекш, Иван Ђуричић. Саветник за језик и сценски говор је Богдан Диклић. Једна од замјерки је да ни овај комад није актуализиран што је Фрљић овако објаснио: »Нисам ишао ни у какву актуализацију јер је у данашњој ситуацији превише претендената на Нушићеве улоге па смо, да никога не оштетимо, одлучили оставити комад онаквим каквим га је Нушић написао. А текст је итекако актуалан јер говори о политичкој корупцији и непотизму којег је и данас у изобиљу«

СИДРАНОВА ЖУЧ НА "CUM GRANO SALIS"

Кренуло је с вијешћу да је овогодишњи добитник најпрестижније регионалне књижевне награде »Меша Селимовић« аутор Фарук Шехић, који је на дванаестим Међународним књижевним сусретима »Cum grano salis« у Тузли награђен за своју »Књигу о Уни«. Тако је коначно заслужио признање овај мирни, тихи и добри књижевник, који се клони великих ријечи, али зато дубоко промишља сваку реченицу. Жири у саставу Зденко Лешић, Предраг Матвејевић, Мирјана Ђорђевић, Ирфан Хорозовић и Андреј Николаидис изабрао је Шехићев роман о ријеци између још четворо кандидата (»Сањао сам слонове« Ивице Ђикића, »Жалендар Маја« Зорана Ферића, »Mein Kampf« Светислава Басаре и »Бернардијева соба« Слободана Тишме. »У босанском културном простору има пуно људи који остају у сјени неких величина чији су култови врло велики и моћни. Ово је прилика да један заиста талентиран човјек, сјајан пјесник и добар приповједач добије награду и то за роман који изражава сензибилитет какав је, барем мени, до сада био непознат у нашој књижевности. 'Књига о Уни' можда је најљепше написана књига о једном од најружнијих ратова икад«, објаснио је председник жирија Лешић зашто је изабран баш Шехић који је пак, баш онако по своме, рекао да »доброј књизи награда не треба, а лошој не може помоћи«.

Прича би на томе стала, Шехић би наставио у тишини и даље писати а оно мало свијета што још прати књижевност гутало би његове књиге да се тамо негдје из босанске провинције није јавио велики Абдулах Сидран. Што му би, је ли га забољела таштина коју

сваки литерат помало има, је ли му жао 7000 конвертибилних марака или нешто друго, није остало до краја јасно. Углавном, осу Сидран и дрвље и камење на тузланског »Мешу« чега се не би посрамили нити они који су се тако својевремено набацивали и на самог Селимовића. Засметало је Сидрана, наиме, што у ужу конкуренцију није ушло његово аутобиографско дјело »Откуп сирове коже« што је, изгледа, био довољан разлог да устврди како се »Меша Селимовић« посљедњих година »ваља у блату«. Сидран је дуже времена у сукобу с водством сарајевског ПЕН центра, удружења које је основано ради искорјењивања расне, класне и националне мржње. Тврди да је ПЕН проширио свој утјецај и на књижевне сусрете у Тузли и то унаточ чињенице да више десетљећа са својим лобијима кроји културно мнијење у БиХ. Из ПЕН-а кажу да може забрињавати »готово па параноидна упорност да одлуку жирија за награду институционализира на начин да врло ружно, инсинуантно, бешћутно, нимало академски прозива ПЕН. А ПЕН центар БиХ, чији сам члан Управног одбора, нема нити жели имати икакве везе с овим случајем. Оваква врста халабуке једино је објашњива тиме да академик Сидран самог себе сматра институцијом па се искључиво институције могу уротити против њега«, изјавио је Хаџем Хајдаревић додавши да су стални напади на академика Лешића патолошки и вриједни »једино гађења«. А Сидран о Лешићу каже да је између њих двојице, током десет година, изговорено много ружних и тешких ријечи па би била ствар доброг укуса и лијепог кућног одгоја да се господин суздржао од арбитрирања. »Зашто то није учинио, знамо само нас двојица«, писао је Сидран. Онда је Лешић рекао да није он својевољно елиминирао Сидранов роман и да »Откуп сирове коже« има проблема с квалитетом. Један од чланова жирија, хрватски књижевник Предраг Матвејевић, који је раније изјавио да је повријеђен одлуком стручног жирија да Сидрана избаци из конкуренције, рекао је да не схваћа како тузлански жири и организатори замишљају његов допринос књижевним сусретима те да му је Сидран пријатељ и да неће доћи на дојелу награде у Тузлу. И тако све редом. Паметном Шехићу, након што се придружио добитницима међу којима су Ивица Ђикић, Огњен Спахић, Миљенко Јерговић и Мирко Ковач, не пада на памет улазити у полемике овог типа. Има он паметнијег посла.

"ОВДЈЕ НИСМО, А ТАМО НАС НЕМА"

Да кула не треба служити само како би се дочекало мрског непријатеља доказују већ неколико година у кули Стојана Јанковића, смјештеној у Исламу Грчком, родном селу Владана Деснице недалеко од Задра. Тамо се почетком руна расправљало о умјетницима који живе и раде у егзилу. Скуп су организирали Центар за мировне студије из Загреба у сарадњи с Центром за културну деконтаминацију из Београда. Боље мјесто нису могли наћи. Имање Десничине обитељи налази се на тремеђи из давних млетачко-османлијских дана, а тамо негдје отприлике била је и линија фронте у нашем задњем рату. На скуп су дошли из готово свих дијелова Југославије (без Македоније и Косова) плус Њемачка, Аустрија, Норвешка, Канада, САД... Сватко са својим болом и ранама, с оним тешким грчем у желуцу којег су

међусобно дијелили. Тако је позната глумица Мира Фурлан рекла како је у Америци најбоље то што је тако велика. »Можеш се лијепо изгубити и бити сасвим сигуран да те нитко никада више неће наћи« У Ислам Грчки дошли су и pjesник Миле Стојић и глумица Хасија Борић (искуство Беча), Стеван Тонтић (Њемачка), Мирослав Прстојевић (Аустрија), Семездин Мехмединовић (САД), Беким Сејрановић (Норвешка)... Сви са заједничким искуством које се може сажети под мотом: "Овдје нисмо, а тамо нас нема".

ТИТО ОВДЈЕ НИЈЕ БИО, А КАД ЋЕ НЕ ЗНА СЕ

Крајем рујна бањолучки Невид театар премијерно ће извести представу «Тито овде није био». Комад је настао на темељу неколико кратких драмских текстова изабраних на натјечају за младе писце из свих земаља бивше Југославије и Њемачке. Тема ове представе је однос младих људи који су рођени послје Титове смрти према покојном маршалу и времену и догађајима након његове смрти. Аутори текстова су: Сандра Лалић-Зупур (Брчко), Vesa Qena (Приштина), Маја Васева (Скопље) и Ајла Терзић (Сарајево). Режију потписују Горан Дамјанац (Невид театар) и Напа Qena (Приштина). Пројект су конципирали и организовали Juliane Rahn, Невид театар, Ксенија Чочкова, Elisabeth Desta, Нита Хасани и Ивана Васева. Партнери у реализацији пројекта су: Центар за драмску уметност из Скопља и Центар за визуелну уметност – Qendra Multimedia из Приштине. Генерални спонзор пројекта је Robert Bosch Stiftung, а техничку реализацију омогућили су Омладински савјет Бања Луке и КУД "Чајавец".

ИГРА ROCK'N'ROLL ЦЕЛА ЈУГОСЛАВИЈА

Након МТВ Адриа и ТВ Југотона, на малим екранима ускоро ће започети емитирати још један регионални канал. Ради се о телевизији Вх1, у власништву МТВ Адрије, која ће кренути с емитирањем крајем рујна. Оснивачи обећавају да ће гледаоцима пружити могућност да уживају у музичким спотовима из свих декада повијести популарне музике, али и пратити нове трендове у музици. Архивски материјал

је толико драгоцен, шарен и занимљив да ће свакако бити у најмању руку занимљиво све то поново видјети на телевизији, истичу из Вх1. »Посебно се надам да ће одговорни људи на Вх1 подробно истражити бројне архиве и извући на светлост дана неке давно заборављене песме и извођаче које треба упознати са новим генерацијама љубитеља музике«, навео је Бајага.

ХРВАТСКИ АНТИФАШИСТИЧКИ СТРИП

Шездесетих и седамдесетих година прошлог стољећа стрипови о антифашистичкој борби досезали су големе накладе и били саставни дио одрастања многих.

Различити аутори десетљећима су се бавили том темом. Међу њима били су и неки од најбољих овдашњих стрип уметника. Но с временом, прича о тим стриповима, добрим дијелом због идеолошких разлога, потонула је у заборав.

Дио неправде исправит ће љетос објављена панорама "Хрватски антифашистички стрип", прва национална монографија те врсте, у издању загребачке Удруге пријатеља стрипа Стрипфорум.

На више од 360 страница у њој су окупљени радови бројних уметника који су тематизирали борбу против окупатора, а настајали су у раздобљу од 1952. па до средине осамдесетих прошлог стољећа.

Оно што је импресивно у овој панорами су имена окупљених аутора, међу којима су Андрија Мауровић, Жарко Бекер, Jules Radilović, Ивица Бедњанец, Звонимир Фуртингер, Боровој Довниковић Бордо, Руди Аљиновић.

Споменути Радилковић, уврштен са стриповима "Курир с Псуња" и "Диверзанти", касније се на иноземном тржишту афирмирао са стрипом "Партизани" који је радио према сценарију драматичара Ђорђа Лебовића. Стрип је био продан у 15 земаља свијета.

Стрипови окупљени у монографији различитих су жанрова: акцијски, еротски, шпијунски, криминалистички...

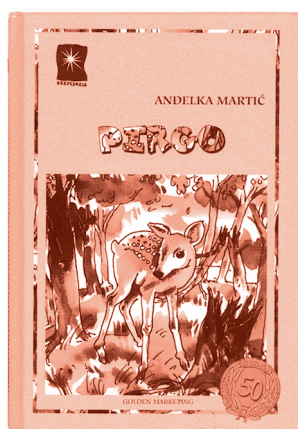
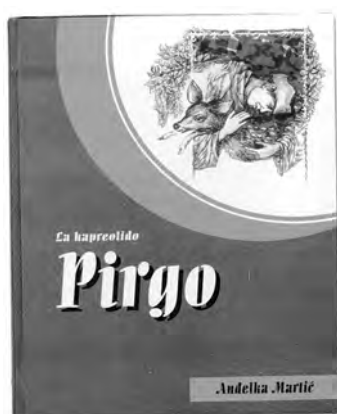
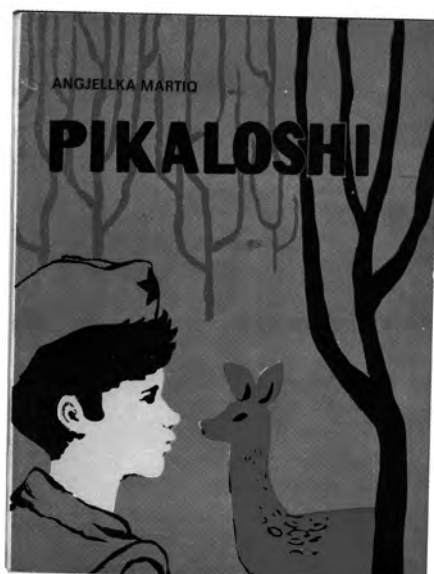
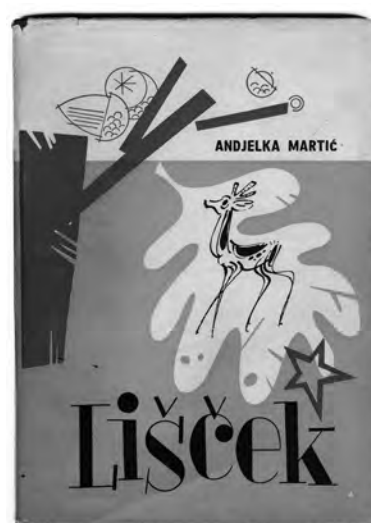
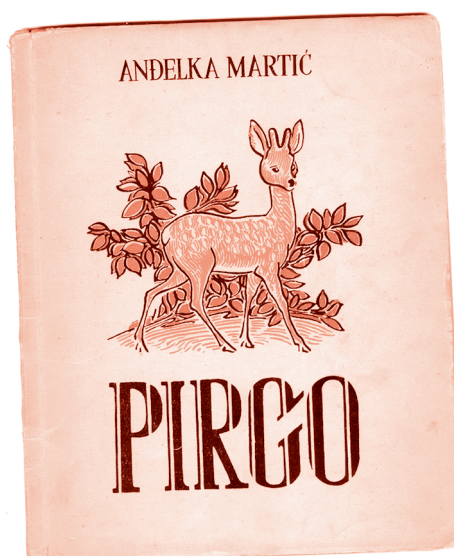
Уз жељу да се сачува вриједан дио баштине, важан мотив, како је у Глобусу навео Младен Новаковић, уредник монографије, била је и жеља да се демантира предрасуда како се ради о "наивној пропаганди обојеној искључиво комунистичком идеологијом".

"Од овог пројекта" додао је, „минимално очекујем да се с тог жанра уклони идеолошка стигма и да се стрипови вреднују искључиво према њиховој квалитети. Штовише, ако монографија допринесе бољем разумијевању злочиначке нарави фашизма и 'поткознакојипут' аргументира хумани садржај антифашистичке борбе, онда ће то бити додана вриједност".

Занимљиво, предговор издању потписује хрватски председник Иво Јосиповић, што је први такав случај у овдашњој повијести стрипа.

"Хрватски антифашистички стрип", иначе, изашао је у лимитираном издању, а представљен је у Музеју Мимара. Уз њега је представљено још једно издање Стрипфорума "Кад је стрип био млад" аутора Рудија Аљиновића и Младена Новаковића.

Ријеч је о књизи замишљеној као кратки осврт на саме почетке појављивања стрипа код нас, од настанка и развоја стрипа, па до почетка II. свјетског рата.

Izdanja *Pirga* od 1953. do 2011.

Ciklusi...

O, kako se crevne kroze šume, kojima, brzi kreću,
Kako miris njihov i na vjehi fofladi gode.
U ruhe ih primamo svoje, udišemo miris vrela,
U misli nas naše nostop u tojko djiti-jstvo
vode.

Mikao smo tičali šumom, crevne brzi ci klane,
Pjesma je naša punila futuru i umu i staze,
U danas se šuma postala grotnice drugova patila
To kri, po kostima ljudskih umorne noge gase.

Sud se crevne ciklusi. Uo kvari zvani nišu,
Na grobju drugova patila sinova zemlje svoje,
Sud se širi miris, sloboke nam dovodi dane
Trabni on svijetli ho simbol foljide sloje!

Creve se ponda ciklusi. Udišemo miris vrela,
Slobodu staramo sebi, srod kri, ffonu i brja,
Na grobju brase patila, šumsko je niknuto crjeva
Na grobju brasa naših ciklusi. Na zua
se brja!

Rama Gora VII. 43.

Klasi «kati», klasi nai...

Klasi iuti... Dak pa vjitra ginja
U predvratu tiho kad silasi s mela,
I kao da plivati ispat vrela kruga:
«Oj, narode bratri, eto tibi klasi!»

Žetari žanju. Zvelo klasi fada,
Na omu zemlju iz žugavik reku,
U šumaj njivo kao krih nam z kri;
«U vaji meue, svoj i vaji muku!»

Ma čemo se čuvati! Sa pristom u ruci!
Neprijatelj kruti na tle nam vrela,
Ma danas se vjenu! Ja kvari žugi
Stvorit će is tle za u korn klasi.

I klasi iuti... Dak pa vjitra ginja,
U predvratu tiho, kad silasi s mela,
I kao da plivati ispat vrela kruga:
«Oj, narode bratri, eto tibi klasi!»

Krsko Dvo, Papuk VII. 1043.

CIJENA 20 KN

www.skdprowsvjeta.com

BILJEŽNICA ANĐELKE MARTIĆ S NJEZINIM PJESMAMA, 1943.

АУТОРИ

PAULINA ARBUTINA / GORAN BORKOVIĆ / JASMINA BOSANČIĆ / MILAN CIMEŠA
ALEŠ DEBELJAK / MIRKO DEMIĆ / BORIVOJ DOVNIKOVIĆ / RADE DRAGOJEVIĆ / MIRNA JASIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / SRĐAN KOVAČEVIĆ / SONJA KRSTANOVIĆ / IGOR MARKOVIĆ
ĐORĐE MATIĆ / DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ / SUZANA MILEVSKA / ANA RISTOVIĆ
JELENA SVIRČIĆ / ŠKART / MIŠKO ŠUVAKOVIĆ / MILAN TADIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ

